

Magyarországi tudósok levelezése Tanulmányok

Magyarországi tudósok levelezése

Tanulmányok

szerk.

Szelestei N. László

Budapest

MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport

2016

Készült és megjelent
az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok
(K 100446) támogatásával

lektorálta
Bogár Judit

A borítón:
Katona István levele Horányi Eleknek, Buda, 1781. április 17.
Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára,
1.03.a_Personalia-Fasc20, nr. 5.

ISBN 978-963-508-817-1

© Szelestei N. László és a tanulmányok szerzői, 2015
© MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2015

Felelős kiadó: Nagy László
Tördelte a Szerkesztő
Nyomdai munkák: Séd Nyomda Kft.
Ügyvezető igazgató: Katona Szilvia
www.sednyomda.hu

Tartalom

Előszó	7
Balogh Piroska	
Az 1780-as évek magyarországi tudós kapcsolatai	
Koppi Károly kiadatlan levelei tükrében	9
Bogár Judit	
„Fragmenta correspond. Bucholtziana”:	
Ifj. Buchholtz György (1688–1737) levelezése	29
Deák Eszter	
Zách Ferenc és Schedius Lajos földrajzi témájú levelezése	41
Doncsecz Etelka	
Útkeresések fogság után: Verseghy Ferenc kísérletei	
tudományos kapcsolatrendszerének újraélesztésére	51
Fáy Zoltán	
Weszprémi István két levele Blahó Vincének	81
Földesi Ferenc	
Két 18. századi munka a barátságról	87
Hencz Enikő	
Történeti adatgyűjtés egy 18. századi levelezésben	
(Dobai Székely Sámuel levelezése)	95
Szelestei N. László,	
Horányi Elek levelezéséről	105
Thimár Attila	
A között filológiája	121
Névmutató	131

Előszó

2014. november 28-án az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok támogatásával (K 100446) immár másodízben tartottunk beszámoló konferenciát a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának Magyar Irodalomtudományi Tanszékén a *Magyarországi tudósok levelezése (16–19. század)* címmel. Az első konferencia előadásait (*Magyarországi tudósok levelezése a 18. században*, szerk. SZELESTEI N. László, Budapest, SZENAL, 2006, 136 l.) követve adjuk közre a mostani konferencián elhangzottakat.

Az OTKA-program résztvevői egységes szempontok szerinti forráskiadvány-sorozat készítésében vállaltak egyéni munkát. Ennek során rövid bevezetés és szövegközlési tájékoztató után időrendben, rövid regesztával ellátva, a megértéshez szükséges jegyzetekkel, mutatókkal adjuk ki a különböző (általában latin, kisebb részben német, magyar stb.) nyelvű leveleket. Sajtó alá rendezés közben természetesen születnek tanulmányok, PhD-értekezések, az OTKA-pályázatban azonban csak a szövegközlések szervezését és kiadását vállaltuk. Konferenciánk előadói a közös gondok megbeszélésén kívül saját vállalásuk (egy-egy tudós levelezése) szövegkiadásának helyzetéről és az előkerült adatsorok értelmezéséről egyaránt szót ejtettek. Néhány olyan kutató is előadást tartott konferenciánkon, aki csak alkalmilag csatlakozott programunkhoz. Jelen kötetünk az elhangzott előadások tanulmányokká bővített változatait tartalmazza.

A kötetből az olvasó megtudhatja, hogy a *Magyarországi tudósok levelezése* című sorozatban már megjelent kötetek (jegyzéküket lásd alább) után mely tudósaink levelezésének kiadása várható. Konferenciáinktól, az előadások közzétételétől azt reméljük, hogy a tanulmányok újabb személyekben ébresztenek kedvet a nagy forrásértékkel rendelkező tudóslevelek tanulmányozására és kiadására.

A *Magyarországi tudósok levelezése* című forráskiadvány-sorozat megjelent kötetei:

1. *Benkő József levelezése*, összegyűjtötte és jegyz. SZABÓ György, TARNAI Andor, bev. SZABÓ György, Budapest, 1988, 496 l.
2. *Horvát István és Ferenczy János levelezése*, sajtó alá rend., bev. és jegyz. SOÓS István, Budapest, 1990, 310 l.
3. *Bél Mátyás levelezése*, sajtó alá rend., bev. és jegyz. SZELESTEI N. László, Budapest, Balassi, 1993, 688 l.
4. *Kollár Ádám levelezése*, sajtó alá rend., bev. és jegyz. SOÓS István, Budapest, Universitas, 2000, 548 l.
5. *Briefwechsel des Karl Gottlieb Windisch*, Hrsg., Einl. und Anm. Andrea SEIDLER, Budapest, Universitas, 2008, 334 S.
6. *Weszprémi István levelezése*, sajtó alá rend. SZELESTEI N. László, VIDA Tivadar, jegyz., bev. SZELESTEI N. László, Budapest, Argumentum, 2013, 340 l.

OTKA támogatással készült egyéb levelezés-kiadványok:

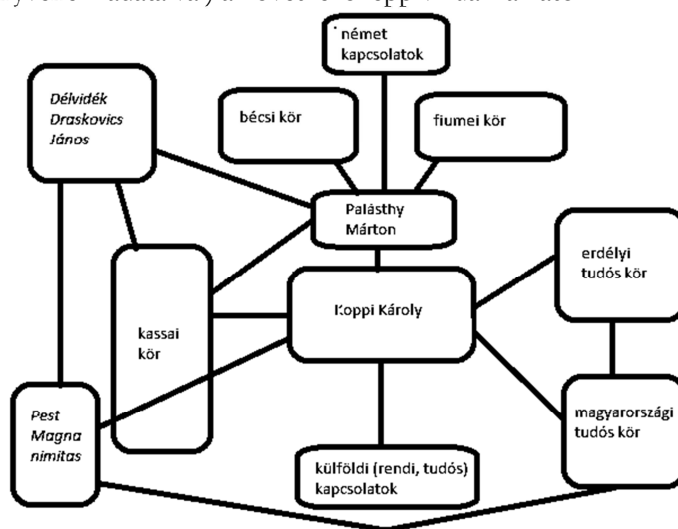
- *Debreceni értelmiségiek levelei Dobai Székely Sámuelhez*, sajtó alá rend., bev. ILLIK Péter, jegyz. MACZÁK Ibolya, Piliscsaba, PPKE BTK, 2008 (Pázmány Irodalmi Műhely, Források, 5), 130 l.
- *Dobai Székely Sámuel és Kaprinai István levelezése*, sajtó alá rend., bev., jegyz. M. HORVÁTH Mária, Piliscsaba, PPKE BTK, 2008 (Pázmány Irodalmi Műhely, Források, 6), 117 l.
- JAKÓ Zsigmond, *Köleséri Sámuel tudományos levelezése*, szerk. FONT Zsuzsa, a latin szöveget gond., a regesztákat írta MAGYAR László András, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2013 (Kölerésiana, 1), 252 l.
- *Horányi Elek levelezése*, sajtó alá rend., bev. és jegyz. SZELESTEI N. László, Piliscsaba, PPKE BTK, 2015 (Pázmány Irodalmi Műhely, Források, 8) 151 l.
- *Magyarországi tudósok levelezése a 18. században*, szerk. SZELESTEI N. László, Budapest, SZENAL, 2006, 137 l.

BALOGH Piroska

Az 1780-as évek magyarországi tudós kapcsolatai
Koppi Károly kiadatlan levelei tükrében

A piarista történész professzor, Koppi Károly (1744–1801) eddig kiadott levelezése¹ kiváló alkalmat nyújt arra, hogy a magyar *res publica litteraria* 1780-as évekbeli tudós kapcsolatrendszeréről egyfajta keresztmetszetet kapjunk, ugyanakkor átláthatóvá teszi az effajta hálózatkutatás buktatóit és reánk váró, elvégzendő feladatait is.

Ha Koppi Károly tudós kapcsolatrendszerét kiadott levelei, azaz a Palásthy Mártonnal folytatott levelezésének fennmaradt töredéke (1780–1783) alapján rekonstruáljuk, akkor a Koppi-Palásthy hub² (kiegészítve Koppi teljes, kézíratos leveleskönyvének³ adataival) a következőképp vizualizálható:

¹ *Fejezetek egy leveleskönyvből: Palásthy Márton levelei Koppi Károlyhoz 1780–1783*, s. a. r., bev., jegyz. BALOGH Piroska, Szeged, 2008 (Fiatal Filológusok Füzetei, XVIII–XIX. század, 3). Koppi kapcsolatrendszerének feltérképezésére Forgó András is kísérletet tett tanulmányában (FORGÓ András, *Koppi Károly szerepe a 18. század végi nemesi-értelmiségi reformmozgalomban = A Piarista Rend Magyarországon*, szerk. FORGÓ András, Budapest, Szent István Társulat, 2010, 127–148.).

² A hálózatzelméleti háttérhez kiindulópontul ld. BARABÁSI Albert László, *Behálózva: A hálózatok új tudománya*, [Budapest], Helikon, 2013. és *Hálózatkutatás: Hálózatok a társadalomban és a nyelvben*, szerk. BALASKÓ Mária, BALÁZS Géza, KOVÁCS László, Budapest, Tinta, 2010.

³ Koppi Károly leveleskönyvének kézírata: Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára, Manuscripta, For 0-5/47.

- *fiumei kör*: Pászthory Sándor köre,
- *bécsi kör*: Ürményi József, Tobias Philipp Freiherr von Gebler,
- *német kapcsolatok*: Heinrich Gottfried von Bretschneider, Friedrich Nicolai,
- *kassai kör*: Kazinczy Ferenc, Batsányi János, Spielenberg Pál, Orczy Lőrinc, Révai Miklós, Simai Kristóf,
- *erdélyi tudós kör*: Benkő József, Batthyány Ignác, Cornides Dániel, Teleki Sámuel,
- *magyarországi tudós kör*: Beniczky János Károly, Fekete János,
- *külföldi rendi, tudós kapcsolatok*: Gelasius Dobner, Nikolaus Adaukt Voigt,
- + *szabadkőműves kapcsolatrendszer*: Draskovics János, Magnanimitas páholy tagjai.

Mint a szabadkőműves kapcsolatrendszer különválasztása jelzi: a fenti vizualizáció tájékoztató jellegű, módszertanilag több ponton problematikus. Az egyik problematikus pont az átfedések kérdése az egyes körök között, amely a jelenlegi, nyomtatott (azaz dinamikusan nem változtatható), halmazok esetében aligha ábrázolható. Problemátikus pont továbbá az egyes kapcsolati körök kialakításának szempontrendszere: ez lehet topográfiai alapú (itt elsősorban ez a szempont érvényesült), intézménytörténeti, a kapcsolat jellegét, a levélváltás gyakoriságát szemlélő csoportosítás. Végül harmadik problémaként a korlátozott horizontot említeném: ezen az ábrán nem látszik, nem is látszódhat az, hogy egy-egy kapcsolat révén milyen nagyobb kör részévé vált Koppi, azaz nem tudjuk összekapcsolni a kapcsolati rendszert az ábra többi szereplőjét középpontba helyező kapcsolati hubokkal. Mindhárom probléma kapcsán egyértelmű, hogy a papír alapú szövegkiadásokra építve nem egyszerű digitalizálásra, hanem adatbázisépítésre alkalmas, egységes szoftveralapú internetes feldolgozásra lenne szükség a korabeli magyarországi *res publica litteraria* „térképének” elkészítéséhez, és bekapcsolásához a kortárs európai *republic of letters* kapcsolatrendszereit feldolgozó külföldi hálózatokba. Ennek mintái, egyszersmind bemérési és kapcsolódási pontjai lehetnek az oxfordi *Cultures of Knowledge*, a Stanfordban szerkesztett *Mapping the Republic of Letters* hálózatában összefogott projektek, illetve a Huygens-levelezést feldolgozó és vizualizáló *Epistolarium*.⁴

⁴ *Cultures of Knowledge, Networking the Republic of Letters, 1550–1750*,
<http://www.culturesofknowledge.org>

Természetesen átlátható, hogy ez anyagi és emberi „forrást” igénylő projekt, melynek megszervezése komoly tudományos összefogást és háttértámogatást igényel – ugyanakkor egy ilyen széleskörű platform megnyitásához kiváló kiindulópont lehetne a *Magyarországi tudósok levelezése* már meglévő és éppen készülő köteteinek hasonló jellegű feldolgozása. Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy a Koppi-levelezés általam megkezdett és részben már publikált kiadását lássam el egy *e-pistolarium* jellegű feldolgozásra előkészített, eszerint tematizált kiegészítéssel. Így reményeim szerint az itt leírtak és közöltek nem csupán filológiai adalékként fognak szolgálni, hanem egyszersmind kezdeményezésként a magyar tudós levelezések további feldolgozásának metodikai megújulására vonatkozóan.

I.

Levelek lelőhelye: OSZK, Kézirattár, Levelestár.

Levelezőpartner neve és tudományos paraméterei:

Czirbesz Jónás András (1732–1813)

Czirbesz Sámuel evangélikus lelkész fia. Tomka Szászky János tanítványa a pozsonyi evangélikus líceumban. Egyetem: Halle és Göttingen. 1756-tól Iglón evangélikus lelkész. Érem-, pecsét-, kézirat- és ásványgyűjtő. Numizmatikai, természettudományos, történelmi cikkei többek között a bécsi *Allergnädigst privilegirte Anzeigen* (1771–1776), a pozsonyi *Ungarisches Magazin* (1781–1787) című lapokban jelentek meg. Főműve: *Beschreibung einer karpatischen Bergreise, auf den so genannten Kriwan, samt den dabey gemachten Beobachtungen*, 1775.

Szakirodalom: Samuel WEBER, *Andreas Jonas Czirbesz*, Jahrbuch des Ungarischen Karpathen-Vereines, 34(1907), 49–60.

Mapping the Republic of Letters,

<http://republicofletters.stanford.edu/>

Circulation of Knowledge and Learned Practices in the 17th-century Dutch Republic. E-Pistolarium,

<http://ckcc.huylgens.knaw.nl/>

Az oxfordi projekt középpontjában álló EMLO (Early Modern Letters Online) publikációs szoftverének forráskódja jelenleg szabadon letölthető

(<https://github.com/bodleian/EMLO-edit>).

Utolsó letöltések: 2015. május 29.

Kapcsolat jellege: tudományos, kollegiális.

Helyszín: Kassa, Eperjes → Kolozsvár/Igló.

Időszak: 1778, 1779, 1783, 1786

Más említett személyek:

Koppi: Weingand János Mihály, Engelhard (?), Palásthy Márton (→ II. József), Beney diák, Ajtay rézmetsző, Bethlen Miklós.

Czirbesz: Weingand János Mihály, családtagok.

Említett művek:

Matthias Dogiel (piarista), *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*, Vilna, 1758.

Czirbesz, *Das letzte Opfer einer ehreerbietigen Liebe*, 1781; tanulmányok.

Koppi, *Prolegomena Historiae ecclesiasticae*, 1786; *Historia universalis*, 1793.

Témakörök: numizmatika, könyvkereskedés (Dogiel, héber könyvek), Havasalföld leírása személyes tapasztalat, körút alapján, adatgyűjtés (természetben végzett áldozati szertartások), készülő tudományos munkák, tudósítás az erdélyi országgyűlésről, tanítvány ajánlása.

II.

Levelek lelőhelye: OSZK Kézirattár, Quart. Lat. 1834, Tom. I, 53–56.

Levelezőpartner neve és tudományos paraméterei:

Horányi Elek (1736–1809)

Tanulmányai: Buda, Prága, Pozsony, Kassa, Győr (poétika, retorika). 1752: Privigye, belép a piarista rendbe, Pest, filozófia. 1755: Róma, Nazarenum, természettudományok, teológia. 1758: Firenze, Pisa, Svájc, Németalföld, Anglia. 1759: Vác. 1761: Nyitra. 1762: Kecskemét, *Oratio pro arte poetica*. 1767: Vác, filozófiát oktat. 1770: Velence, *Prodromus*. 1775–1776: Buda, *Memoria Hungarorum* – berlini, jénai, hessen-homburgi, svájci, bajor tudós társaságok tagja. 1786: *Nova Memoria*. 1809: *Scriptores Piarum Scholarum*.

Szakirodalom: SZELESTEI N. László, *Horányi Elek, a lexikonszerző*, Vigilia, 80 (2015)/1, 20–25.

Kapcsolat jellege: tudományos, kollegiális, rendtársi.

Helyszín: Pest(?) – Kolozsvár.

Időszak: 1780(?), 1781.

Más említett személyek:

Koppi: báró Brukenthal (Samuel von), Teleki Sámuel, Bottyáni – (Batthyány Ignác), Pallya (Pállya István), Kern Fülöp, Weingand János Mihály.

Horányi: Artman(n János), Henye (Vince).

Említett művek:

Mária Terézia halálára megjelent versek, beszédek, feliratok.

Young versei.

Bél Mátyás, *Apparatus ad Historiam Hungariae*.

Horányi, *Memoria Hungarorum*, 1775–1777.

Koppi, *Historia universalis*, 1793.

Témakörök: historia universalis módszertana, rendi ügyek (tartományfőnök, tanügy stb.), remények II. József kapcsán, Mária Terézia halálára megjelent művek alacsony színvonala, kiegészítés – adatszolgáltatás, tanítvány ajánlása, Erdély helyzete.

III.

Levelek lelőhelye: OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 186, 1–11. Nem misszilis, Koppi másolata.

Levelezőpartner neve és tudományos paraméterei:

Keszthelyi László (1732–1803)

1752: belép a piarista rendbe, tanít: Nagykároly, Vác, Nyitra, Kőszeg, Selmecbánya, Kolozsvár, Debrecen. 1776: a nyitrai rendház és gimnázium igazgatója. Franciás műveltségű, latin oratiók, ódák, fabulák szerzője. Kiváló fizikatanár.

Szakirodalom: GERENCSÉR István, *A magyar felvilágosodás és a kegyes iskolák*, Regnum, Egyháztörténeti Évkönyv, 5(1942–1943), 340–365.

Kapcsolat jellege: tanítvány–tanár, sikertelen a kollegiális kísérlet, rendtársi.

Helyszín: Nyitra–Vác.

Időszak: 1791 (Károlyi Antal halálát említi a szöveg).

Más említett személyek: Pogány Lajos, Vild (Leonard), Lihan (Pál), Mulaj (Mulay Konstantin), senex Károlyi, Perczel (Imre), Pállya István, Thoma János, Horváthy, (Dessewffy József), Lelovics (Ignác), Hiross (Sámuel).

Említett művek:

Koppi filozófiai munkái; John Barclay, *Argenis*.

Témakörök: erdélyi hírek, rendi események (Kolozsvár!), politikai hírek, Barclay művének egy részlete, Mulier – nőismerős, kettejük baráti kapcsolata.

IV.

Levelek lelőhelye: OSZK, Kézirattár, Levelestár.

Levelezőpartner neve és tudományos paraméterei:

Dessewffy József (1771–1843)

Nagynénje, Szirmay Karolina nevelte – Kassa. 1780: Kassa, Koppi Károly a magántanára, később követi Kolozsvárra és Pestre (piarista gimnázium). „Az egyetemen, Kreil volt tanítója a bölcséletben, Dugonics a mathesisben, Werthes a széptanban, Horváth a természet-, Mitterpacher Lajos a gazdaság- s műtanban, Cornides és Schönwisner az oklevél- és pénzügytanban s Koppi a történelemben.” (Szinyei József) Pályakezds: Fiume, Pászthory Sándor. Országgyűlési követ, Magyar Tudós Társaság tiszteletbeli tagja.

Szakirodalom: VADERNA Gábor, *Élet és irodalom: Az irodalom társadalmi használata gróf Dessewffy József életművében*, Budapest, Ráció Kiadó, 2013.

Kapcsolat jellege: tanár–tanítvány.

Időszak: 1780.

Témakörök: Koppi megköszöni a küldött levelet, figyelmezteti tanítványát a szépírás gyakorlására.

Az ezen rendszerben megadott információk sok irányban kereshetővé, értelmezhetővé és kapcsolhatóvá teszik az alább közölt leveleket. Természetesen a keresési szempontok mérlegelés után tovább bővíthetők (pl. a levelekben említett helynevek listázása). De álljon itt a jelenlegi szempontok lehetséges felhasználására néhány példa. A Czirbesz-levelek, bár látszólag semmi kapcsolatuk nincs a Palásthy-levelezés irányába, mégis egy igen fontos ponton kiegészítik azt – ezt a fenti adatsoron az említett nevek között megjelenő Palásthy név és a témakörök között megjelenő erdélyi utazás jelzi. Ezen az erdélyi utazáson, melyen Palásthy II. József megbízásából vett részt, részben diplomáciai cézzal, Koppi is megje-

lent, de magára az útra, annak céljára, illetve Koppi részvételére a Palásthy-levelezés értelemszerűen csak néhány félmondatban céloz, hiszen az útitársak ekkor nem váltanak leveleket, és az élmények is kölcsönösen ismertek egymás számára. Ugyanakkor mivel Czirbesz nem ismerte Palásthyt, és az erdélyi útról sem tudott, Koppi részletes beszámolót ad neki levelében. A Horányi-levelek esetében feltűnő lehet az említett személyek között sorakozó, kifejezetten rendtagok nevét tartalmazó lista, amely jelzi, hogy a levelek igen sok, és helyenként bennfentes információt tartalmaznak különféle rendi eseményekről és bonyodalmakról, azaz a piarista rendtörténet szempontjából kifejezetten érdekes szövegekről van szó. Végezetül kiemelendő, hogy e kevés levélen belül is jól elkülönülnek a baráti-kollegiális tudós levelektől a tanár-tanítvány közötti levélváltások, nevezetesen a Keszthelyi–Koppi levelek és a Dessewffy Józsefnek írt Koppi-levél. Ezek azért is érdekesek, mert nem csupán külső információ a levelezőpartnerek közötti sajátos viszony, hanem arra folyamatosan és nagyon sokoldalúan reflektálnak is, így kiváló forrásanyagot jelenthetnek a korabeli tanár-tanítványi viszonyok eddig csak esetlegesen feltérképezett sajátosságainak rendszerszerű vizsgálatához.

Mint ez a néhány kiragadott példa is mutatja, a javasolt adatbázisszerű feldolgozás, melynek első lépései modellezésére kísérletet tettem, érdemben módosítja és segíti a 18. század végi magyarországi *res publica litteraria* tudós hálózatának további és mind sokoldalúbb feltárását.

Levélközlések*

I. Koppi Károly Czirbesz Jónás Andrásnak

1.

Carolus Koppi Amico Czirbesio S. D.

Viro Celeberrimo Andreae Jonae Czirbesz

Sacr[ae] A[u]gustanae] Conf[essionis] Ministro, Eperjes, Leutsau, a Neudorff

Recentem ego adhuc Tui memoriam habeo, adeo ut pro tantillo tempore, quo te complecti licuit, miru[m] sit, quam viva Tui imago mihi obverset[ur]. Na[m] qui non? Vix videras, ja[m] complexus me hospite[m] plurima cumulasti humanitate. id quod omnes, qui te aderat narrare solent. Trienniu[m], et quod excurrit, est, quod videndi tui cupidus iter ad te adparabam; sed nosti, quanto ego, non spatii magnitudine, sed laboru[m] numero distinebar, quo minus ante ad te advolaverim. Sed testabor amplius amicitia[m], et meu[m] erga te amore[m], sicubi mea aut opera, aut studio uti velis. Transmitto tibi Elenchu[m] num[er]or[um], quos habeo, quosq[ue] n[on] habeo. Praeter illos, quos sub littera B. vides, nullos Hungaricos possideo.

Lucubrationes illas, inter quas tuae eminent avidus expecto; illas ego velut Ectipon praeclari tui ingenii custodia[m]. Nisi fallor duplex ear[um] cursus erat; si non Triplex. Tu fac, ut quantocius mihi transmittas. reparisti ne uspia[m] aliquid tristi[u]m illor[um] tempor[um], quae vastitate[m] Tartarica[m] subsecuta sunt? Tuus Doghiel fortassis quaeda[m] habet.

Pro studiis nostris libros scholasticos necdum habemus; si quid est, minoris est momenti.

Amice! si ego dies tecu[m] consum[m]a[m]? Qua[m] ego tecu[m] disuavierer! Qua[m] ne velut tineae per libros tuos volutare[m]! Sine tamen detrimento tuo, meo aute[m] maximo com[m]odo.

Coepi ego, si quae uspia[m] impetuo, manuscripta describere, atq[ue] colligere, cujus cujus sint Disciplinae. Quod si tui quid haru[m] merciu[m] habes, velis, oro mihi mutuo dare; bono, crede, loco collocabis; et grato conferes beneficiu[m]. Videre ut ego repente amicitia tua poene abutor? quam multa simul peto? Nimiru[m] repente tu me tibi usque ad familiaritate[m] decinxisti, fecistiq[ue].

Ja[m] totum tuu[m]. vale, scribeba[m] tertio Kalend[ae] 9bris 1778 Cassoviae.

* A szövegek közlés az eredeti levelek betűhű átirata. A rövidítések feloldása megtörtént, ezek helyét szögletes zárójelek jelzik. A latin szöveg emendálása, mivel súlyosan értelemzavaró elírások nem jellemzőek, nem tűnt szükségesnek. A személynevek is megmaradtak eredeti alakjukban, ezek azonosítása a tanulmány részét képező adattáblákban történt meg. Az egyes levelek kéziratának sajátosságaira, lelőhelyére, misszilis vagy másolat voltára vonatkozó információk ugyancsak az adattáblákban olvashatók.

2.

Viro celeberrimo Andreae Jonae Czirbesz
verbi Divini A[u]gustanae] C[onfessionis] Ministro, Amico suo, Igloviae
Amice Czirbesz.

Si sciam quempia[m] ad te proficisci, non possum comittere, quin meas aliquas litteras adjunga[m], quibus Te convenia[m]; lubenter quippe vel sic Tecu[m] fabulor, Nupernus Bibliopola Budensis nescio, fueritne apud Te; dedi illi quoq[ue] litteras. Weingandius noster omniu[m] quod scia[m], Bibliopolaru[m] honestissimus est; et a quo optimo pretio bona emas; nec est, quod per eu[m] procurare n[on] possis. Queret ille ex Te de P. Doghiel. Na[m] illu[m] mihi procurari vellem. Tu igit[ur], ut meas quoq[ue] res emas exauctas, fac ut demonstres via[m], etc. methodu[m] eu[m] habendi. Significo praeterea Tibi, me n[on] exigua[m] libroru[m] aut Hebraicor[um], aut res Hebraeas illustrantiu[m] habere copia[m]; accepi istos ad reliqua Engghelhardi Bibliotheca, qua[m] emi. Cu[m] ego hujus linguae penitus ignarus sim, eos venu[m] expono, sicq[ue] mihi alia in Historia[m] necessaria procurabo. Hinc Tu si que[m] amatore[m] habes tibi Notu[m], fac ut sciat; obstringes me n[on] medio beneficio. Nihil poro amplius habeo, quod ut Te ore[m], atq[ue] obtester, ut dehinc etia[m] me ames

Tuum Koppiu[m]
scribeba[m] 3a Mayi 1779 Cassoviae

3.

Viro Celeberrimo Jonae A. Czirbesz
Ecclesiae Igloviensis Pastori Vigilantissimo, et Amico, Igloviae
Koppius Humanissimo Czirbeszio S. P. D.

Litteraru[m] omniu[m]q[ue] bonaru[m] artiu[m], et vel imprimis amicor[um] Tuoru[m] interest, ut vivas, valeasq[ue], nullo me majori munere adficere potes. Illos, quos ad Te lucubrandos numulos misera[m], n[on] dubito Te pervestigasse. libenter ta[m] eos, qua[m] opinione[m] de illis Tua[m] hac occasione accipia[m]. Tum quid non facias, aut moraris. De me si quaeras, nunc vires colligo diuturnitate via attritus nonnihil; na[m] permissu Caesaris tota[m] Valachia[m] perlustravi, comite Palástio Hungaricae Cancellariae concipista, juvene in ingentes Patriae spes crescente. Reperi ubiq[ue] ingenti nostri exercitus desideria, aversos a moscis animor[um], quod nupero bello inter rapinas ne templis quidem pepercerint, milite[m] poene nullu[m], exhausta[m] aere, et populo regione[m], Principis ante ipsius, et Bojarionu[m] sum[m]a[m] erga nos, sed cauta[m] tamen humanitate[m], ut qui ne verbo quidem nos offendere, ex Divano decreverunt, et Turcicos exploratores sparsos huc illuc metuerent. Eximi n[on] potuit, ne nos exploratores crederent; praecipue quod Caesaris vicinia, tunc plane, suspecta fuerit. Didicimus

tamen, etsi prudentes tibi viderent[ur]. 400000 circiter esse totius Valachia incolar[um]; contributione[m] ad 4 millones adsurgere; tributum[m] Portae pendendum[m] aequari 400000 leoninorum[m], seu fere florenorum[m] nostrorum[m], sed poene duos millones efficere, quod diversis honorariis apud Portam uxoribus Sultani, et Baschis tradi solitis impenditur: Urbe Bukurest, longe amplissima, ut quae sesqui hora[m] extensa 300 fere templum[m] habet turcicum[m] in modum[m] aedificata, Monachorum[m] monasteria maiore poene 70. Argentus urbis, apud quam[m] occupatus fuit multa supersunt rudera, sed nunc poene desolata paucis colitur. Ipsa Valachia amoenitate situs, et planiti camporum[m] puberrimae Hungariae parti equiparari possunt. Sed tamen nihil utilitatis accedet Augusto, se ea[m] occupet. Plus accedet, si liber fuerit Princeps, et independens; Neque[ue] enim populum[m] nescit unde, adducere potest; et mercimonia, aut manufacturae Transsilvanicae adhuc se destineat ruditate Valachorum[m]. Non ignobilis illa regio est, quam[m] Caesar repetit, sita Aluta[m] inter et Danubiam[m], quae ante pacem[m] ultimam[m] Belgradensem[m] nostra fuit, quoque[ue] etiam[m] nunc apud Valachos Valachia austriaca vocari solet. Si Aluta[m] Augustus, repurgato alveo faciat navigabilem[m], ut eo rates solum[m] deferri possint, infinita in Transsilvania commoda redundabunt. Sed ut Transilvania nunc aeris inops est, si Valachia nostra fiet, tota poene ad incitus redigit[ur]. Praeterquam[m], quod dixi, colonos non[on] repercit Caesar, et Valachiam[m] frustra faciet suam[m]: summae[m] opes accrescerent caesarique[ue] reductione monasteriorum[m], quae et plurima sunt, et opulenta, et vel sola redditibus suis perfruunt[ur] sine metu. Taceo reliqua, quae nobis visa fuere perscribere, velut ceremoniae ingressus Principis, aut aulicae, dum[m] amoderamus, vel hospitii comoda, vel[el] luxus Bojarorum[m], et similia, quae Tu ex Amici mei Szulczeri lucubrationibus legeris. Caesaris nostri iter, tectum[m] quamvis videat[ur], et belli causa adsumptum[m] multa[m] utilitate[m] habuit in publicum[m], praecipue in patria hac, quae propediem[m] publicabunt[ur] in multos severus fuit, fecitque[ue] exemplo alios cautiore. Nihil minus, quod ejus adventum[m] expectantes. Tu Vale Vir optime, et cave obliteres memoria[m] mei. Saluta domesticos omnes, Uxorem[m], charaque[ue] pignora, cupere[m] vos tandem idem. Ite[m] vale. Scribam[us] 12 Julii 1783 Claudiopoli

Facis ne mihi spe[m] amice possidendi aliquando Dogieliu[m]? Est ne Tibi in Tua amoenissima Bibliotheca memoria queda[m] Marcae? Ejus valoris seculo X. XI. XII. XIII. apud nostros, vel Longobardos? in auro? argento? His notionibus paullo copiosioribus mihi opus esset, in hac, quam[m] de ejus valore lucubro dissertatione. Tum si quorum[m] Tu sacrificiorum[m] apud arbores, fontes, et saxa peracturum[m] Meministi, aut reperire potes, ne graveris significare. aut si quae memoria superstitionum[m] similium[m] apud Tuos populares superest? Praecipue, si quae[m] ritum[m] cujuspiam[m] superstitionis apud saxum[m] peractae scis, perscribe. Lucubrat[ur] mihi Lex S. Ladislai in Szaboltsensi Synodo data L. I. Decret. cap. 22. ite[m] vale.

4.

Viro Celeberrimo et Amicissimo

Jonae A. Czirbessio Verbi Divini A. C. Praeconi, Igloviae

Czirbesio Veteri Amico suo Koppius S. D.

Nolebam hunc praestantissimum Juvene[m] Beney[m] Auditore[m] meum sine litteris ad Te meis dimittere, idq[ue] vel ideo maxime, quod abruptis commerciu[m] visi simus, non quidem amicitiae, qua[m] ego sancta[m] retineo, sed litteraru[m]. Accepi Tua opuscula funebria, et, si nomen non adfixisses, tua tamen esse agnovisse[m], ita ego meditata Tua ja[m] agnosco.

Quid? Lucubrationes Vestrae eruditae prodeuntne ja[m] in Luce[m], quas inita cu[m] nescio quibus societate, promisistis? Sit id vobis faustu[m], atq[ue] felix. Ego, si ja[m] prodierunt, ipsas procuro, dum unde, et qualiter habere possim, nescia[m]. Sed et nomina lucubrantiu[m] scire cupio, quae Tu mihi, velim significes. Transmitto ad Te numulos, ut eos dignoscas, describas, et descriptos mihi cu[m] Notitia remittas. Scio Te in his esse versatum magis. Ego si eruderandos ipsos adsum[erem], tardius in notitia[m] penetrare[m]. Sunt, procul dubio, meo saltem, Hungarici. Hos nuspia[m] satis explicitos habemus. Ego quaeda[m] conicio. Sed a Te decretoria[m] expecto sentetia[m]. Irascere, ego Te homini imperito, qui eos, cu[m] mihi gratificari voluit, ita, ut vides, mundatos poene attrivit.

Dixi meo saltem dubio. Na[m] suspicio quaeda[m] etia[m] me agitat, ut francnicos putem. sed vero Tuae industriae, perspicaciae, et fidei eos comitto. Si tua[m] explanatione[m] habuero, facia[m] ut noster hic Chalcographus Aitay sculptor egregius eos aeri incidat. Sunt 6. n[um]ero. Difficultas noscendi inde nascit[ur] quod nullus alteri sit aequalis. Quare Tu paeta id Amico, sua in aliis Tibi obsequia promittent.

Nulla[m] ne ego, Amice spe[m] habeo aquirendi Doghieli?

De Diaeta Transsilvaniam, cui intersim, ut parva fuit, haec pauca habe: duravit homagi[u]m horis duob[us] cu[m] dimidia. Tribus deni diebus subscriptu[m] fuit mortuus interea est C[omes] Nicolaus Bethlen, cujus Pater a[n]no 1748 aequae comitor[um] tempore vivere desiit. Solatii aliquid statibus accepit, quod Caesar Decreto publico pollicitus sit futuras plures Diaetas, ad opus erit. Vale Amice, et scito Te a me pro merito Tu amari, et fieri maximi.

Scribeba[m] Claudiopoli 4a Sept[embris] 1786.

Quid agunt elegantissimae proles Tuae?

II. Koppi Károly Horányi Eleeknek

Mihi Semper Amate Horanyi.

Quid est, quod ego a te Epistolam non impetro? Quod si tu Amicitia[m] nos inter dudum, et n[on] fucate contracta[m] parci pendis, epistolae saltem meae

pridem ja[m] tibi missae respondere debueras? Atq[ue] ego cum homine libentius, qua[m] tecu[m], litteraru[m] comerciu[m] habere cupivi, id quod ex meis litteris luculente patuit. Quod si id persuadere tibi non potuisti, nunc saltem crede asseveranti mihi, atq[ue] ultra tua[m] amicitia[m] expetenti. Tuus animus mihi totus perspectus est. Fucos non amas; id, quod censes fateri soles. Amicis auribus nihil tegis. Vides[ne], cur ego frequentiores a te litteras expeta[m]? Atque, quae ego scire cupio, tu mihi sincere declaraveris. Nempe: ut vales? quid illud genus hominu[m] tibi bonisq[ue] omnibus infestu[m] egit, ut te Pestino exturbet? quomodo artes elusisti? quid agis nunc? quo loco res tuae sunt? quid ibi sermo[n]um de futuro Provinciae capite miscetur? de loco consistorii? quid desperent systematis Hungarici fabricatores? quid alii, quos rectus Imperatoris animus, et ille Philosophicus perterrituit? quis de forma studioru[m] sermo? Videsne quantis responsionibus tu me totum tuu[m] facere possis? Quod si, quid ego aga[m] quaeras, Historia[m] Universalem, quanta unius anni spatio praelegi potest conficio tali methodo, qua[m] tu, et qui id intelligent, non vituperabunt. Etsi futuri sint qui vituperent: quos tamen ut tu soles, plane non moror. Pars ipsius longo ja[m] tempore apud censores est, sed, superi! quos, et quales? Nempe non illos, quos imprimis cupere[m]. Methodu[m] a me adoptata[m] duo viri intelligentes approbarunt. Excellens Baro Brukenthal et Ill[ustriss] vidense C. Samuel Teleky. Ref. mihi amicissimus. Taceo meu[m] P. Pallya Rectore[m], qui, amicitia ne, an id sentiens, quod est, aequè dilaudat. Nec Bottyanio. Nuper illu[m] apud me, etsi fugiente oculo, perlustranti displicuit.

Quas huc illuc crises adpersi, ad hanc usq[ue] die[m] me sollicitu[m] habuerunt, quod vereretur, ne quis superstitiosus, aut nimis cautus mihi die[m] dicat. Sed cessavi ab hodierno die metuere; quod Caesar ille verus Caesar felicitatis, et com[m]odoru[m] sui Populi optime intelligens metu[m] mihi, tibiq[ue] omne[m] absterserit. O Si ille diu regnet! Si nihil eu[m] fugiat! At non fugiet, spero.

Qua[m] tu inscriptione[m] Castro Doloris adscripsisti, perelegans est, et hoc seculo, quo Augustaei nobis videri volumus, digna. Sed contra quantas ego in multis aliis tenebras legi! Qua[m] inficetas res, et plumbeas! Putares ipsas totidem incantationes esse, quibus manes Theresiae ja[m] quiescentes cicantur. Inter alia opuscula, quae tanta anhelatione in luce[m] extrusa sunt, praeplacet illud Praedicatoris Hollandici Viennae editi, et Cibirii recus, cui textus ex Jung Anglo praefixus est. Aliquot plagulae sunt, sed, quantum ego intelligo, melleae, unus Erlangensis cu[m] laude quoq[ue] co[m]memorat[ur]. Na[m] illa Latina oratio quae Budae dicta est, et Typis, quod audio stupens, excusa, qua[m] friget, qua[m] tota gelu rigida ad lectulu[m] Theresiae adrepi? Putabam ad capucinu[m] dicta[m].

Est etia[m], quod tibi signifie[m], quaera[m]q[ue] ex te, cur tu Bocatii consulis Cassoviensis in Historia mentione[m] n[on] facias, cujus ta[m] luculentu[m] opusculu[m] exstat in Apparatu Belii. Exstant ipsius etia[m] carmina quaeda[m] in

manuscriptis, quae habeo. Quare Mi Horanyi, litteras a te crebriores expecto de iis, quae petivi. Sal[ve] R. P. Vice-Rectore[m] Artmanniu[m] optimu[m] meu[m] quanda[m] vicinu[m]. P. Schaffratiu[m], tuu[m] Henyeiu[m] complectare, et si quis porro mea salute salvus esse velit, sit; si nolit, pace mea ne sit. vale.

2. 9a Martii 1781 Claudiopoli

Koppi

Paene excidit Transsilvania nostra stupens, et fati inscia nescit, quid expectet, aut non expectet. C. Bottyani opportuno advenit tempore. habebit ille Plana omnia. alia facies reru[m] futura est, atq[ue] alia viroru[m], eruditoru[m], etia[m] nasuti-or[m], qualis nempe tu es.

Salutat te P. Rector meus, et saepe cu[m] de te loquitur, te ab illo amari intelligo. Com[m]endo hunc tibi praestante[m] Juvene[m] Philippu[m] Kern me-u[m] anno praeterito Discipulu[m]. Sed et illud te obtestor, ut Epistola[m] inclu-sa[m] transmittat Veingandia com[m]endari tibi Kerniu[m], sed ille hinc abiit Epi-stola relicta, quare cursori publico ea[m] tradit sine tamen ullu molestia tua.

III. Koppi Károly és Keszthelyi László levelezése

1.

Keszthelio Koppius S. D.

Vitrarium nihil moror; miser ille, proles caecae caussa ipse mihi reditum deter-minare non potuit. Sed vero illustris Ludovicus Pogány, cujus amoeno ta[m] vul-tu, qua[m] colloquio perfrui licuit, recepit epistola[m] meam, quae Tuae nullo modo comparari potest. Tua circa unum versatur argumentum, quod non nisi Philosophandi tibi praebet argumentu[m]; mihi multa simul scribenda sunt nec tempore, nec factis, minus ratione inter se connexa. Quae si tibi perscribam om-nia, sicco chronicor[um] methodo uti debeo. Hinc ex ordine: Comes Senex Káro-lyi 24 hujus hora 6a vespertina vivere desiit. Multa ego hoc de te, de me, de veteri ejus in nos adfectu, de spe juvenis dicere possim. Sed haec colloquiis destinata sunt. Nunc aliud. Horologia tua parata non sunt. Si parabunt[ut], vendenda cen-suit artifex, ut machinas ja[m] ruinae destinatas, quae tuu[m] devorent marsupi-u[m], atq[ue] unu[m] bonu[m], et novu[m] procurandu[m]. Audi cetera. Trans-silvani miras res cogitant. Collegiu[m] Claudiopolitanu[m], una cu[m] Sempro-niano Seminario ita restituere parant, ut utriq[ue] praesint Exjesuitae; hisq[ue] rectorib[us] subsint Piaristae. Philosophiae Professores mixti sint, et p[er] concur-su[m] delecti; humaniora, et Gram[m]aticalia maneant Piaristis, sed tamen hi si-mul sint Praefecti convictor[um]. Quid Tu de his censes? Ego quid censea[m], scripsi Telekio Vienna[m], ibiq[ue] ita caussa[m] nostra[m] ago, ut certo scia[m] evertendu[m] esse hoc molimen. Si Jesuitis non censerem ubivis obviandu[m] esse, et obnitendu[m], etia[m] cu[m] recte agere vident[ur], componere[m] hic ani-ma[m], na[m] an non Viki aliquis (hic est Rector destinatus) melius, humanius, aut

liberalius haberet nostros qua[m] Lihán, Mulaj, aut Mlinjaj? Quid si nostros ipsos ad humanitate[m] traduceret? Quid si ipse traduceret[ur]? Sed nempe, scio hic fraudes latere. non sint; non habeant.

Aliud est, quod aegre fero. Hic demu[m] combinanda mihi sunt ideae. Ego Ketskemetham illu[m] scriptu[m] de comitiis n[on] accepi. Cui dederis, nescio, id vellem, scires, na[m] opus est. Quod si praeter illud scriptu[m] alicui scripsisti aperte, ut soles, contra Lihanios, haud recte fecisti. Neq[ue] tu cuivis, ut Koppio fidere potes; neq[ue] eo animo quilibet tua accipit. Nam sic habe: dicit mihi nuper Perczel: quod ipsor[um] rebus nostris detrahant, maleq[ue] scriptitent huc illuc. Post ambages, venit ad te, et cu[m] ira: Keszthely scriptitat, inquit, estq[ue] ex illis, qui male loquunt[ur], et [...] sed ego facia[m], ut sentiat hoc Keszthely. – Sive tantisper invehí, tu[m] ego: quid irascit[ur] n[ost]ra Paternitas iis, qui necdu[m] exitu[m] suor[um] inceptu[m] vident? An ita sunt plana omnia, et clara, ut nihil sit de eventu dubitandu[m]? Quod si tam laudabilia sunt, et difficilia, quae molit[ur], ad easdem difficultates rejiciat et haec obstacula, quod dubitent alii, alii etiam rideant. Magna erit gloria universa superasse. Abdidi me quidem n[on] desperare, im[m]o confidere, quod effectum daturus sit, quod incepit, sed finem necdu[m] videre [...] et similia, cu[m]q[ue] ite[m] dicere[m], ac tertio: similibus rebus n[on] esse irascendu[m], vel Josephu[m] dixisse: nun quide[m] homines eu[m] criminari, sed brevi futur[um] ut laudent; n[on] esse curandas has res. [...] placato adeo, ut aperte adscriptus sit, praesertim cu[m] dicere[m], juventute[m] praecipue nostra[m] religiosa[m] multu[m] differre ejus instituta, sed n[on] esse curandu[m], adfirmavit idem ipse. Mulajo suadeo nihil scribendu[m] esse. Cribru[m] est; aut hoc etiam magis huc illuc perflat.

Sed eamus alio. Scripsisti me, cu[m] Directoratu[m] adpeti Budense[m], et adsectoratu[m] Litteraris Comissionis, id voluisse, quod tu quaerebas. An quae-sieris ja[m], nescio id tibi unu[m] certo dicere possu[m]: Piarista[m] certo futuru[m]; atq[ue] tres esse candidates, me, Pallya[m], et Hirossiu[m]. Ego vix impetro, na[m] nova[m] eis de Professore difficultate[m], et postiore[m] movere[m]. Nihil tamen moror, dum Piarista sit. Nec curare debeo, agit[ur] nunc de salario Universitatis Professor[um] aequando. Inter haec, quoad res peragat[ur], pergo Vienna[m] duos post hebdomades, atq[ue] ita, ut hinc ad Szaladiense[m] Comitatu[m], nempe ad Túrje perga[m], ibi paucor[um] dier[um] mora tracta, abiam una cu[m] consocio meo Joanne Thomas ad Soproniu[m], Ginsiu[m] Vienna[m]. Augusto me sista[m], et aliis. Salutet te Horváthy Tuus via Comes, frequens est in Lesecabinet, ubi tui saepe meminimus. Dugonits abiit Segedinu[m], atq[ue] ibi a 53 ja[m] diebus est, epistola[m], qua[m] ei inscripsisti, illuc transmitta[m].

Nunc ad institutu[m] Tuu[m], et novu[m] ordinem, quem insisti, ubicunq[ue] excogitatum. Mi F[r]ate[r]! Ordo hic homines bonos reciperet, ita ut faceret quietas, et quantum in societate fieri posset, beatos; sed ex malis bonos non faceret. hunc

parva nimium esset societas, atq[ue] cu[m] nunc vix tres veros amicos colligimus, unde na[m] haec societas confiet? Ego puto nullam in orbe societatem consistere, aut ad tempus beata[m] esse posse, qua[m] conjugalem, etsi haec rara sit; dein Amicor[um] duoru[m], aut ad sum[m]um triu[m]; deniq[ue] talem, quam spes magni lucri conduxit, illa defessi inter orbis strepitus animi voluptas in illis, et solitudine enata societate[m] multoru[m] refugit. Tercenti illi floreni collocati totidem tricar[um] semina forent. Eripi nobis prius deberent omnes ab educatione perceptae ideae, doceri singulos aliter necessu[m] esset, ut illuc consuefient. Qui autem? Si ja[m] bonos, et probos deliges? Ex tam diversa vivendi norma, experimentisq[ue] qui tu possis similitudinem moru[m] elicere, qua tamen sola tenerentur homines? Omnes ordines enthusiasmus aliquis fundavit. Hinc initia eoru[m] fervida; progressu temporis languescebant, exstinguebanturq[ue] ita, ut ne membra quidem, qui initio inhumanissimas injurias aequo ferebant animo, ultimo aegre tulerint se dissolvi. Spiritus ordinis furor est, et quaedam ingenioru[m] tempestas, cui malacia fundit. [...] Cesso plura huc addere. si me tibi explicam: nulla adhuc re, statuq[ue] contentus fui. mutari omnia praeopto. id exemplis n[on] opus habeo. Tu vale, atq[ue] Illustrem Viru[m] Ludovicu[m] Pogány, cujus Societas, et amicitia mihi instar ordinis est, amplectere meo nomine.

2.

Carolus Ladislao S. D.

Litterae ad me missae vel Latiniam superesse nolui, etsi instituti mei, quo semper amicor[um] res feci maxumi, ratio officii violati arguere videret[ur]. Cum interea sic aliae scrinio meo commissae sint, sicq[ue] custodiant[ur], ut, si forte ear[um] fortunar[um] ja[m] omniu[m] patior jacturam. Neq[ue] enim ulla[m] esse putes e mellitis illis tuis, quae n[on] centies a me lecta, quamvis annosa sit, n[on] jucunda tamen, atq[ue] recens videat[ur]/videatis, quin si sit, quae esse solet, animi quaedam nubes, et moeror, fit, ut te etia[m] longe a me degente, qui saepe rer[um] pulcerrimar[um] te mihi Auctorem praebueras, n[on] solu[m] consiliu[m], quo excelsis, sed etia[m] sermonis quandam com[m]unicatione[m], sentia[m]. Ad me enim, qui te facito maxumi, maxime pertinet, eor[um] nihil oblivisci, quae aut Tuae erga me benevolentiae, aut mei erga te amoris essent indicia. Quod Agricolam illu[m] inauspicatu[m] e lycaeo tuo exterminari cupias, placuit incredibile illud, studiu[m], sum[m]aq[ue] vigilantia, qua pulcerrima juventutis com[m]oda, curiose tueris. et, quod fieri potuerit, ut quidam, qui conatu[m] hunc temeritatis esse potius, qua[m] utilitatis plenu[m], suisq[ue] virib[us] adjurandu[m] existimaverint, reperti fuit, miror vehementer. Nimiru[m] ita pessime res eunt, ut gratiosor[um] caussa, scelestos amemus, atq[ue] adeo citius odisse nos bonos, quam malos n[on] amare adsimutemus. Sed n[on] tam mihi, quod ex animi tui sententia res tibi n[on] cesserit, molestu[m] est, qua[m], male feriatu[m] illu[m] curas etia[m], et sollicitudines procurasse deniq[ue], aegre fero. Equid enim haec tanta caussa esse potuit,

quae vere laudabilis hujus consilii, diligentiae, studiique[ue] exemplo maculam adspargaret? Quid est, quod hujus caussa n[on] potius praetermitti, quam ob nescio quos potentium[um] quorundam metus comitti debeat? Ipsi profecto, quorum[um] gratia ipsa nobis vitia putera sunt, si suspicunt, stultitia[m] accusant nostra[m]. Verum[um] id te in Ladislai non modeste ferre decet. Inde enim ego atque penitus perspexi in variis tuis temporibus[us] animi fortitudine[m] longe pulcherrima[m] constantia[m]que[ue] mentis prope singularem; huic in praeclara illa indole, animi moderatione, atque[ue] virtute, ut aut feras molestius, aut aequius contemnas, posuit[um] esse velim existimes; nam[um] si ita statueris humanos animos nescio quid mirum[um] irritabiles esse, et eosdem rursus, maxime si non vitio tuo, placabiles, et esse naturae bonitati agilitate[m] quampia[m] atque[ue] mollitia[m], qua injuriae, et inferunt[ur], et ferunt[ur] facile, non dubito, quin in te omnia mitigent[ur]. Eadem prorsus meorum[um] temporum[um] mihi ratio videtur[ur] non ita quidem illa ad haec; quod quibus[us] fiat injuria, intersit plurimum[um], meorum[um] tamen in his intueor Imaginem idque[ue] vel ideo maxima, quod inde usque[ue] a meis orta, atque[ue] nexu aliquo conjuncta traxerint aliquid, quod non nisi aut cum[um] illis, quorum[um] caussa acciderunt, elabent[ur], aut vero nisi aliter Deus velit, nobiscum evanescent. Nostrum[um] nihilominus erit, minores malevolorum[um] conatus fuisse, quam ut animos nostros infringant, existimare. Atque[ue] haec eo, quod quibusdam inde ad nos venientibus[us] substitis visus es, a me scripta sunt. Ego eo cautior, quo meipso doctior, nam[um] nescio, fortuna[m] ne dica[m], an Divini sic disponentis sapientia[m] Providentia[m], ut quibus prius jam[um] vehementer colluctatus sim rebus[us] eadem offerant[ur] frequentius, in quibus[us] si tantillum[um] puto, pereor funditus. Prospicio igitur[ur] jam[um] et jam[um] longius.

Vale atque[ue] hoc te moerore libera.

Nitria in Hungaria

3.

Ladislai Carolo Nitriam.

Concitae mihi sunt turbae turbulentissimae! Plane tibi eloquar omnia. Antequam securus redderem per te de placato muliebri animo, nunquam[um], nisi incerta respondi quaerenti de reditu adolescentis Principis. Postea autem[um] qua[m] tu de Muliere errasti, quoque[ue] tibi de ea re redidi, jam[um] certiore illi responso ecce autem tibi, dum haec peracta sunt, injicit se ad me Barclajus. Adsequi potes, quo animo conspexerim eum placari tamen memet; rursusque[ue] com[um]ovi, dum[um] epistola[m] avunculi perlegi. Uti autem tuam conspexi, unaque[ue] Varcellii legi, et in hac repperi, quae tu meis n[on] putaras tuto credi posse, sedatus est animus tantisper, dum de se cogitari sit, uti ego sum animo non difficillimo, nihil mihi Glandiar, coepi adolescentis causam tueri, atque[ue] ad Rubianum[um] adire, qui illico edixit, rem nisi difficillimam acturos esse apud Principem, atque[ue] moram aliqua[m] esse interponendam. Ego me refero domum[um]. Paulloque[ue] post ad

Principem adeo ubi adest una Rubian quoque repugnat Princeps, neque una Magistror[um] peccatum peccare dicit, ut qui antea in dignu[m] putarim nostro contubernio, nunc vero eum tuear, defendamque. Dimittit me ad Vicariu[m] suum cu[m] adolescente, hunc ut rogemus, qui se pro eo roget: adeo recusat. accersit[ur] ad Principem, atque hoc unu[m] verbum dicit: si Nagyin[u?]s (hic erat unus ex iis, qui recipiendi erant) perfecit precib[us] suis, ut recipiatur, opinor hujus quoque precibus dandum esse locum. Placidiorne, an iratior reddit[ur] Princeps. Sed tamen male ab se factu[m] esse ait, quod Nagyii precibus tritus sit. Barclajus ergo n[on] ta[m] flexo Principis animo, qua[m] errore in Nagyio admisso recipit[ur] mihi autem imponit[ur], ut in dies de illius vita advigilem. Id quoque aegre fert. Princeps ea[m] pecunia[m], quae pro Barclajo esset impendenda, aedificio convictus, se ja[m] addixisse. Post autem narravi sales avunculi atticos. N[on] sine stomacho auctor mihi fit Princeps, ut rescriberem homini, uti dignu[m] esset, at ne id facerem tu vetas. Dic Mulieri tanta[m] in me erga egestate[m] illius fuisse miserationem, ut potuerim impedire, quin reciperet[ur], adolescens, si caterva[m] implorantiu[m] mississet. At mollior su[m], qua[m] ei visus su[m]. Nunc de Comite Nostro La-Cher impendent Novae curae. Sed de hoc plura alias. Verbo nihil hic est praeter miseras miserrumas. Vale

Vacio ὕπον

Mitti tibi hoc, quidquid scripti haud ita pridem e tenebris Campensibus tractu[m] mecu[m] per Deschöffiu[m] pro singulari sua humanitate com[m]une Factu[m], ita t[ame]n, ut duo a te mihi praestari velum. Primu[m] est, ut per Barclaju[m] remittas meu[m]. Etia[m] si nocte una contigerit eu[m] ibi manere, 2u[m] ut posteaqua[m] descripseris, scriptu[m] tuu[m] dimittas ad Lomniciu[m], cui homini ego me pollicitus su[m] tradituru[m], hoc primo, cu[m] tamen te primu[m] facia[m].

4.

Carolus Ladislao S. D.

Nescio, an unqua[m] alias, atque nunc su[m], minus ad scribenda[m] Epistolam aptus exstiterim. Na[m] ut ego illa semper litterar[um] genera, quae, cu[m] scriberent[ur], dictantis animi imanigem quanda[m], et τὸ πον praeseferunt, feci magnum, neque unqua[m] ab hoc deduci me passus sum, ita nunc certu[m] mihi est, nihil unqua[m] vel ineptius cogitari, vel inconcinnius scribi posse qua[m] cu[m] animus multis rebus partim futilib[us], partim graviorib[us] etia[m] conflictat[ur], impetu[m] animo consequi adlaborare. Na[m] et turbae illae longe turbulentissimae me com[m]ovent, et Mulier, quod obstricta se mihi esse putet, molesta est, et illa: Minekutánna tellyes tehetségemmel iparkottam volna; et Buriana ad Tarnockiu[m] Ep[isto]la, et hujus ipsius animus, meus denique cu[m] sexecutis aliis distrahunt me plurimu[m], neque me ipsu[m] apud me esse patiunt[ur]. Quid igit[ur] a me expectes? Vides fortasse, cu[m], quaru[m] tali casu animus

meus rer[um] consueverit, a tam ego, qua[m] Tu nosse consuevisti. Homines hi certu[m] habent, Fautorem, atq[ue] adeo cuius in consiliis aquiescant unice, se praeter me habere neminem. Mihiq[ue] id etiam placet. Quod si n[on] prius, nunc, si petant, mea quod eis opera efficere possit, haud scio sane, an quis lubentius. Extistimatione enim de me laudabili, nihil mihi gratius unqua[m] accidere potuit, quod, sive virtus est, hanc de me audire praeclaru[m] duco, sive demu[m] id tale vitium est, quos nos in viro n[on] facilius flocci, huic me deditu[m] fateor, atq[ue] eo etia[m] delector vehementer. Illi vero litteras omnes mecu[m] communicare, medela[m] poscere, observare, ut, qui fiant (sed unde? nisi quod Numen nos amore conjunx erit) preces meas apud Kesztheliu[m] n[on] posse n[on] habere locu[m], rogarem, vetis bene apud te ultimo esse loco, nec, quod te valde diligo, alii existiment, quod a te Koppius n[on] impetret, aliquid unqua[m] esse posse. Ego sic mihi polliceor, futuru[m] ut potius amore mei adolescente[m] odisse desinas, qua[m] huius odio meae apud suos detrahas aliquid existimationis.

Neq[ue] est, quod hoc mireris. non enim in constantia est, sed nescio quid omnib[us] bene cupientis animi. Ut enim nuper adolescens a me abiit, coepit egomet mecu[m], Heu! quamvis miserrimu[m] sit, cu[m] prodesse velis alteri, n[on] possis tamen, illud, nihilominus longe miserius est, cu[m] ita alteri benefacias, ut alterius, cuius tamen animos a te bonae cupias averti, studiis obnitaris. Haec tanti mihi sunt, ut me facile permoveant, atq[ue] te etia[m], si amicitia nostra tibi cordi est, permovebunt. Difficilis fuit Princeps? hoc metuebam; suae fecit tamen, neq[ue] hinc Keszthelio, qui plus obtinet gratiae Principis, qua[m] ut comuni peccato Magistror[um] amittat, macula adspersit[ur]. Addixit pecuniam? Princeps est. Sed Keszthely facilis est? N[on] igitur mihi amplius de adolescente laborandu[m].

Venio nunc ad ea, quae me propius attingit, Ep[isto]lam. Mi Pater, ignosce, si unqua[m] aliquid, quod a me fieri oportuit, sit praetermissum. Na[m] amplior res est, et otiu[m], cuius mihi parvus usus, facile exsuperat. Equidem est, quod, cu[m] Lelovicsio gratissimu[m] futuru[m] fuisse scia[m], quin tamen me fiat, me n[on] leviter angit. Magni etia[m] illud est ponderis, n[on] ita me tuis fecisse satis com[modis], ut et Lelovicsius intelligeret, Keszthelio nihil esse ta[m] promptu[m], aut ta[m] paratu[m], qua[m] in omnib[us] reb[us], opera[m], cura[m], et diligentia[m] Koppii, nihilominus t[ame]n, quia hac in parte n[on] ta[m] tibi, qua[m] mihi satisfacere n[on] potui, haud peccavi. In alio vero, quicumque tandem officii genere studiu[m] profiteor, atq[ue] polliceor etia[m] singulare. Rem igitur mei quidem ex integro perlecta[m], remitto. Tu fac ep[isto]las copiosas mihi mittas. Vale.

5.

Carolus Ladislao S.

Vix scribendae huic Ep[isto]lae manum appuli, jam Tabellio cominus adstat, monet, et hortatur, nollem sibi epistola longiori tempus extrahere, magnos sibi

praefixos viae terminos, breviores diei horas, atq[ue] plura similia longe importunissime. Atq[ue] etiam, quod quid sit, cu[m] nunqua[m] alias, du[m] scribere[m], ita exsuccus fui, sane ignoro. Idem eo apud animos nostros fieri putem, quod subvereri soleamus, ne inanes litterae occupatis hominibus n[on] convenient. Neq[ue] esse usqua[m] te magis occupatu[m] existimo. Sic enim egomet mecum: nihil adhuc ille unqua[m] nihil respondendo: nunc ja[m] neq[ue] respondere, ad binas, ternasq[ue]: occupatu[m] profecto esse decet, et, magnus rebus occupatu[m], qui res nostras nugas, apinasq[ue] existimaverit. Sic ego mihi, secus sane, ac illo, qui sui officiu[m] nolari putant, et, cur scribendar[um] epistolar[um] genere inventa sunt, nihil penitus observari. Salutant te Henieccius, et Musaeus, quem inducere n[on] potui, ut ad te quidpiam litterar[um] daret, quod vereat[ur], ne aut ad te n[on] p[re]ferant[ur], aut minus libenter eas habeas. Cu[m] id litteris n[on] prodas trius, ja[m] vero qui sciamus aliter? Du[m] diu quid scriba[m] cogito, poene conferi epistolam. Longiorem expectabis, cu[m] quid a me scribi velis e litteris tuis cognovero. Vale Nitria

6.

Carolus Ladislao Vacium.

Graves ego a me litteras, et ea rer[um] abundantia, qua[m] non nisi a Viris Tibi similibus, qui semper, quod melius est, videre solent, ipse extundere n[on] possum. Sed neq[ue] etia[m] Tu, qui me nosti quam optime, atque informatae adhuc eruditionis meae es scitus, potes expectare. Quid ergo? Litteras ne Tujam a me nullas? Aut vero tales, ut pumex non aequae sit aridus? Illud amicitiam, quae igni jam mihi grata sit, hic per ingenium tuum, quae tricas has nostras, naenias non faciat flocio, non hiat. Verum tamen, quod junctio mihi nostra potior semper fuit, eaque non fucata, perspicacitas autem mentis, ingeniiq[ue] mei celeritas, secundum te erubescat, illum tuebor semper, hoc ne litterae meae tibi steriles videantur. Non audeam polliceri. Neque etiam adolescentiae meae partes esse puto, Tecum Viro gravissimo de rebus maximis per litteras commentari, quod fieri possit, ut, cum summo amicitiae studio incitamur, liberalius etiam, quam uspiam alibi verba pro manus, sicque nescio quid nos Adolescentes apud te inique similes suppundere. Vos enim nobis Numina soletis esse, quorum nutu, consulto, auctoritate, neque etiam aliunde, quid in elegantioribus studiis possimus, pendet existimatio, ut adeo me, mihique aequales, si quid tale audeant, atque, quod eruditorum esse Cicero dixerat, apud vos ex sese promant, quod alios delectet, se ipsos laudibus illis staret, merito temeritatis arguas. Studiorum igitur nostrorum apud vos reddendae sunt rationes et ut vos consequi tanto progressus intervallo possimus, non ut paribus vobiscum passibus progrediamur, nobis est adlaborandum. Hoc igitur esse scito, quod steriles meae tibi videantur litterae. Quod vero Totum apud vos esse me debere dicis, dolerem ibi me desiderari, uni, quantus quantus adsum semper, nisi non mediocriter laudari scirem, immo a multis etiam expeti, ut ubi

sint minime, deesse maxime videantur. Ego vero ut Bruti unus ille amicus dicebat, si quid Te, Ladislai, dignum cogitas, adoro. Id nihilominus non polliceor futurum ut in me alterum Te habeas, nihil id eo refers, in quo ego Tibi cedere haud possum. Amo enim non ut quidem solent, amicitia fucosa, brevi, et suffragatoria, sed perpetua, sancta pyladea. Hinc et lapidarem illud stylum, mel mihi esse, existimes velim, ut quidquid quacunque de caussa, quolibet mihi usus fueris, ibique perscripseris, magnum apud me pondus habiturum. Ceterum Tempus Adventus mei perscribam. Dum certius, quid me futurum sit, intellexero. Vale Nitriae 3o Nonae Oct. 1767.

7.

Carolus Varcelio. s. Vacium.

Nescio, quid esse potis

8.

Carolus Amico suo Ladislao salutem.

Veterem illam tuam esse scio sententiam, semper me potius cum absim, quam cum apud vos sim, impudenter agere velle, id inde fieri dicis potissimum quod tunc minimum erubescam, cum litteris tecum ago

IV. Koppi Károly Dessewffy Józsefnek

Koppi gr. Dessewffy Józsefhez 29. oct. 1780.

Amate mihi Comes Josephe.

Litterae pro Onomastico meo mihi missae, valde mihi gratae erant; et fuissent adhuc gratiores si fuissent pulcrius scriptae. Sed ego confido futuru[m], ut, quoties mihi posthac scribet, semper elegantius efformet litteras.

[A levél több kisebb levélre tagolódik, melyek a Dessewffy család más tagjaihoz íródtak, ezeket itt most nem közöljük.]

BOGÁR Judit

„*Fragmenta correspond. Bucholtziana*”

*Ifj. Buchholtz György (1688–1737) levelezése**

A 18. század elejének legszorgalmasabb levelezői közé tartozott a kortársai által neves tudósnek, költőnek, polihisztornak tartott ifj. Buchholtz György. 1688-ban született Késmárkon evangélikus családban. Iskoláit Késmárkon, Vilmányban, Rozsnyón végezte, 1709 és 1711 között a greifswaldi egyetemen tanult. Hazatérése után Lányi Pál gömöri alispánnál lett titkár és fiának házitanítója Rozsnyón. 1713 nyarán és őszén ismét külföldön járt: tanítványát, Lányi Jánost kísérte el a hallei Paedagogium Regiumba, egyúttal meglátogatott néhány német várost és egyetemet: Drezdát, Lipszt, Hallét, Jénát, Wittenberget. 1714 tavaszán meghívták a nagypalugyai (Liptó vármegye) artikuláris iskola vezetésére, májusban foglalta el az állást. 1723 áprilisáig tanított itt, amikor is a késmárki evangélikus gimnázium rektora, s egyúttal a késmárki szlovákok lelkésze lett. 1736-ban Besztercebányára hívták tanítani, el is fogadta a tisztséget, ám végül mégis Késmárkon maradt. Rövid betegség után 49 éves korában hunyt el 1737. augusztus 3-án.

Buchholtz „legalább négy nyelven tökéletesen beszélt és írt. Iskolamester, hitszónok; hangszerekhez, zeneszerzéshez, tánchoz értő ember; rajzol, fest, térképet készít. Turistáskodik, sziklákat mászik meg, barlangokat kutat át. Botanikus, geológus, archeológus. Jártas a földrajzban, fizikában, matematikában, az orvostudományban. Foglalkozik a csillagászat, meteorológiával. Szenvedélyes ásványgyűjtő és numizmatikus. [...] A sokoldalú szellemi munka mellett ügyes mesterember. Napórakat szerel, toronyórakat javít, fürdőkamrát épít, színpadot ácsol, színfalakat állít. Színelőadásokat rendez, iskolajátékokat ír.”¹ Minderről 1709. május 9-től 1737. július 25-ig napi rendszerességgel vezetett, közel háromezer oldalnyi latin

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tagja. A tanulmány az OTKA (K 100446 sz.) pályázat támogatásával készült.

¹ VARGA Imre, *Buchholtz György (1688–1737) és az iskolai színjátszás*, ItK, 1983, 218.

nyelvű naplójából tudunk, amelyet jelenleg Turócszentmártonban, a szlovák nemzeti könyvtár levéltárában őriznek.² E naplón kívül jelentős forrása lehetne a korra vonatkozó ismereteinknek Buchholtz kiterjedt levelezése is, amely az eddigénél jóval több figyelmet érdemelne.

Buchholtz levelezésének dimenzióiról leginkább naplója tájékoztat: ide mindig feljegyezte, hogy kinek írt vagy kitől kapott levelet. Nem volt ezzel egyedül: a korabeli diáriumokban gyakoriak a levelezéssel kapcsolatos bejegyzések.³ 1712 és 1732 között külön is jelölte a leveleket a margón: függőleges vonalakkal az elküldötteket, vízszintesekkel az érkeztetteket. Minden hónapban, illetve évben összeszámolta ezeket, 1723 és 1724 januárjában pedig az összes addigit is. Néhányszor elszámolta magát a havi adatok összeadása során, az 1723-as összesítésben pedig rosszul tüntette fel az 1718-ban írt levelek számát (250-nel számolt 253 helyett). Buchholtz feljegyzései szerint így 1712 és 1732 között 14 137 (vagy 14 134) levelet írt, és 6558-at kapott. Nem jelölt azonban minden, a szövegben szereplő levelet a margón, és tudunk a naplóban nem említettekről is. Több százra tehető továbbá azoknak a leveleknek a száma, amelyeket 1712 előtt, illetve 1733 és 1737 között írt. 1711. július 31-i bejegyzése szerint összeszámolta: az elmúlt másfél évben 150 levelet írt 40 személynek.⁴

Egy, a tiszolci evangélikus levéltárban található, Buchholtz kézírásával készült kimutatás kétféle csoportosításban is felsorolja levelezőpartnereit: betűrendben és lakhely alapján. A jegyzék későbbi kéztől származó címe szerint 1736-ból való.⁵ Rég halott személyek (például az idősebb Buchholtz György, Bohus György, Kheberitsch János Kristóf, Lányi Pál és Lányi Dániel), valamint a napló elején emlegetett greifswaldi ismerősök is szerepelnek benne, úgy tűnik tehát, hogy

² Georgius BUCHHOLTZ, *Diarium*, I–II, Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia (korábban Matica slovenská), C 24/1–2.

³ HOPP Lajos, *A magyar levélműfaj történetéből = Irodalom és felvilágosodás: Tanulmányok*, szerk. SZAUDER József, TARNAI Andor, Budapest, Akadémiai, 1974, 511.

⁴ BUCHHOLTZ, *Diarium*, I, 468.

⁵ „Anno 1736. Clar. Georgii Buchholtz Correspondentes.” Archív Ev. a. v. farského úradu v Tisovci (a továbbiakban: Tiszolc), 62. kötet. (A tiszolci evangélikus levéltár anyagát számozott kötetekbe rendezték, de a köteteken belül az egyes kéziratok nincsenek jelzettel ellátva.)

Buchholtz 1736-ban nem csupán azévi, hanem – a napló vagy az általa őrzött levelek alapján – összes addigi levelezőtársának nevét gyűjtötte össze. A betűrendes listában körülbelül négyszáz, utána pedig még mintegy hetven személy szerepel. Kérdés, hogy mi lehetett a szándéka, miért csoportosította a neveket még települések szerint is. Pusztán precíz, rendszerező, grafomán mivolta a magyarázat, vagy esetleg kiadásukra is gondolt? Noha a 17. század óta csak néha szerkesztettek tudósok epistolariumot, a 18. században – humanista hagyományt követve – többen, például Bél Mátyás és Czirbesz Jónás András törekedtek leveleskönyvek összeállítására és kiadására.⁶ A naplóban nincs nyoma, hogy Buchholtz meg kívánta volna jelentetni levelezését, s mivel hagyatéka nem maradt egyben, annak alapján sem állapítható meg, hogy volt-e ilyesfajta szándéka. Azt sem tudjuk, hogy a hozzá írt leveleket csoportosította-e valamilyen módon, illetve, hogy az általa elküldöttekről készített-e és őrzött-e másolatot.

Buchholtz hatalmas levelezése jelenleg összegyűjtetlen, feldolgozatlan és kiadatlan, csupán néhány levél szövege jelent meg eddig nyomtatásban.⁷ Mai ismereteink szerint legnagyobb számban a tiszolci evangélikus levéltárban találhatók főként hozzá írott episztolák, de néhány általa elküldött is ide került. Eddigi vizsgálódásaim során körülbelül négyszázötven levelet találtam a gyűjteményben, de

⁶ SZELESTEI N. László, *A Magyarországi tudósok levelezése sorozatról = Magyarországi tudósok levelezése a 18. században: Tanulmányok*, szerk. SZELESTEI N. László, Budapest, SZENAL, 2006, 5–7; TARNAI Andor, *Tudóslevelezések a XVII–XVIII. században = A magyarországi értelmiség a XVII–XVIII. században*, szerk. ZOMBORI István, Szeged, 1984, 122.

⁷ Egy Buchholtz által írt és egy általa kapott levél szövege olvasható a Bél Mátyás összegyűjtött leveleit tartalmazó kötetben (BÉL Mátyás *Levelezése*, s. a. r. SZELESTEI N. László, Budapest, Balassi, 1993 (Magyarországi tudósok levelezése, 3), 50–53, 367); egy Béltől Buchholtznak írt a Szelestei N. László 60. születésnapjára készült emlékkönyvben (BOGÁR Judit, GUTTMAN Barnabás, *Bél Mátyás levele ifj. Buchholtz Györgyhez: Pozsony, 1727. október 28. = Summa: Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére*, szerk. MACZÁK Ibolya, Piliscsaba, PPKE BTK, 2007 (Pázmány Irodalmi Műhely, Tanulmányok, 7), 41–42); egy Buchholtz által Johann Philipp Breynének küldött levél szövege pedig a „Magyarországi tudósok levelezése” sorozat készítésében részt vevők 2004 őszi piliscsabai műhelybeszélgetésének anyagát tartalmazó tanulmánykötetben (BOGÁR Judit, „*Draconum ossa*”: Ifj. Buchholtz György és a deményfalvi barlang = *Magyarországi tudósok levelezése a 18. században: Tanulmányok*, szerk. SZELESTEI N. László, Budapest, SZENAL, 2006, 21–23). Matthaeides Sámuel két Buchholtzhoz írt levelének fényképe megtalálható a szlovák *Gymnasiologia*-kiadásban (JÁN REZIK, Samuel MATTHAEIDES, *Gymnaziológia: Dejiny Gymnázij na Slovensku*, opatr. Vladislav RUŽIČKA, Bratislava, 1971, 12–18).

ennél eredetileg többet őriztek itt. A levéltár gépiratos inventáriumában a 85. számú kötet például az egész levelezés sorsát jól illusztráló, ezért a tanulmányom címéül is választott „Fragmenta correspond. Buchholtziana”-ként⁸ szerepel, ezt azonban nem találtam a gyűjteményben (és más kötetek, illetve levelek is hiányoztak). Mivel főként Buchholtzhoz írott levelek találhatók a gyűjteményben, feltételezhető, hogy a hagyatékából kerülhettek ide, itt azonban területi alapon csoportosították az iratokat, így a levelek is különböző kötetekbe kerültek, nagyrészt megírásuk helye alapján. A köteteken belül viszont többnyire időrendben következnek egymás után, nem pedig szerzők szerint csoportosítva.

Nagyobb számban őriznek Buchholtznak küldött leveleket a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában (harminckilenc darabot),⁹ valamint általa írottakat a Hallei Magyar Könyvtár állományában (negyvenhárom darabot)¹⁰ és Turócszentmártonban, a szlovák nemzeti könyvtár Lautsek-gyűjteményében (huszonkét darabot).¹¹ Ezeken kívül egy-egy levél található még a pozsonyi állami központi levéltárban,¹² a gothai Forschungsbibliothekban,¹³ valamint a budapesti Evangélikus Országos Levéltárban¹⁴ és a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday-gyűjteményének könyvtárában.¹⁵ Összesen tehát mintegy ötszázhatvan darabja ismert ma levelezésének (nem számítva az ajánlásokat és mások nevében írt leveleket), ebből hetvenötöt írt ő.

A legtöbb fennmaradt levél latin nyelvű, de magyar, német és szlovák is akad köztük, sőt többnyelvűek is előfordulnak. Ilyen például a Viczay Péter által 1713. február 27-én küldött latin levél, amelyhez magyar utóirat kapcsolódik (benne

⁸ Fragmenta correspondentialia Buchholtziana – a Buchholtz-levelezés töredékei.

⁹ Jelzet: Ms 1059/1–39; ugyanez mikrofilmen: A. 6062/II.

¹⁰ Miklós PÁLFI, *Katalog der Handschriftensammlung der Hallenser Ungarischen Bibliothek*, Halle/Saale, 1965 (Arbeiten aus der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt in Halle a. d. Saale, 4), 128, 132–135, 138, 141, 147, 149, 151–152, 155.

¹¹ Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia, 108 A 3; C 1069 Epistol. Tom. V., VI., VIII.

¹² Štátny ústredný archív v Bratislave, Rod Zay, rkp. č. 50.

¹³ Chart. B. 785. nr. 81.

¹⁴ AGE V. 59, 144 (másolat).

¹⁵ Epistolarium, I/IV.4., ff. 16v–17 (másolat).

felesége üdvözlétét tolmácsolja),¹⁶ vagy Szend Jónás 1728. november 25-i magyar nyelvű írása szlovák utóíráttal.¹⁷ Lányi Pál 1712. május 24-én Pozsonyból küldött levelében¹⁸ a német, magyar és latin nyelvet váltogatja, többször egy mondaton belül is; de latin–magyar, latin–szlovák levelek is akadnak. A Buchholtz által írottak egy kivételével, amely a késmárki iskola inspektoraihoz és patrónusaihoz szól a fizetés ügyében németül,¹⁹ mind latin nyelvűek.

Buchholtz levelezőtársai között rokonokat, barátokat, ismerősöket, patrónusokat, hajdani tanárokat és iskolatársakat, volt diákokat, kollégákat, lelkészeket, tanítókat, más értelmiségieket, külföldi tudósokat egyaránt találunk. Ha utazásai során megismerkedett valakivel, vagy őt kereste fel otthonában egy-egy számára érdekes, nevezetesebb személy, a későbbiekben írásban tartották a kapcsolatot. Nemegyszer tájékoztatta diákjai szüleit, amikor gyermekük rossz fát tett a tűzre, az iskolából távozott diákok pedig, főként, akik tanítani kezdtek vagy peregrináltak, rendszeresen beszámoltak további sorsukról. Levelezett más vallásúakkal és nőkkel is. Érdekes, hogy a vele egy településen élőkkel is gyakran ilyen módon kommunikált. Nevesebb levelezőpartnerei például Bél Mátyás, Matthaeides Samuel, Lányi Pál, Szirmay Tamás, Krmann Dániel, Regis Márton, Moller Károly Ottó, Fischer Dániel, Bohus György, Sartorius János, Brewer János, Johann Kanold, Csécsi János. Greifswaldi, wittenbergi professzorokkal, német, osztrák, angol, erdélyi – kolozsvári, szepesi – és debreceni értelmiségiekkel is kapcsolatot tartott.

A levelekben a mindennapi élet történései közt a felek beszámolnak egymásnak saját és rokonaik, közös ismerőseik egészségi állapotáról, a velük történetekről, születésekről, esküvőkről, halálesetekről; meghívókat (olykor nyomtatottat) küldenek családi eseményekre. Megdőbbentően szenvtelen Buchholtz 1736. július 13-án Regis Mártonnak írt levele, amelyben mellékesen megemlíti, hogy eltemette

¹⁶ Tiszolc, 66. kötet.

¹⁷ MTAK Kézirattár, Ms 1059/17; mikrofilm: A. 6062/II.

¹⁸ Tiszolc, 37. kötet.

¹⁹ Tiszolc, 78. kötet.

kétéves kisfiát, Bernátot, egyébként más újság nincs, csak sokat esik az eső.²⁰ Ez természetesen nem azt jelenti, hogy nem foglalkoztatja tovább a tragédia: rengeteg levelet ír, amelyekben értesíti rokonait, barátait, ismerőseit a gyermek haláláról, napokig készíti, díszíti a koporsót, részletesen beszámol a temetésről is – ez utóbbiakról már naplójából tudunk.²¹

Gyakoriak az időjárással, természeti eseményekkel kapcsolatos megjegyzések. Sűrűn előfordul az iskola: egyes tanárok és diákok viselkedése, a tananyag, színieselőadások és egyéb közösségi programok. Szülők ajánlják fiaikat az iskolába, falusi gyülekezetek kérnek tanítót Buchholtz diákjai közül, vagy kikérik a véleményét a kiszemelt rektorjelöltre. Állandó téma az evangélikus felekezet és tagjainak élete, sorsa; Krmann Dániellel kapcsolatban például – fogsága idején – azt is mindig megemlítik, ha nincs róla újabb hírük. Történelmi, politikai események is előfordulnak a levelekben, továbbá Magyarország vezető tisztségviselői mellett külföldi uralkodókról szóló hírek. Gyakran esik szó könyvekről, beszámolnak egymásnak olvasmányaikról, kérnek, küldenek vagy megköszönnek a nyomtatványok mellett kézíratos szövegeket is. Leggyakrabban a *Bibliáról*, énekes- és imakönyvekről van szó. Elküldik egymásnak verseiket, nemegyszer elkérik a másik valamilyen alkalommal (esküvőn, temetésen stb.) elhangzott szerzeményének szövegét. A dátum időnként kronosztichonként elrejtve szerepel. Az irodalmi vonatkozású küldemények mellett enni- és innivaló, kőzetek, ásványok, csontok, régiségek, érmek is előfordulnak, valamint pénz, a megvásárolt és elküldött dolgok ára. Johann Philipp Breynének (1680–1764), a neves danckai orvosnak és botanikusnak 1720. május 6-án írt leveléhez Buchholtz a deményfalvi barlangokról készített részletes leírást és különféle megkövesedett dolgokat, cseppköveket, kőtejet (azaz még meg nem keményedett cseppkővet) és sárkánycsontokat mellékelte.²² Pruny Mátvás

²⁰ Slovenská národná knižnica, Martin, C 1069, VI, 32–35.

²¹ BUCHHOLTZ, *Diarium*, II, 1267–1268.

²² Leleőhelye: Forschungsbibliothek, Gotha, Chart. B. 785. nr. 81. – A levél szövegének kiadása: BOGÁR, *i. m.*, (7. j.)

1724. október 5-én Trencsénből a készmárki templom tervrajzát kéri, mivel engedélyt kaptak saját templomuk újjáépítésére.²³

Szó esik tudományos tevékenységről is: a Rezik-féle *Gymnasiologia* kiegészítéséről, a Bél Mátyás számára készítendő vármegyeleírásokról, illetve azok megjelent részeiről, a Fischer Dániel által szervezett társaságról, külföldi folyóiratokban megjelenő írásokról. A magyarországi tudományos élet megszervezetlensége miatt, tudós társaságok és folyóiratok hiányában az értelmiség tagjai levelezés útján érintkeztek egymással és a külfölddel, így terjesztettek és szereztek be könyveket, információkat, váltak tagjává a *respublica litterariának*.²⁴ Buchholtz levelezésének csak egy részét jelentik a „tudóslevelek”, más ismert „tudóslevelezések”, például Bél Mátyásé vagy Kollár Ádám Ferencé viszont szinte kizárólag ilyen típusú epistolákat tartalmaznak. Valószínűleg az ő levelezésük is olyan sokszínű lehetett, mint Buchholtzé, ám csak a „tudós” részét őrizték meg, rendezték össze, így ez maradt az utókorra.

A Bél Mátyás és Buchholtz közti levelezés ránk maradt néhány darabja mindenestre a tudóslevelek körébe tartozik. A napló kettőjük rendszeres írásbeli beszélgetéséről tanúskodik, Szelestei N. László összesítése szerint Bél negyvenkét, Buchholtz hatvanhét levelére tesz utalást a szöveg.²⁵ Tudunk azonban a naplóban nem említett levelekről is, ilyen például a *Bél Mátyás levelezése* című kötetben szereplő két levél közül az 1719. február 14-én Buchholtz által írott, amelyben a szerző a készülő vármegyeleírás munkálatairól, segítőiről és az ellenzőkről tájékoztatja Bélt. Beszámol a deménfalvi barlangokban talált leletekről, a szilicei jégbarlangban tett látogatásáról és más kirándulásairól, valamint Lissovini Sámuel és Textoris János megbüntetéséről. A másik levélben Bél 1736. március 11-én a *Notitia* második, valamint nyomdában lévő harmadik kötetének terjesztéséről és

²³ Tiszolc, 52. kötet.

²⁴ A tudóslevelezésekről például: TARNAI, *Tudóslevelezése, i. m.* (6. j.); SZELESTEI N. László, *Irodalom- és tudományszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon 1690–1790*, Budapest, OSZK, 1989; Uő., *Magyarországi tudósok levelezése, i. m.*, (6. j.)

²⁵ BÉL Mátyás *levelezése, i. m.*, (7. j.), 7.

az *Adparatus* hamarosan megjelenő harmadik részéről ír.²⁶ Ez utóbbit Buchholtz a napló tanúsága szerint március 18-án kapja meg.²⁷ Három Bél által Pozsonyból küldött levelet őriz a tiszolci evangélikus levéltár,²⁸ amelyek közül – tudomásom szerint – eddig csak egynek a szövege jelent meg nyomtatásban.²⁹ Az 1727. október 28-i nem szerepel Buchholtz feljegyzéseiben (a másik kettő igen), ebben Bél az idősebb Buchholtz Kárpátok-leírásáról, Fischer Dánielről ír, illetve kiadatlan kéziratok, oklevelek megszerzéséhez kéri az ifjabb Buchholtz segítségét. 1734. augusztus 23-án a *Notitia* első kötetének készítéséről, nyomdai munkálatairól, 1735. június 5-én („Non. Juni.”) a megjelenéséről, a császár előtti bemutatásáról,³⁰ illetve a következő kötet nyomtatásáról számol be. Bél Mátyás neve és tevékenysége egyébként Buchholtz másokkal folytatott levelezésében is többször felbukkan: Kubányi György,³¹ Bohuradt Márton,³² Bahil György,³³ Michaelides Sámuel³⁴ többször is említik őt.

Hivatalos leveleket is kap Buchholtz, amelyekben például állást kínálnak neki (Nagypalugyán, Késmárkon, Besztercebányán); ezeket általában barátai puhatolózó episztolái előzik meg. Ő maga is többször fordul felettes szervekhez: az evangélikus vagy városi előljárókhoz. Bizonyos tekintetben a hivatalos levelek közé sorolhatók a különféle igazolások, testimoniumok, menlevelek, passusok.

Olykor mások nevében ír levelet Buchholtz. Főként írástudatlan vagy kevésbé csiszolt stílusú személyek hivatalos ügyeiben segít,³⁵ de patrónusai (Lányi Pál,

²⁶ *Uo.*, 50–53, 367.

²⁷ BUCHHOLTZ, *Diarium*, II, 1254.

²⁸ A levelek jelzet nélküliek.

²⁹ BOGÁR, GUTTMAN, *Bél Mátyás levele, i. m.* (7. j.). – A másik két levél szövege c. dolgozat végén olvasható.

³⁰ Bél 1735. május 8-án Laxenburgban a császár előtt mondott beszédének szövege: BÉL *Mátyás levelezése, i. m.*, (7. j.), 557–558.

³¹ Tiszolc, 32. és 37. kötet.

³² Tiszolc, 34. kötet.

³³ Tiszolc, 78. kötet.

³⁴ Tiszolc, 78. kötet.

³⁵ Fennmaradt például egy Faix Mihály leibici földműves nevében Theodor Lubomirsky herceghez írt kérelem piszkozata Buchholtz kézírásában (Tiszolc, 4. kötet).

Kheberitsch János Kristóf) vagy a gyülekezet korrespondanciájának intézésében is közreműködik.

A leveleket nemcsak postával (amelynek köszönhetően olykor két év késéssel érkeznek meg, mint például Lányi Jánosé 1716-ban³⁶), hanem gyakrabban ismerősökkel, barátokkal, kereskedőkkel küldik. A hazatérők, illetve a külföldre indulók hozzák-viszik a peregrinusok leveleit. A címzettet nemegyszer másoknak szánt levelek továbbítására is kéri. Amikor Buchholtz Jakab Debrecenbe utazik, fivére, kihasználva az alkalmat, számos arrafelé lakó ismerősének ír.

A levelet általában nem külön borítékban küldik, hanem az összehajtogatott papír külső oldalán tüntetik fel a címzett nevét, titulását, lakóhelyét, a korabeli divatnak megfelelően gyakran franciául.³⁷

Ügyelnek a levél formájára, stílusára, bár nem valószínű, hogy – miként a humanisták tették³⁸ – eleve az esetleges későbbi publikálás tudatában vagy szándékkal írták volna őket. Gyakoriak a különböző formulák, a szöveg elején és végén a fohászok. A címzettet tisztelettel, udvariasan szólítják meg; sűrűn előfordul a „Claritas Vestra” kifejezés. A TV, TVVS, TIBI stb. egyes szám második személyű személyes névmást többnyire nagybetűvel írják. A szerző neve a levél elején, a megszólításhoz kapcsolódóan (pl. „Viro Clarissimo atque Doctissimo Domino Georgio Buchholtzio S. P. D. [salutem plurimam dicit] Thomas Pataky”³⁹), vagy a végén, egy búcsúformula után, aláírásként (pl. „maneo Claritatis Vestrae Humillimus Cliens Georgius Kubanyi”⁴⁰) szerepel. A dátum hasonlóképpen a levél elején és a végén is elhelyezkedhet.

³⁶ BUCHHOLTZ, *Diarium*, I, 966.

³⁷ Vö. HOPP, *i. m.*, 557.

³⁸ MOHOLI-ERNUSZT Hanna, *A humanista levél*, EPhK, 1947, 23.

³⁹ Pataky Tamás ifj. Buchholtz Györgynek, Prószék, 1730. május 16. (17. Cal. Maii) (Tiszolc, 66. kötet).

⁴⁰ Kubányi György ifj. Buchholtz Györgynek, Osgyán, 1723. február 4. (Tiszolc, 175. kötet).

A *respublica litteraria* keretein belül szokásos dicsőítő, hízelkedő formákból⁴¹ ezekben a levelekben – a megszólításokon kívül – csak keveset találunk, s a műzsák emlegetése, antik nevek használata sem gyakori. Akadnak azért kivételek: Michalowicz Pál prandorfi lelkész 1723. szeptember 17-én kelt levelének, amelyben fiát ajánlja Buchholtz iskolájába, minden mondatában dicsérő jelzők kíséretében szólítja meg a címzettet, s a késmárki műzsákról beszél: „Musas Kesmarkienses ille obsequiosissimo saluavit animo, his praecipue de causis: ut Dei notitiam, Timorem *et* Viam salutis imbibat, Grammaticorum laboriosus canones excutiat, Rhetoricorum flosculis abundet, Theologorum abdita perspiciat, perspicendo omnes Phanaticos cognoscat et vitet, amplissimaeque linguae Germanicae idioma sibi notum reddat.”⁴² S[artorius] János 1724. december 8-án „Arabia Petreá”-ból keltezi és „Aganipodes”-nek címzi levelét.⁴³

Buchholtz tollából nagyon kevés levelet ismerünk, de ezek a fentiekhez hasonló jellegzetességeket mutatnak. Szerzőnk nem ragaszkodott egyetlen formai megoldáshoz, többfajta levélkezdő és -záró formulát alkalmaz. A megszólításban halmazza a megtisztelő jelzőket, de a címzett neve nem mindig szerepel. A levél elején gyakori valamilyen fohász, ez olykor csak egy „JESUM!”, máskor valamivel hosszabb. A levél szövegét nem tagolja, még a három oldal hosszúságúakat sem. Előfordul, hogy őrszót használ a lap alján. A befejezésben többnyire a címzett jóindulatába ajánlja magát, s marad elkötelezett – Mikes Kelemen és a régiek kifejezésével: köteles – szolgája („servus obligatissimus”, „servus obstrictissimus”, „servus devinctissimus” stb.). A címzést többnyire franciául írja.

Halála után ifjabb Buchholtz György hagyatéka nem maradt egyben, Weszprémi István szerint fia, Buchholtz Pál, érem-, ásvány- és ritkasággyűjteményét részben

⁴¹ Vö. például MOHOLI-ERNUSZT, *i. m.*, 25; Saskia STEGEMAN, *How to set up a scholarly correspondence: Theodorus Janssonius van Almeloveen (1657–1712) aspires to membership of the Republic of Letters*, *LIAS*, 1993/2, 237–241.

⁴² Tiszolc, 34. kötet.

⁴³ MTAK Kézirattár, Ms 1059/13; mikrofilm: A. 6062/II.

külföldieknek, részben Kubinyi Gáspárnak adta el.⁴⁴ Johann Lipták 1937-ben azt írta, hogy Buchholtz iratai a Kubinyi családi archívumban találhatók.⁴⁵ A 2007-ben elhunyt neves történész, Kubinyi András elmondása szerint a családi iratokat az 1930-as években Kubinyi Miklós őrizte Árvaváralján. Kubinyi Miklós iratai – 1262–1932 között keletkezettek – a biccsei levéltárba (Štátny Archív v Bytči) kerültek,⁴⁶ az anyag feldolgozatlansága miatt azonban jelenleg nem kutathatók. Buchholtz által írott levelek előkerülése inkább levelezőpartnerei hagyatékából várható; feltételezhető például, hogy Haynóczi Dániel Ruszton őrzött iratai között találhatók Buchholtz-levelek, ám ezekhez sem egyszerű hozzáférni. Mindenesre a több tízezernyi levélből meglévő mintegy ötszázhatvan is igen jelentős mennyiségnek számít, kiváló forrásanyagot jelent a korszak művelődés-, oktatás- és tudománytörténetének, gondolkodás- és életmódjának, egyes személyeinek a vizsgálatához, s bőséges feldolgoznivalót a leendő sajtó alá rendező számára.

⁴⁴ WESZPRÉMI István, *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza: Második száz. Első rész*, ford. KÓVÁRI Aladár, Budapest, Medicina, 1962, 92–93.

⁴⁵ Johann LIPTÁK, *Georg Buchholtz d. J. Zur 200. Wiederkehr seines Todestages am 3. August 1937.*, Die Karpathen. Turistik, Alpinismus, Wintersport, 1937/4, 67.

⁴⁶ NOVÁK Veronika, *A szlovákiai levéltárak magyar provenienciájú fondjai és állagai 1918-ig és 1938–1945 között*, I, Budapest, BFL, 2004 (A Kárpát-medence levéltári forrásai, 1; Fond- és állagjegyzékek, 1), 89.

Melléklet: *Bél Mátyás két kiadatlan levele ifj. Buchholtz Györgyhez*⁴⁷

Bél Mátyás ifj. Buchholtz Györgynek, Pozsony, 1734. augusztus 23.

Clarissimo VIRO Georgio Buchholtz

S. P. D.

Belius.

Vindobonae eram, cum Tuas, hominibus meis reddidit Szakmarius, peculiari, I. Conuentus Euang. epistola comitatas. Adfirmo TIBI, iam tum Viennae, mutua me cum nostri Kuntzio consilia agitasse, quemadmodum reb^{us} Vestris medendum sit. Atque ita etiam te successit, <....> sicuti tractandam statueramus. Nunc grates sint Deo, qui tantillum nobis indulsit respirii. Interim caelum voluetur. Ad opus meum, quod adtinet, non est, cur doleas Viennae id imprimi. Nihil cedet operis Hollandicis, adcuracione autem eas etiam superabit: quando ipsus ego correctorem ago. Iam tertium plagularum alphabetum inire coepit. Opus tamen erit mensibus aliquot, dum Tom^{us} hic conficiatur. Vale, et me ama. Pisonii 1734. d. 23. Aug.

[P. S.] Incluto Conuentui VESTRO testare, quaeso, obseruantiam meam, atque deditissimum, qua se dabit occasio, seruiendi studium.

Bél Mátyás ifj. Buchholtz Györgynek, Pozsony, 1735. június 5.

Clarissimo VIRO Georgio Buchholtz

S. P. D.

Belius.

Est omnino, cur Deo O. M. gratias habeam, quod, post tot superatas difficultates, emergerit in lucem opp. mearum Tomus. I. Tradidi eum, oratione latina, id quod erat necessarium praefatus, Caesari, ad VIII. Maii d. in secessu Laxenburgico. Et accepit sane clementer vastum scriptionis genus, non tantum sed et optime sperare iussum dimisit benigne iamque et lectitat solerter librum, et probat vehementer, quod me viri summi per litteras docuerunt. Imprimatur iam Tomus alter, breuique alphabetum unum explebimus. Exempla interim Vestra, exspectant Syngraphas, quas accepistis, cum ea lege, ut in volumen sequens pacti floreni octo mittantur neque enim bibliopola pergere alias potest in operarum procuracione. Sunt autem exempla omnia ap. Joh. Mich. Wieland mercatorem huiatem; facta in singula trina grossor. impensa. Est tibi peculiare exemplum destinatum. Vale, et me amare perge. Pisonii 1735. Non. Iuni.

⁴⁷ A levelekre a tiszolci evangélikus levéltárban bukkantam 2005 nyarán, jelzetük nem volt. Két évvel később nem találtam őket a gyűjteményben, és felvilágosítást sem tudtak adni, hogy hová lettek.

DEÁK Eszter

*Zách Ferenc és Schedius Lajos
földrajzi témájú levelezése*

Az 1785–1847 közötti időszakból fennmaradt Schedius-levelezés Schedius Lajos 60 magyarországi és külföldi tudós-barátjának mintegy 216 levelét tartalmazza, és nagy százalékban a dokumentumok első közlését jelenti. A kiadás törzsanyagát a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában található Schedius-levelezés-hagyaték alkotja 57 levélíró 136 Schediusnak szóló levelével, a fennmaradó levelek különböző hazai és külföldi archívumokból, hagyatékokból kerültek a kiadásba.¹

A levélgyűjtemény írói szinte kizárólag tudós-értelmiségiek; a fennmaradt, tül-nyomórészt német nyelvű levelek között csupán egy szól Széchényi Ferenc gróf-hoz, illetve egy datálódik István főhercegtől. A gyűjteményben alig van családi, kifejezetten privát jellegű levél, szinte kizárólag a kor tudományos és kulturális életére vonatkozó tudományszervezési dokumentumokról van szó.

A levelek tematikájuk szerint kisebb-nagyobb egységekbe rendezhetők: így a pesti egyetem kantiánus filozófiaprofesszorával, Kreil Antallal folytatott elsősorban bibliofil tematikájú levelezés, amely a 42 fennmaradt dokumentummal a legnagyobb egységet képezi a levelezésen belül, a *Zeitschrift* c. folyóirat kiadása körüli levélváltások, a németországi egyetemekkel, elsősorban göttingeni és jénai tudós-professzorokkal való együttműködés, a Kazinczy Ferencsel való kapcsolat, amelyet hét kölcsönös levél dokumentál és így tovább. Most ezek közül mégis a földrajzi tematikát emelem ki, mert a Zách Ferenc–Schedius-levelezés a maga igen terjedelmes szövegeivel földrajzi, csillagászati, térképészeti vonatkozásaival jól körülhatárolható egységet alkot, sőt egy egységes történet bontakozik ki belőle,

* A szerző az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa. A dolgozat az OTKA K 100446. sz. pályázat támogatásával készült.

¹ A készülő Schedius-levelezés-kiadás tanulságainak összegzéséről: DEÁK Eszter, *Egy tudós eszmecseré dokumentumai: Schedius Lajos levelezése*, Magyar Könyvszemle, 2014/1, 30–65.

továbbá jó példa arra, hogy ezek a tudós levelezések egy társtudomány szempontjából is milyen értékes forrásanyagot jelentenek.

A magyarországi jakobinus szövetkezés leplezését és megtorlását követő 1795 utáni időszakban az irodalmár-filológus Schedius egyre intenzívebben fordult a természettudományok és a földrajz felé. A levelezésanyag egy jelentős része földrajzi, csillagászati tematikájú, jól dokumentálva azt, milyen fontos szerepet játszott Schedius sokoldalú, mondhatni még polihisztori tevékenységében földleírással, térképészettel kapcsolatos munkálkodása. Egyetemi kollégája, Pasquich János (1753–1829) matematikaprofesszor, a budai csillagvizsgáló igazgatója ismertette meg Schediust Zách János Ferencel, a magyarországi születésű, Németországban élő csillagásszal. Pasquich 1799-ben hagyta el Pestet, minden bizonnyal az egyetem „szabad szellemű” tanárai elleni vizsgálódások következményeként; Schediusnak 1799-ben Lipcséből küldött levelében a Magyarországról való távozásának okát a vallási intoleranciában jelölte meg: amíg a papok fondorlatos uralma fennáll, és nem viselkedhet odahaza igaz lutheránus keresztényként, nem tér vissza hazájába – írja. Pasquich 1798-ban Lipcsében került kapcsolatba Záchcsal, és annak meghívására másfél évig dolgozott a Gotha melletti Seebergen létesített csillagvizsgálóban. Ő keltette fel Zách érdeklődését a hazai viszonyok, valamint a Lipszky-féle új Magyarország-térkép ebben az időben kezdődő előkészületi munkálatai iránt.²

Zách János Ferenc (1754–1832), akinek működését a pár éve elhunyt tudománytörténész, Vargha Domokosné dolgozta fel, Európa-szerte elismert csillagász és geodéta volt, sokat tett a modern térképészet megszületése érdekében, egyrészt konkrét megfigyeléseivel, méréseivel, másrészt az általa kiadott csillagá-

² Pasquich és Zách kapcsolatáról: VARGHA Magda, *Zách János Ferenc csillagász, 1754–1832*, Piliscsaba, Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2003, 69–70. – Pasquich 1802 után visszatért Budára s József nádor személyében pártfogóra talált. Schedius segítségével került a nádor környezetébe, ahol csillagászati előadásokat is tartott. 1806-ban kapott engedélyt a nádortól, hogy a Gellérthegyen új csillagvizsgálót építtessen. A Schediusszal szintén levelezésben álló Joseph Littrow osztrák csillagászt hívta meg ide munkatársául, aki 1816-ban, majd 1820-ban került a bécsi csillagvizsgáló élére. Vö. VARGHA, *i. m.*, 186–191.

szati szaklapokkal.³ Zách 1780-ig a leMBERGI egyetemen tanított mechanikát, majd amikor II. József megszüntette professzori állását, 1786-ban II. Ernő szász-gothai herceg szolgálatába lépett, aki megbízta egy csillagvizsgáló létesítésével a Gotha közeli Seebergen. 1798-ban indította meg az *Astronomische und Geographische Ephemeriden* (továbbiakban AGE) című folyóiratot (1800-tól *Monatliche Correspondenz* néven jelent meg), mely az első olyan fórum, ahol a csillagászok és geográfusok kölcsönösen értesülhettek egymás legújabb eredményeiről. Az AGE úti beszámolókat, készülő térképek vagy felmérések munkabeszámolóit, statisztikai leírásokat, csillagászati megfigyelések eredményeit, levelező rovatában pedig a szakemberek ilyen témájú, egymásnak írott leveleit közölte; mindez a csillagászok együttműködését szolgálta, hisz a minél pontosabb meghatározásokhoz szükség volt egymás észleléseinek, méréseinek egyeztetésére. Zách az AGE megindításának évében szervezte meg azt az asztronómiai tudományos találkozót Gothában, melyen a korszak híres szakemberei vettek részt, többek között Joseph Jérôme Lalande, Johann Elert Bode, Johann Kaspar Horner, akik a kor csillagászati tudományának aktuális kérdéseit egyeztették. Erről az Európában talán elsőnek mondható tudományos konferenciáról Zách részletesen beszámolt Schediusnak, a résztvevők ugyanis nála voltak elszállásolva, és a sok kiváló tudós személyes intrikáktól sem mentes együttléte alaposan megviselte a vendéglátót. Zách 1804-ben pártfogója, II. Ernő halála után hagyta el a Seeberget, s még igen kalandos és termékeny életútja során Európa számos országában megfordult, kapcsolatban állt a legnevesebb csillagászokkal, tagja lett számos neves tudományos társaságnak.

Zách és Schedius 1798-tól 1802-ig dokumentálható levelezése alapvetően a Lipszky János-féle Magyarország-térkép, a *Mappa Generalis Regni Hungariae* előkészítő munkálataihoz kapcsolódik, melyben Schediusnak több szempontból is igen

³ Életről és működéséről: VARGHA, Zách János Ferenc csillagász... Zách és Schedius levelezésének megjelent kiadása: *Briefe Franz Xaver von Zach in sein Vaterland*, hrsg. und eingeleitet von Peter BROSCHE, VARGHA Magda, Budapest, ELTE, 1984 (Publications of the Astronomical Department of the L. Eötvös University, 7), 5–42.

jelentős szerepe volt.⁴ A nádor támogatásával meginduló vállalkozás célja Magyarország első modern, nem katonai célú fölmérése, melynek során az elsődleges feladat az ún. csillagászati alappontok meghatározása volt az asztronómia módszerének segítségével. Ez a korábbinál pontosabb és egzaktabb helymeghatározást tett lehetővé, s mint ilyen, alapvetően szükséges volt egy modern térkép megalkotásához. Schedius, aki József nádor révén kapcsolódott be a vállalkozásba, a *Zeitschrift* lapjain hazai és külföldi nyilvánosságot biztosított a munkálatok megindulásának,⁵ ezen kívül kiterjedt levelezésével jelentősen hozzájárult a földrajzi-csillagászati adatok gyűjtéséhez, kicseréléséhez, pontosításához. Schedius a Lipszky-térkép előkészületeiben egyfajta koordináló-tudósító funkciót töltött be a szakemberek között, egyúttal összekötő volt a munkát a kormányzat részéről támogató József nádor és a magyarországi pártoló nemesek, Podmaniczky József és Festetics György között, s a Helytartótanácsnak benyújtott folyamodványok jelentős részét ő írta. Lipszky János hadba vonulásakor a Napóleon elleni nemesi felkelés idején Schedius vette át a térkép kiadásának és terjesztésének feladatait, ő állította össze a megyéknek küldött névjegyzéket, és a közvéleményt is rendszeresen tájékoztatta az eredményekről.⁶ Emellett sokat tett a térkép ügyéért neves csillagászokkal folytatott levelezésével, akik között a legfontosabbak: Joseph von Littrow, korábban a krakkói, majd a budai és a bécsi csillagvizsgáló igazgatója és az osztrák jezsuita asztronómus Franz Triesnecker, aki Hell Miksa utódja és az új bécsi csillagvizsgáló létrehozója volt.

Schedius először 1798 májusában számolt be Záchnak az új földrajzi vállalkozásról, Magyarország pontos térképének elkészítéséről, hogy Lipszky már évek óta foglalkozott részfelmérésekkel és anyaggyűjtéssel, az országról ugyanis kevés földrajzi meghatározás létezett, és azok is pontatlanok voltak. Zách rövidesen

⁴ A *Mappa Generalis* elkészítéséről és Schedius szerepéről a Lipszky-féle térkép munkálataiban: REISZ T. Csaba, *Magyarország általános térképének elkészítése a 19. század első évtizedében (Lipszky János segítői: Térképészeti vállalkozásának ismertetése)*, Budapest, Cartofil, 2002, 100 ff.

⁵ Lipszky tanulmányát ld. *Geographische Längen- und Breitenbestimmungen in Ungern, Zeitschrift*, 1802, Bd. 2, 47–53.

⁶ Vö. REISZ, *i. m.*, (4. j.), 161–162.

megérkező válasza lelkes támogatásáról biztosította az egész vállalkozást, melynek rendelkezésére fogja bocsátani saját mérési eredményeit, s a munka menetéről beszámolókat fog közölni lapjában. Ezen kívül felkéri Schediust, hogy tudósításokkal, recenziókkal működjön közre abban, hogy az *AGE* minél több információt közölhessen Magyarországról. Zách tehát lelkes elkötelezettséget mutatott a Magyarország-térkép munkálatai iránt:⁷ Schedius kérésére összefoglalta, hogy a helymeghatározások közül melyeket lehet felhasználni, javasolta a Murdoch-féle vetület alkalmazását a térkép hálózatának megszerkesztésében, (ennek leírását 1799. január 26-i levelében el is küldte Schediusnak), s számos érveléssel, adattal és módszertani tanáccsal gazdagította a magyarországi térképészeti vállalkozást. Schedius beszámolóit Zách rendszeresen közölte németországi folyóiratának levelezési rovatában, ennek köszönhető Schedius kilenc Záchnak írott levelének fennmaradása. Schedius 1798. novemberében tájékoztatta Záchot a felmérési munkálatokra közpénzből indított expedíció tervéről, s ettől kezdve majd egy éven át a Bogdanich-expedíció hírei állnak a Schedius-Zách levelezés középpontjában: Schedius folyamatosan tudósította a németországi csillagászt az eredményekről, s az *AGE*-ben ezzel egyidőben megjelenő leveleiből az európai szakmai közvélemény szinte napra készen értesülhetett minderről.

A Lipszky-féle térkép létrehozásához szükséges mérésekkel, csillagászati megfigyelésekkel Bogdanich Imre Dánielt (1762–1802), a budai csillagvizsgáló adjunktusát bízta meg az egyetemi tanács. A szlavóniai születésű Bogdanich a magyarországi csillagászat nagyreményű fiatal tehetsége, kiváló matematikusként Pasquich János tanítványa volt a pesti egyetemen, előbb a nagyváradi akadémia tanára, majd 1796-tól a budai Csillagvizsgáló adjunktusa lett. Minthogy a térképészeti felmérésekhez először egy ún. csillagászati alappont-rendszert kellett meghatározni ill. kiépíteni, s Magyarország területén csupán néhány város fekvésének pontos koordinátája volt ismert, az adatok hiányossága miatt Lipszky a nádornál kérelmezte

⁷ Zách szerepéről a Lipszky-térkép kapcsán vö. VARGHA Domokosné, *Zách János Ferenc szerepe Lipszky Magyarország-térképének megszületésében = A magyar térképészet nagyjai, Lipszky János 1766–1826, Mikovinyi Sámuel 1700–1750: Tudományos emlékülések előadásai és kiállítási katalógus*, Budapest, OSZK, Osiris, 2001 (Libri de libris), 62–72.

Bogdanich kiküldetését a felmérési munkálatokra, aki 1798–1800 között a Délvidékre, majd 1801 első felében Felsőmagyarországra két expedíciót vezetett.⁸ 1798. december 16-án indul első útjára, melynek során Fiume és Károlyváros környékén igen mostoha időjárási viszonyok között dolgozott, s egészsége nagyon megrendült. Schedius 1799. január 31-i levelében tudósította minderről Záchot, s megjegyezte, sajnálatos, hogy néhány jobb műszert, egy Hadley-féle szextánst vagy egy Emery-féle kronométert nem tudott magával vinni. Későbbi beszámolóiból már arról is értesülünk, hogy báró Podmaniczky József egy jó minőségű tükörszextánst, gróf Széchenyi Ferenc pedig egy angol zsebchronométert adományozott az expedíció számára, s a felhívásra Zách is küldött egy műszert a mérések megkönnyítésére. Bogdanich – tudomásunk szerint – egyetlen fennmaradt, Schediusnak szóló levelében 1799. májusában a helyszínen végzett méréseiről számolt be, mondhatjuk „egyes tudósításban”. 1799. márciusában Carlobagban (Karlobag), április–májusban pedig Dubica mellett folytatott méréseket többször éjszakákon át, alvás nélkül, s munkáját gyakran gátolta a kedvezőtlen időjárás, sőt néha a helyi lakosság ellenállása is. (Műszereivel valamiféle gyanús szerzetnek gondolták.) Bogdanich mérési adatait Schedius továbbította Záchnak, aki saját adataival, számításaival is egybevetett azokat. Bogdanich egyik mérési eredménye, Fiume szélességi adatának meghatározása jelentős eltérést mutatott az addig legjobbnak tartott térképen megadottétól, s ez nagy visszhangot keltett a korszak tudósai körében. Természetesen Bogdanich adata a korrekt.⁹ Az adatok matematikai kiértékelése tehát levelezés útján történt: Bogdanich mérési adatait Lipszky vagy Schedius továbbította Záchnak, aki maga is végzett számukra földrajzhozósság-számításokat, de a budai csillagvizsgáló igazgatója, Taucher Ferenc illetve a bécsi egyetem professzora, a Schediussal szintén levelezésben álló osztrák csillagász, Franz Triesnecker is bekapcsolódott a kiértékelési munkába.¹⁰ 1801 közepén

⁸ Bogdanich expedícióiról ld. REISZ, *i. m.*, (4. j.), 112–118.

⁹ REISZ, *i. m.*, (4. j.), 113–114; BARTHA Lajos, *Bogdanich Imre Dániel felsőgeodéziai méréseinek eredményei Lipszky Magyarország-térképének tükrében = A magyar térképészet nagyjai, i. m.*, (7. j.), 27–33.

¹⁰ Triesnecker, Franz (1745–1817) ausztriai jezsuita teológus, asztronómus, 1792-től Hell Miksa utódként a bécsi csillagvizsgáló igazgatója, az új bécsi csillagvizsgáló létrehozója. Schediussal

Bogdanich újra útnak indult, most az ország északi részének felmérésére, de az expedíciók során átélt sok nélkülözéstől szerzett súlyos betegsége elhatalmasodott, útját megszakítva hazatért, és a következő év januárjában Budán alig negyvenéves korában meghalt. Schedius megrendülten számolt be Záchnak az utolsó napokról 1802. február 3-i levelében, s a *Zeitschrift*-ben közölte Szerdahelyi György Alajos Bogdanich emlékére írott latin nyelvű búcsúversét is.¹¹ Schedius és Zách levélváltása 1802-ben véget ért, de folytatódott a kapcsolattartás és levelezés Zách és Lipszky János között, akit Schedius ismertetett meg a gothai csillagással. Schedius leveleihez hasonlóan Lipszky hozzá intézett leveleit is közzé tette Zách az *AGE*-ben.¹²

A Lipszky–Zách–Bogdanich–Schedius-levelezésből azt látjuk, hogy Schedius volt e vállalkozás fő motorja/koordinátora: hozzá érkeztek be és ő küldte tovább a fontos információkat, mérési eredményeket a megfelelő szakembereknek levelezés útján, így a tudós világ értesülhetett a magyarországi mérések és a Lipszky-féle térkép készületének eredményeiről. Ezek a levelek, melyek a modern magyarországi térképészet és csillagászati-geodéziai tudomány első eredményeit dokumentálják, a bennük közölt mérési adatokkal komoly forrásértéket jelentenek a tudománytörténet számára is. A csillagászat- és térképészettudomány szempontjából a már említett Vargha Domokosnén kívül Bartha Lajos és Reisz T. Csaba értékelte őket.

A munka eredményeként megjelent Magyarország-térkép, a *Mappa Generalis Regni Hungariae*,¹³ a 19. század elejének legpontosabb, hosszú ideig használatos térképe, amelynek adatai messze felülmúlták az addigi térképészeti vállalkozásokét. Schedius azonban részese lévén a Lipszky-térkép munkálatainak, tisztában volt annak hiányosságaival, s az időközben történt objektív változások, a folyószabá-

való levélváltása: Schedius Triesneckernek, Pest, 1798. május 20. Triesnecker Schediusnak, Bécs, 1798. május 26.

¹¹ Schedius Bogdanich haláláról megemlékezik a *Zeitschrift* Todesfalle-rovatában is, 1802, Bd. 1, 266–269.

¹² Zách és Lipszky kapcsolatáról: VARGHA, Zách János Ferenc csillagás, i. m., (2. j.); VARGHA, Zách János Ferenc jelentősége, i. m., (7. j.)

¹³ *Mappa Generalis Regni Hungariae partiumque adnexarum*, i. m., Pesthini, 1804–1808.

lyozások és útépitések is szükségessé tették a korábbi adatok korrekcióját. Ezért adta ki Blaschnek Sámuellel, a Sziléziából Pestre érkezett mérnök-térképésszel a 1830-as években a változások figyelembe vételével a Lipszky-térkép javított változatát. A Schedius–Blaschnek-féle Magyarország-térkép a reformkori magyar térképészet egyik legszebb és igen jó színvonalú, tudományos igényű munkája, melyet az 1848–1849-es forradalom katonai vezetése is jól tudott hasznosítani.¹⁴

Schedius hosszú éveken keresztül foglalkozott egy modern földrajztankönyv megírásának tervével. Zách Ferencnek két levelében is említi: szorgalmasan dolgozik egy korszerű magyarországi földleírason az alsóbb iskolák számára, amely Magyarország történetét is magába foglalná, s amelyre a Weingand-könyvkereskedéstől kapott megbízást.¹⁵

1810-ben Rummy Károly Györgynek azt állította, már majdnem kész a munka, csak a megfelelő körülményeket várja megjelentetésére.¹⁶ A Magyarország-térkép első hirdetésében 1831. december 30-án egy „föld leírási könyv” kiadását is kilátásba helyezte.¹⁷ Ez a mű azonban végül nem készült el. Talán az időközben megismert új koncepció, a berlini Karl Elias Ritter (1779–1859) professzor kulturális földrajz-felfogása térítette el ettől az eredeti szándékától, s nem egy egyszerű földleírást, hanem történeti, természeti és néprajzi tekintetben is teljes, egységes képet adott volna az országról. Erre utal a *Pesther Tageblatt* 1839. évfolyamában megje-

¹⁴ *Magyar Ország Horvát, Tót, Dalmát és Erdély országok a' Tenger melléke' és a Végőri vidékek' közönséges pósták és utak' földabrosza – Vollständige general Posten-und Strassen-Karte des Königreichs Ungarn*, Pesten, SCHEDIUS Lajos, BLASCHNEK Sámuel, 1833–1836.

¹⁵ Schedius Záchnak, Pest, 1799. december 26; 1801. április 5. „Ich arbeite jetzt fleissig an meiner kleinen Erdbeschreibung für Ungarn, zum Gebrauch für die untern Schulen, die sich über alle Ungarische Erbländer erstrecken und zugleich eine kurze Geschichte von Ungarn enthalten soll. 1801. áprilisában pedig a következőt: An einer allgemeinen Geographie Ungarischer Sprache, ungefähr nach dem mittlern Lehrbuch von Fabri [Fábr István pozsonyi líceumi tanár egyik kézirat tankönyve] wird jetzt hier gearbeitet. Es ist dieses ein wahres Bedürfniss für unsere Nation, da wir bisher nur ein sehr seichtes Werk aufzuweisen hatten, das noch dazu nicht mehr zu bekommen ist. Die Buchhändler Weingand et Comp. haben sich zum Verlag desselben entschlossen, und mich ersucht, die Revision dieser Arbeit zu übernehmen. Ich werde alle Hülfsmittel benutzen, um den neuesten Zustand aller Reiche darin gehörig anzugeben...”

¹⁶ Vö. Schedius Lajos Rummy Károly Györgynek, Pest, 1810. november 11.

¹⁷ *Hasznos Mulatságok*, 1833, I, 6–7. sz. Idézi FALLENBÜCHL Zoltán, *Adalékok Schedius Lajos és Blaschnek Sámuel Magyarország-térképe kiadásának történetéhez* = *OSZK Évkönyve*, 1965/66, Budapest, 1967, 447.

lent három részes cikke, amelyben az újfajta földrajz felfogást méltatja Ritter szellemében, mely a természetrajz, néprajz és történelem együttes, összefüggő szemléletét tűzi ki célul a modern tudományos vizsgálat számára.¹⁸ Az új munka tervéről Toldy Ferenc is tudósított: [Schedius] „bele kezdte hazánknak egy, Ritter szellemében szerkesztendő földíratába, mely ezt természeti, történeti, néptani és földtani egységként állítandá elé.”¹⁹ Balogh Piroska megállapítása szerint Schedius és Ritter kultúrtörténeti földrajz-programja feltűnő hasonlóságot mutat, s mindkettő a göttingeni statisztikai iskola felfogásában gyökerezik, mely szerint a földrajznak a földdel mint az ember lakóhelyével kell foglalkoznia, s ennek segítségével olyan ösformák és típusok feltárását remélte, melyekkel az ember és az emberi közösségek lényegi minősége leírható.²⁰ Kapcsolatukat levél is alátámasztja: Schedius 1845-ben fordult Ritterhez, megküldve neki az általa kiadott Magyarország-térképeket, s írásában kifejti, hogy a térképészet megújult az utóbbi időszakban, s az ő munkája ennek az új koncepciónak próbál megfelelni elvi és technikai vonatkozásban is. Eredményének szakavatott megítélését várja az általa igen nagyra becsült német tudóstól.²¹

A Schedius-levelezés e kis fejezete is alátámasztja, hogy Schediusnak valóban kultúra- és tudományközvetítő/szervező szerepe volt a legjelentősebb, hogy a magyarországi tudományos és kulturális élet külfölddel való kapcsolattartásának egyik legfőbb letéteményesének számított az adott időszakban. Levelezése köz-

¹⁸ *Würdigung der Geographie nach C. Ritters Ansicht*, Pesther Tageblatt, 1939, No. 1, 2, 3. „Auf dieser Stufe der wissenschaftlichen Erkenntnis müssen Erd- und Völkerkunde einander durchdringen, so daß beider Inhalt sich deckt, und der, alle Wechsel hindurch gehende, natürliche und historische Charakter der Erdräume, verglichen mit den verwandten Bildungen, und zusammengehalten mit seinen Gegensätzen, den Blick auf Natur und Geschichte in alter, mittler und neuer Zeit aufhellt.”

¹⁹ Vö. BALOGH Piroska, *Ars scientiae: Közlemények Schedius Lajos János tudományos pályájának dokumentumaihoz*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007, 358.

²⁰ Ritter ezt a koncepcióját az 1813–1819 közötti göttingeni kutatásai eredményeképp fogalmazta meg *Einleitung u. die ersten beiden Bände seiner Erdkunde im Verhältnis zur Natur und zur Geschichte des Menschen* (Berlin, 1817–1818) című, terjedelmes összefoglaló művében. Vö. BALOGH, *Ars scientiae, i. m.*, (19. j.), 358.

²¹ Schedius Lajos Carl Elias Ritternek, Pest, 1845. november 22. Közli BALOGH, *Ars scientiae, i. m.*, (19. j.), 359–361.

vetlen betekintést enged abba a tudományos műhelymunkába, tudósi eszmecserébe, mely sok szalon és területen, hazai és külföldi kollégákkal való együttműködésben folyt. A különböző tudományterületeket képviselő, nemzetközi hírű tudósokból álló kapcsolat- és hálózatrendszer keretében folyó levelezések a korabeli információközlés/áramlás elsődleges és legfontosabb csatornái voltak, s ilyen módon – amellet, hogy közelebb visznek minket az adott személyekhez, a magukról, egymásról és a korabeli eseményekről alkotott képükhöz²² – tudománytörténeti, művelődéstörténeti, könyvtörténeti szempontból is igen értékes forrásanyagot jelentenek.

²² MEZEI Márta, *Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben*, Budapest, Argumentum, 1994, 28.

DONCSE CZ Etelka

Útkeresések fogság után

Verseghy Ferenc kísérletei tudományos kapcsolatrendszerének újraélesztésére

„A szerencsétlen Verseghy a Királyi Táblán az elmúlt hét szombatján kapta meg a fő ítéletet, amelyet számára nyilvánosan kihirdettek; amint Szolarcseknek is, Abafi intézőjének, s egy bizonyos Verchovszkynak, aki fiskális a bánati Nachot családnál: mindhármójukra kard általi halált mértek.”¹

E sorokat Alexovics Vazul, egykori pálos szerzetes vetette papírra 1795. május 4-én az egri püspöknek, Eszterházy Károlynak címzett levelében. Még nem tudhatta, hogy hajdanvolt rendtársa – akiről idézett írásában kiemeli, hogy a mozgalomban való részvételével a rend becsületét mérhetetlenül megsemmisítette² – néhány héttel később megmenekül majd a kivégzéstől, s büntetését határozatlan idejű elzárásra módosítják. Nem érhette meg a szabadulást sem: Verseghy hosszú távollét, kufsteini, stájerországi, grazi és brünni börtönévek után, 1803 késő nyarán térhetett haza.³ Az Alexovics használta „*infelix*” jelző mindazonáltal találó, noha a kísérlet, amely értelmezésére irányul, körültekintő eljárást kíván. A gyanúba kerültek közül volt, aki már a kihallgatás hírére véget vetett életének,⁴ más a fogság alatt elkövetett sikertelen öngyilkossági kísérlete nyomait hordozta a még

* A tanulmány az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport programja keretében készült. A kutatócsoport vezetője: Debreczeni Attila.

¹ „Infelix Verseghi elapso die Sabbathi in Tabula Regia etiam Capitale sententiam accepit, quae eidem jam promulgata est; uti et Szolarcsek, Instructor Abafianus, et quidem Verchovszky Fiscalis apud Nachot in Banatu: hi omnes tres ad gladium damnati sunt.” Alexovics Vazul levele Eszterházy Károlynak. Pest, 1795. május 4. LŐKÖS István, *Alexovics Vazul Verseghyről és a Martinovics-perről*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1968, 217.

² „honorem Ordinis nostri, quem Versegi et Mak tam enormiter interfecerunt, [...]” *Uo.*

³ *A magyar jakobinusok iratai, II: A magyar jakobinusok elleni felség sértési és bütlenségi per iratai, 1794–1795*, s. a. r. BENDA Kálmán, Budapest, 1952 (Magyarország újabb kori történetének forrásai), 630. (A továbbiakban: BENDA II.)

⁴ Krály József. Vö. KAZINCZY Ferenc, *Fogságom naplója*, s. a. r. SZILÁGYI Márton, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011, 438; Helmut REINALTER, Axel KUHN, Alain RUIZ, *Biographisches Lexikon zur Geschichte der demokratischen und liberalen Bewegungen in Mitteleuropa*, Bd. 1(1770–1800), Frankfurt am Main, Bern, New York, Paris, Peter Lang, 1992 (Schriftenreihe der Internationalen Forschungsstelle Demokratische Bewegungen in Mitteleuropa, 1770–1750, Band 7), 180.

előtte álló esztendőkből.⁵ Akadt, aki elmeegógyintézetbe került, többen büntetésüket töltve betegségben haltak meg.⁶ Az elítéltek közül a vizsgálat során Verseghyvel együtt emlegetett piarista Juhász Nepomuk János és a pálos Makk Domokos viszont jóval korábban szabadultak társuknál.⁷ A börtönben töltött évek száma ugyan különböző, a megvádoltak s elítéltek azonban mindannyian bélyegként viselték magukon a leleplezett mozgalomban való részvétel emlékét, amelyet szóval kimondani s tintával leírni még évtizedes távlatból sem volt ildomos.

Verseghy kilenc év elzárás után – társai közül utoljára – 46 évesen léphette át a brünni börtön küszöbét, s indulhatott útnak Magyarország felé. E mondat állhatna akár egy összességében pozitívan zárult történet végén is, hiszen hősünk, akit a felségsértés vétkében elmarasztaltak, nemcsak a hóhér kardjától menekült meg, hanem – ép elmével – túlélte mindazt, amit mások nem. Jelen dolgozat viszont inkább felütésnek választja ezt a momentumot, s arra vállalkozik, hogy elemezze: az ismertetett előzmények után milyen válaszkísérletek születtek a „Hogyan tovább?” kérdésére. Vizsgálódásának terepe a levelezés. A ma ismert korpusz fogáság után keletkezett első tíz évének levélműanyagát veszi górcső alá: harminckilenc olyan levél ismert, amely ebben az évtizedben íródott.⁸ Bizonyos, hogy a valaha létezett teljes egész ennél (jóval) bővebb volt, s számos lappangó példány sejtethető. (1.) A levelek egy része csupán fogalmazványként ismert, az elküldött példányok nem lelhetők fel, talán fenn sem maradtak. (2.) Más részüknek a 20. század levéltárakat, kéziratárakat is érintő viszontagságai közepette veszett nyoma, s ma már csupán közleményekből ismertek. (3.) Maguk a szövegek céloznak további olyan darabokra is, amelyek létre ezen utalások híján más forrás nem mutat. (4.) Végül elméletben adott az esély olyan levelek létezésére is, amelyek a fenti csoportok egyikébe sem tartoznak, s Verseghy kapcsolati hálója eddig feltáratlan szegmenseinek emlékét őrizve azonosítatlanul pihennek egyes egyházi vagy világi archívu-

⁵ Rosty János. Vö. KAZINCZY, *i. m.*, *Fogságom naplója*, (4. j.), 449; REINALTER, KUHN, RUIZ, *Biographisches Lexikon, i. m.* (4. j.), 186.

⁶ Szentjóni Szabó László, Vrchovszki Sámuel. Vö. KAZINCZY, *Fogságom naplója, i. m.*, (4. j.), 454–455, 462–463.

⁷ Juhász 1798-ban, Makk 1797-ben. Vö. KAZINCZY, *Fogságom naplója, i. m.*, (4. j.), 435, 441.

⁸ Lásd az 1. mellékletet.

mokban, esetleg magángyűjtőknél, avagy rég megsemmisülven immár végérvényesen elérhetetlenné váltak az információk, amelyeket hordoztak. Jóllehet, az imént megfogalmazott megfontolások nyomán kétségtelen, hogy az írások fennmaradt hányadából kinyerhető tudás csakis töredékes lehet, a vizsgálat mégsem érdektelen, hiszen napló vagy memoár híján a kútfőknek ez a típusa rejti a legtöbb adalékot a tekintetben, hogy a – cellájától ugyan igen, de a múltján éktelenkedő folttól nem – szabaduló Verseghy miként kísérelt meg visszailleszkedni a közegbe, amelyből csaknem egy évtizedre kiszakadt. Az elemzés a vizsgált periódus levélterméséből négy csoportot kiemelve kísérli meg feltárni, hogy mindezt miféle stratégiák mentén tette, s hogy a cél érdekében miféleképpen igyekezett kamatoztatni kapcsolati tőkéjét.

I., *Virradnak ugyan több felül reménységeim, Édesem?*

– A Kazinczy Ferencsel váltott levelek

Verseghy hazatérése után literátorismerőseinek küldött levelei közül az elsőt ugyanannak címezte,⁹ akinek a rárótt büntetés megkezdése előtti utolsót,¹⁰ s akivel nem is túl sok idő, mindössze néhány esztendő múltán irodalom- és nyelvszemléleti nézetkülönbségek, valamint ma még nem teljesen világosan látható személyes sűrűlódások okán elmérgesedik majd viszonya.¹¹ A borítékon címzés gyanánt Érsemlyén szerepelt: itt kapta kézhez Kazinczy Ferenc. A kapcsolat megújítását a levélíró kezdeményezte, minden kétséget kizáróan utal erre a kezdősor: „Tudakozódol irántam Pestre írt leveleidben. Ez bizonyos jele, hogy szeretsz.”¹² A címzett, tehát, noha

⁹ Verseghy Ferenc levele Kazinczy Ferencnek, Buda, 1803. november 29. KAZINCZY Ferencz *Levelezése*, kiad. HARSÁNYI István, XXII, Budapest, MTA, 1927 (Kazinczy Ferencz Összes Művei), 66–69. (A továbbiakban: Kaz. Lev. XXII.) A fejezet címében idézett mondat a 67. lapon található. Császár Elemér egyetlen ennél korábbi, de nem literátornak szóló levél lététre utal: Verseghy Ferenc levele Trstyánszky Sámuelnek 1803. szeptember 29. CSÁSZÁR Elemér, *Verseghy Ferencz élete és művei*, Budapest, MTA, 1903, 171.

¹⁰ Verseghy Ferenc levele Kazinczy Ferencnek, Buda, 1795. augusztus 10. KAZINCZY Ferenc, *Levelezés*, s. a. r. ORBÁN László, XXIV, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013 (Kazinczy Ferenc művei: Harmadik osztály: Levelezés), 41.

¹¹ Erről bővebben: DONCSEZ Etelka, „*de patvar borjon el benneteket! A' Kazintzy levele belé tsuszott*”: Egy engedély nélkül közzétett magánlevél visszhangja, Sic Itur ad Astra, 61, 2009, 119–138.

¹² Verseghy Ferenc levele Kazinczy Ferencnek. Buda, 1803. november 29. Kaz. Lev. XXII, 66.

érdeklődött egykori rabtársáról, azt nem közvetlenül, hanem egy bizonyos pesti közvetítő által tette. A mediátor neve ugyan nem mondatik ki, Pest említése és a Kazinczy-levelezés vonatkozó évekre eső anyagának vizsgálata azonban arra mutat, Virág Benedekről lehet szó, akinek Kazinczyval váltott leveleiben 1803 tavasza óta – hacsak egy-egy mondat erejéig is – rendre feltűnik témaként Verseghy, kivétel nélkül vélhetően a Kazinczy¹³ kérdéseire adott válaszok formájában:

„Versegi nincs még annyánál, a’ ki él Budán.”¹⁴

„Versegi ma holnap megjelenik Budán annyánál minden bizonnyal.”¹⁵

„Versegi otthon mondatik már lenni minden bizonnyal. Nem régen valék annyánál.”¹⁶

„Neue, mit Gründen unterstützte, Hungarische Sprachlehre. etc, etc. Nagy Grammatika. Versegi írta, a’ mellyben már 20 Esztendőől fogva dolgozik. Láttam nála sok egyéb nyomtatás alá való munkákkal egygyütt. Ő maga fris, vig.”¹⁷

A közvetítői szerep a közvetlen kapcsolat megteremtődése után is fennmaradt, erre utal Virág 1803 végén kelt levele. „A budai Anacreon Versegi sokszor vala már nálom. Itt egy levele, mellyet már régen le tett nálom. Soraidat mihelyt által jövend, neki adom.”¹⁸ Nemcsak szóban tájékoztatta a két egykori elítéltet, hanem egymásnak küldött írásbeli üzeneteiket is átadta, ő maga volt tehát az „alkalmatosság”, aki a küldeményeket célba juttatta, nyilvánvalóan az inkriminált személyek közt kerülendő postai utat pótlendő. A Virág–Kazinczy levélváltás még egy fontos körülményre felhívja a figyelmet, arra tudniillik, hogy az egykori pálos rendtársak hosszú idővel a rend feloszlatása után is kapcsolatban maradtak egymással: az idézett szövegek tanúsága szerint fia távollétében Virág több alkalommal meglátogatta Verseghy édesanyját. Az egykori pálosok közül ezzel nem volt egyedül:

¹³ Aki a neki mások által feltett kérdésekre válaszolandó is érdeklődött, hogy a felelet nyújtotta információ aztán saját levéláramlatába kerülven terjedjen tovább. Lásd: Csehy József levele Kazinczy Ferencnek. Prezmysl, 1803. október 12. KAZINCZY Ferenc *levelezése*, kiad. VÁCZY János, III, Budapest, MTA, 1892 (Kazinczy Ferencz Összes Művei), 114–115. (A továbbiakban: Kaz. Lev. III.)

¹⁴ Virág Benedek levele Kazinczy Ferencnek. Pest, 1803. április 6. Kaz. Lev. III, 50.

¹⁵ Virág Benedek levele Kazinczy Ferencnek. [Pest,] 1803. szeptember 10. Kaz. Lev. III, 110.

¹⁶ Virág Benedek levele Kazinczy Ferencnek. [Pest,] 1803. szeptember vége. Kaz. Lev. III, 112.

¹⁷ Virág Benedek levele Kazinczy Ferencnek. [Pest,] 1803. november 27. Kaz. Lev. III, 123.

¹⁸ Virág Benedek levele Kazinczy Ferencnek. Pest, 1803 vége. Kaz. Lev. III, 142–145.

erről már maga Verseghy tudósít, ám korántsem a szerzetestársi összetartás pozitív tapasztalatai bírják szóra. Kazinczynak írt beszámolójából – amely páratlanul értékes forrás, lévén, ez az egyetlen ismert leírása a megérkezés után megélt első benyomásoknak – kiderül, hogy a megelőző években Makk Domokos¹⁹ is gyakori vendég volt Schaibl Erzsébet otthonában. Makk nemcsak a fehér barátok, hanem a Martinovics-összeesküvésben elítéltek sorsában is osztozott Verseghyvel, amelybe épp általa sodródott bele. 1797-ben szabadult.²⁰ Verseghy leírása szerint rögtön fel is kereste édesanyját, akit nemcsak letétbe helyezett vagyonától fosztott meg, hanem pénzzé tette fia személyes tárgyait, s értékesítette könyvtárát is. Tettei megüzenik: nem bízott abban, hogy fogolytársa valaha is hazatér. A további tékozlásnak egy másik volt rab, az 1801-ben szabadon bocsátott Szén Antal – akinek tette jelzi, hogy ugyancsak közletről ismerhette a Verseghy családot – közbelépése vetett véget: a família németújvári ágának tájékoztatásával fenyegette meg Makkot.²¹ A folytatásról mindössze pár sor olvasható: Verseghy jogi tanácsot kért, de nem mástól, mint az összeesküvés ügyében lefolytatott perben a vádlottak védelmére kirendelt ügyvédként szerepet vállaló Tóth-Pápai Sámueltól.²² Az eset ismertetését követően a levélíró ezen a ponton lényegében lezárja a szöveg fogságot érintő szakaszát, s majd csak a következő levélben tér vissza rá két rövid utalással. Először reagál Kazinczynak ma már nem hozzáférhető válaszára, s elküldi neki néhány rab szabadulásának pontos dátumát, majd megfogalmazza, milyen magatartást gondol el az elkövetkezendőkre a saját maga számára követendőnek: „Én a’ mi Auctoraink között úgy is csak olyan vagyok, és akarok is lenni, mint a’

¹⁹ Verseghy Ferenc levele Kazinczy Ferencnek. Buda, 1803. november 29. Kaz. Lev. XXII, 66.

²⁰ BEKE Margit, *Mak Domonkos élete és életműve 1754–1803 = Pálos rendtörténeti tanulmányok: Válogatás a Budapest, 1991. október 4–5-én megrendezett II. Nemzetközi Pálos Rendtörténeti Szimpózium anyagából*, szerk. ÁRVA Vince, Budapest, Árva Vince OSP ex Deleg. Gen. kiadása, 1994, (Varia Paulina 1), 46–53; REINALTER, KUHN, RUIZ, *Biographisches Lexikon, i. m.* (4. j.), 182.

²¹ A Szénnel való kapcsolatra utaló más forrás eddig nem volt ismert. Verseghy itt említett rokoni szálai egyelőre feltáratlanok.

²² KAZINCZY, *Fogságom naplója, i. m.*, (4. j.), 459.

hanga a' czédrusok között. Egyéb tekintetben pedig semmi sem vagyok egyéb, hanem egy szerencsétlen a' ki hajótörése után nyugodalmas homályt keres.”²³

A fenti sorok zavarba ejthetik a mai olvasót, hiszen ha feladatul kapná, hogy részint a Kazinczynak írt levelek eddig még nem tárgyalt vonatkozásainak, részint a többi írásból kiolvashatóknak ismeretében kísérelje meg szavakba önteni Verseghy ezen évekre érvényes ars poeticáját, bizonyosan nem ezt a hasonlatot választaná, az idézett szakaszt inkább retorikai fogásnak vagy egy vágyott, ámde végül meg nem valósult eszménynek tekintvén. Az emlegetett írásokból ugyanis semmiképpen sem a háttérbe vonulásra, a visszahúzódásra törekvés tükröződik, ellenkezőleg: lépten-nyomon tetten érhető bennük a szerző igyekezete nemcsak a hajdan őt körülvevő közegbe való minél gyorsabb integrálódásra, hanem az ezen túlmutató önérvényesítésre, amelynek érdekében tudatosan mozgósítja régi, illetve építgeti új kapcsolati hálóját.

E motivációk nyomai már Kazinczynak írt első levelében²⁴ is kimutathatók. A Makk-incidens leírása ad módot az átkötésre: könyvtára elvesztéséről szólván hozza szóba Kis István könyvkereskedő nevét, akivel bevallása alapján nemrég kötött ismeretséget, s kinek könyvesboltjában gyakran időzik, anélkül, hogy vásárlásokkal pótolhatná veszteségét – lévén, szorult anyagi helyzetben van. Néhány sorral alább kiderül, hogy Verseghy látogatásai meghaladják a legújabb nyomtatványok után vágyakozó olvasó csupán tájékozódásra szorítókozó vizitjeit: az újonnan létrejött kapcsolatban meglátván a lehetőséget megállapodik a nemcsak forgalmazással, hanem könyvkiadással is foglalkozó Kissel, akinek átad néhányat – Virág talán ezeket láthatta – előkészített kézirtaiból. Három munkát említ,²⁵ amelyeket Kis figyelmébe ajánlott: *Költeményes Enyelgések, különféle versnemekben; Rikóti Mátyás; Neue, mit Grunden unterstützte Hungarische Sprachlehre*. Beszámol két további, ám alacsonyabb készültségi fokon lévő művéről is: *A tiszta magyarság*, valamint *Az*

²³ Verseghy Ferenc levele Kazinczy Ferencnek. Buda, 1804. április 9. KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, XXIII, kiad. BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, CS. GÁRDONYI Klára, FÜLÖP Géza, Budapest, MTA, 1960 (Kazinczy Ferencz Összes Művei), 76. (A továbbiakban: Kaz. Lev. XXIII.)

²⁴ Verseghy Ferenc levele Kazinczy Ferencnek. Buda, 1803. november 29. Kaz. Lev. XXII. 66–69.

²⁵ Az idézett címek ezen a helyen Verseghy használta alakjukban szerepelnek. Azonosításukat lásd alább.

emberi Nemzetnek rövid sommába vont Históriaja címet viselőkről, amelyek közreadását későbbre tervezi. Arra is fény derül az írásból, hogy mindezt nem csak azért közli Kazinczyval, hogy mindennapjaiba beavassa: arra kéri, hogy Kisnél, akit ő régebből ismer, támogatólag járjon közben, s később legyen segítségére az elkészült kiadványok népszerűsítésében: „[...] Kis István úrnál, ha jó módját ejtheted, munkáscskáimnak kiadását sűrgesd, a kiadottakat pedig, mihelyt kezdedhez jutandanak, a vevőknek ajánld, arra nagyon kérlek, mivel jó szíved azt nem tudhattya, melly hasznos lehet nekem e’ szolgálatod.”²⁶

Nem tudni, Kazinczy teljesítette-e a kérést, hogy Kis megfogadta-e végül a tanácsot, s hogy Verseghy időközben nem változtatott-e valamilyen okból eredeti elgondolásán. Tény: a kezdődő együttműködés mindössze egy kiadványra korlátozódott. A felsorolt szövegek közül csupán a *Rikóti Mátyás* hagyta el a sajtót az említett kiadó gondozásában.²⁷ Talán szerepet játszott benne Kis 1805-ben bekövetkezett halála, jóllehet vállalkozását özvegye s fia továbbvitték.²⁸ A német nyelvű grammatika 1805-ben Eggenbergernél,²⁹ a *Költeményes Enyelgések* néven emlegetett munka pedig *Magyar Aglája* címmel 1806-ban, az egyetemi nyomda kiadványaként³⁰ jelent meg. A készülőfélben lévő kötetek közül *A tiszta magyarság* a német nyelvtannal egy időben, egy kiadónál látott napvilágot,³¹ míg a tervezett történeti munka jóval később, csak 1810–11-ben, három kötetben az egyetemi nyomdánál.³² A megjelenési adatok jelzik: ha Kis örökösei nem is bizonyultak

²⁶ Verseghy Ferenc levele Kazinczy Ferencnek. Buda, 1803. november 29. Kaz. Lev. XXII, 68.

²⁷ [VERSEGHY Ferenc.] *Rikóti Mátyás*, Pest, Kiss, 1804.

²⁸ GÁRDONYI Albert, *Régi pesti könyvkereskedők (Harmadik közlemény)*, Magyar Könyvszemle, 1927, 111.

²⁹ FRANZ VERSEGHY, *Neuerfasste Ungarische Sprachlehre*, Pest, Eggenberger, 1805.

³⁰ VERSEGHY Ferenc, *Magyar Aglája, avagy Kellemetesen mulató nyájaskodások különbféle versnemekben*, Buda, Kir. M. Univ., 1806.

³¹ VERSEGHY Ferencz, *A’ tiszta magyarság avagy a’ csinos magyar beszédre és helyes írásra vezérlő értekezések*, Pest, Eggenberger, 1805.

³² [VERSEGHY Ferenc.] *Az Emberi Nemzetnek történetei, melyeket a’ Magyar Nemességnek hasznos mulatságára összeszedett egy Emberszerető Hazafi*, Buda, Kir. M. Univ., 1810–1811.

tartós partnernek, másokkal – már itt előre bocsátható – sikerült hosszú távú együttműködést kiépíteni.³³

Bár egymással váltott írásaik nem maradtak fenn, a Kazinczynak írt levelek szólnak egy további, korábban indult kapcsolatról, amely ebben az időben éledt újra, s amelyben Verseghy ugyancsak alkalmat látott az előrehaladásra. A németajkú, de magyarországi színpadokon színre lépő Georg Schwarz³⁴ neve két vonatkozásban is említésre kerül. Az elsőik között volt, aki a hazatérő fogollyal találkozhatott: ideiglenesen ő pótolta Verseghy Makk által pénzzé tett személyes tárgyait, s ruházatát.³⁵ A beszámolóból ezenkívül kiderül róla, hogy számos színész-társához hasonlóan maga is foglalkozott színműírással, azonban minden bizonynyal németül. Már az első találkozók szövegbe kerülhetek készülő drámái, s ebben Verseghy olyan lehetőséget észlelt, amely saját javát szolgálhatná. Ezt jelzik legalábbis sorai: „A magyar Theátrum, hallom, Debreczenben van. Ha te a játszóknak személyeiről, a directorról vagy Protectorról és a Játékdarabokról valamit hallottál, közöld velem. Schwarz Barátomnak vannak egynehány igen érzékeny darabjai kézírásban; csinálhatnék belőlök a magyarok számára egynehányat.”³⁶

Itt megfogalmazott szándéka arra mutat, hogy a kenyérkeresetre kínáló utak közül ismét egy már 1795 előtt kipróbáltra lépne. A drámák világa sem nézőként,³⁷ sem szerzőként nem volt idegen előtte. A hivatásos magyar színjátszás megindulása után – számos más szerzetestársához hasonlóan, akik egykor olyan rendek tagjai voltak, ahol az iskolai színjátszás múlttal és hagyományokkal bírt – maga is csatlakozott az utóbb „fordítói mozgalom”-nak nevezett kezdeményezéshez.³⁸ Letartóztatása előtt négy drámájáról tudunk. Közülük kettő – *A' szerelem gyermeke* és *A'*

³³ Mindehhez a vizsgált periódus később kelt levelei számos adalékot hordoznak, a kiadói összekötésekről ezért bővebben a dolgozat e szövegeket tárgyaló pontján esik majd szó.

³⁴ Lásd: KÁDÁR Jolán, *A budai és pesti német színészet története 1812-ig: Játékszini és drámairodalmi szempontból függelékül a budai és pesti német színházak műsora 1783–1812*, Budapest, 1914, 42.

³⁵ Verseghy Ferenc levele Kazinczy Ferencnek. Buda, 1803. november 29. Kaz. Lev. XXII, 66.

³⁶ Verseghy Ferenc levele Kazinczy Ferencnek. Buda, 1803. november 29. Kaz. Lev. XXII, 69.

³⁷ Kondé Miklós levele Batthyány Józsefnek. Buda, 1792. november 10. Prim. Arch. Batth. P III. PE No. 94/ Nro.15.

³⁸ BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Budapest, Balassi, 2003, 239.

formentéri remete – a kor egyik legnépszerűbb színpadi szerzőjének, az „érzékenyjáték atyamesterének”,³⁹ Kotzebue-nek legkedveltebb, számos nyelvre lefordított s Európa-szerte hosszú évtizedekig játszott darabja. Azoknak is kedvére tett, akik az érzékeny darabok divatja helyett inkább a klasszikus műveket kedvelték: vélhetően német közvetítő nyelvből ugyan, de ő készítette el Aiszkülosz *A leláncolt Prométheusz* című művének első magyar fordítását. A publikum magyar történelmi témákért lelkesedő tagjait sem hagyta kiszolgáltatlanul: vélhetően eredeti, a ma már szövegében nem elérhető *Szétsi Mária a' murányi várban* címen új műfajjal, a vitézi játékkal kísérletezett.⁴⁰ Noha sem Schwarz kéziratáról nem tudni, sem arra nem mutatnak jelek, hogy Verseghy végül tettekre váltotta-e felvázolt ötletét, életműve jelzi, hogy a lehetőség – ha nem is rögtön élt vele – nem maradt teljesen kiaknázatlanul. Az oeuvre tételei arra utalnak, hogy a garantált siker érdekében biztos kézzel válogatott a műnemen belül témák és műfajok között. 1805-ben Eggenbergernél Kotzebue egy darabjának fordítását adta ki *Eduárd Skóciájában, avagy egy szökevénynek az éjszakája* címmel. 1809-es dátummal – egyaránt kedvében járva a német és a magyar nyelvű érdeklődőknek – bilingvis kantátát adott közre az 1808-as pozsonyi országgyűléshez kapcsolódó jeles események, Mária Ludovika magyar királynévá koronázása és a Ludoviceum megalapítása előtt tisztelegve. A kézirathagyatékban fennmaradt töredékek között továbbá operához és baletthez készült librettók is találhatók, tehát ismét csak – zenével és tánccal kísért – nézőcsalogató, s ily módon a szerzőnek is bevételt ígérő műfajok.⁴¹

Verseghy górcső alá vett leveleinek utalásai arra mutatnak tehát, hogy hazatérván anyagi természetű vitás ügyeinek – legalább részbeni – rendezése után azonnal lépéseket tett annak érdekében, hogy kiadásra váró kéziratainak megjelentetésével hírt adjon magáról, s új publikációkkal kapcsolódjon az irodalmi élet vérkeringésébe, egyszersmind a könyveladásokból remélt haszonnal növelje bevételeit. Ez utóbbi

³⁹ *Magyar színház történet, 1790–1873*, szerk. KERÉNYI Ferenc, Budapest, Akadémiai, 1990, 66.

⁴⁰ Minderről bővebben: VERSEGHY Ferenc *Drámái*, s. a. r. DONCSEZ Etelka, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014.

⁴¹ *Uo.*

nem mellékes vonatkozás: rendjét vesztett szerzetesként 1786 óta egy ideig tábori papként, majd megítélt nyugdíjából és írásaiból tartotta fenn magát.⁴² Hogy nem renden kívüli egyházfiként, világi papként, részben a maga döntése volt: a lehetőség elméletben nem volt zárva előtte. Nem így az összeesküvésben való részvétel vádjában elmarasztalt s irregularitás alá vont személyként. Literátori működésének újraindításával párhuzamosan a katolikus egyház kötelékébe tartozván is igyekezett aktivizálódni: ahogy régi, világi ismerősei közül Kazinczyban vélte megtalálni az utat, hogy kiterjedt kapcsolati hálójá által hathatós segítséghez juthasson szorult helyzetében, úgy az egyháziak közül – vélhetően hasonló megfontolásokból – Vilt József és Szabó András püspökök neve merült fel.⁴³ Hogy előbb fordult hozzájuk, mint Kazinczyhoz, jelzésértékű: egyfajta sorrendiségről árulkodik. Arról, miként határozza meg önmagát Verseghy, ha egzisztenciája a tét. Úgy tűnik, elsősorban expaulinusként, hiszen egyetlen rendszeres jövedelemként kizárólag a korábban volt szerzetesként neki járó nyugdíjra számíthatott, emellett nem volt abban a helyzetben, hogy – amint korábban tette – lemondhasson a boldogulás azon útjáról, amelyet az egyházi szolgálat kínálhatott. Miután a Hofkriegsrat 1803. augusztus 23-án elrendelte szabadon bocsátását, szeptember 7-én érkezett meg édesanyjához, magyarországi otthonába.⁴⁴ Nem telt el egy egész hónap, október 4-i keltezéssel Szabó András aláírásával két levél indult útnak, hasonló tartalommal, de más-más címzett-höz. Az egyik a kancelláriához, a másik a primáshoz szólt, de mindkettő annak érdekében, hogy feladójuk pártfogoltja felmentést nyerjen az irregularitás alól.⁴⁵ Még ugyanebben a hónapban immár maga Verseghy azzal a kéréssel fordult a kancelláriához, hogy korábbi 300 forintos nyugdíját újra kiutalják számára. További 50 forintot a börtönben megromlott egészsége helyreállításának költségei miatt kérvényezett.⁴⁶ A kancellária rövid időn belül mindkét ügyben javaslatot tett, amelyet utóbb a király, illetve a felmentést illetően a pápa is jóváhagyott. Az irregularitás alól csupán

⁴² CSÁSZÁR, *Verseghy Ferencz*, (9. j.), 22–42.

⁴³ KOLLÁNYI Ferencz, *Esztergomi kanonokok 1100–1900*, Esztergom, 1900, 385–386, 390–392.

⁴⁴ MNL OL A 39. 1803: 8392, MNL OL A 39. 1803: 8919.

⁴⁵ MNL OL A 39.1803: 9713.

⁴⁶ MNL OL A 39. 1803: 10497.

részleges feloldást nyert: a papi feladatok közül csak a szentmisék bemutatására kapott engedélyt, a hívek lelki gondozásától pedig „egyszer s mindenkorra” eltiltattott.⁴⁷ Nyugdíjkérése tekintetében azonban a kancellária egyértelműen méltányos, s az előző kérdésben hozott döntést figyelembe vevő javaslatot dolgozott ki:

„Midőn a kérelmező kilenc éves börtönbüntetését letöltvén a legfőbb kegyelemből szabadságot nyert, úgy látszik, sem vagyona, sem keresettel járó foglalkozása nincs. Mivel jelen hivatal ez év október 15-én hozott javaslata által a misemondáson kívül minden papi tevékenységtől eltiltatik, következésképpen sem lelkipásztori szolgálat útján, s egykönnyen más módon sem tud gondoskodni sem a maga, sem 80 éves édesanyja számára szükséges ellátásról. Hogy ne szülessen Őfelsége legnagyobb kegyelméhez méltatlan döntés – a vallási bizottság fő helytartója, valamint a Királyi Helytartótanács pártolását is figyelembe véve – folyósíttassék számára, mint egykori pálos szerzetesnek, a vallásalapból a korábban neki megítélt évi összesen 350 forint nyugdíj.”⁴⁸

Verseyh Kazinczynak írt első levelében az idehaza töltött első három hónap eseményeiről közöl olyan értékes információkat, amelyek kapcsolathálója eddig felderítetlen rétegeire mutatnak. A szöveg utalásai rávilágítanak, hogy hátrahagyott családjával távollétében elsősorban egykori rendtársai s a jakobinus perben elítéltek közül a már szabadultak némelyike tartotta a kapcsolatot. Megérkezvén elsőként e – hozzá ezek szerint legközelebb álló – közzeggel érintkezett. A szövegben felbukkanó további személyek kivétel nélkül azért említetnek, mert – önként vagy kérésre, régi avagy újonnan szerzett ismerősként – szerepet kapnak a folyamatban, amelynek

⁴⁷ „[...] ne memorandum Religiosum Presbyterum ad alium Sacerdotalis Ordinis (praeter celebranda missae Sacrificiae) exercitium admittat, curam animarum autem exercendam semel pro semper eidem interdicat.” A kancellária javaslata: Bécs, 1803. október 15. MNL OL A 39. 1803:12407.

⁴⁸ „Da der Bittsteller nach ausgestandenen 9jährigen Gefängniße aus allerhöchster Milde die Freiheit erhalten hat, so scheint es da er weder Vermögen noch einen Erwerbverdienst hat, indem er nachdem unterm 15ten Oktober dieß Jahres von Seite dieser Hofstelle gemachter Antrag außer der Meßlesen von allen geistlichen Verrichtungen außgeschlossen wird, mithin so wie nicht durch die Seelsorge, also auch nicht leicht auf eine andere Art sich, und seine 80 jährige Mutter den nöthigen Unterhalt verschaffen kann der allerhöchster Gnade Euer Majestät nicht unangemessen zu seyn, daß ihm als Expauliner auch in Rücksicht auf das Fürwort Genaralvicars der geistlichen Kommission, und der Königlichen Statthalterei die vormals gemassene Pension zusammen mit jährl. 350 fl. aus dem Religionsfond beilieget werden.” A kancellária javaslata. Bécs, 1803. november 11. MNL OL A 39 1803:12013. A pápai dispensációról: MNL OL A 39. 1804: 3090. Vö. BENDA II, 631. Verseyh Ferenc irregularitás alóli felmentésének dokumentumai a primási levéltárban: Prim. Arch. Vic. I. Cat. 15. PE VI. No. 27/28.

célja, hogy a környezetéből majd egy évtizedre kiszakadt levélíró helyet találjon magának az időközben sok tekintetben megváltozott körülmények között. E rövid – ámde nagyon is tartalmas – periódus történései, törekvései igen hamar eredményre vezettek: Verseg hy az év végére rendszeres jövedelemhez jutott, tárgyalásokat folytatott kézíratai kiadásáról, s ha csak korlátozottan ugyan, de hamarosan újra működhetett papként is. Eredményeiről Kazinczynak írt második, 1804 áprilisában kelt levelében adott hírt,⁴⁹ amely fent ismertetett vonatkozásain túl, az utolsó bekezdésben – mintegy mellékesen – beszámol egy Verseg hyhez érkezett nem várt üzenetről, amely – noha mindezt csak a két évszázad távolából szemlélődők látják – egész további életét meghatározza majd.

II. „Vegye, kérem, jó névenn Excellentiád mértéketlen tiszteletemnek e’ kis jelét”⁵⁰

– A Széchényi Ferencel váltott levelek

„Nem tudom, megírtam-e már, hogy előbbeni pensiom, melly 350 f[orint]búl áll, a 27. 10bris 1803. visszaadatott. De azt meg nem írtam, tudom, hogy minek utánna Ő Herczegségénél, Palatínus Urunknál, voltam,»pensioméért« köszönetet mondani, egynehány nap múlva Ő Excellentiája, Gróf Szapáry, Ő Herczegségének Fő-Udvarmestere magához hivatott, és Kisasszonyinak tudománybéli nevelésével megkínált. Én a’ hivatalt elfogadtam, ’s azonnal tellyesíteni is elkezdtem. Könnyebbségemnek okáért Szent György’ napjára a’ várba költözök, mert a’ királyi palotába a’ vízi várasbul naponkint feljárnom, lehetetlen volna.”⁵¹

Így hangzik a Kazinczynak szóló tudósítás, amelynek sorai – jelen ismereteink szerint – egyszersmind az utolsók közé tartoznak, amelyeket Verseg hy hozzá intézett. Kazinczytól sem maradt fenn válaszlevél, lehet, hogy soha nem is íródott. A két egykori levelezőpartner a következő években fokozatosan elhidegült egymástól. A Kazinczy-levelezésben, a *Fogságom naplójában*, valamint a *Pályám emlékezete* szöve-

⁴⁹ Verseg hy Ferenc levele Kazinczy Ferencnek. Buda, 1804. április 9. Kaz. Lev. XXIII, 76.

⁵⁰ Verseg hy Ferenc levele Széchényi Ferencnek. Buda, 1806. június 22. VALJAVE CZ Frigyes, *Magyar írók levelei gróf Széchényi Ferenchez*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1934, 393.

⁵¹ Verseg hy Ferenc levele Kazinczy Ferencnek. Buda, 1804. április 9. Kaz. Lev. XXIII, 76.

geiben a szerző korábbi nyilatkozataihoz képest szembeötlően átfordul Verseghy megítélése.⁵²

A kiemelt szakasz új adalékokat szolgáltat Verseghy kapcsolatépítő és saját érvnyesülését célzó stratégiáihoz. A rendelkezésre álló dokumentumok alapján szabadon bocsátása édesanyja, Schaibl Erzsébet 1803. június 17-én benyújtott kérvénynek hatására történt.⁵³ Az augusztus 19-én kelt resolutio kimondja, hogy a fogoly hazatérvén köteles választott tartózkodási helyét a nádornak bejelenteni, hogy így mind az egyházi, mind a világi hatóságok szemmel tarthassák.⁵⁴ Nem a nyugdíj újbóli megítéléséért kifejezett hála volt tehát az első alkalom visszaérkezte után, amikor kapcsolatba került a nádorral – igaz, azt nem tudni, új lakóhelyének bejelentése személyesen vagy levél útján történt-e. Elgondolkodtató továbbá, hogy a Kazinczynak írt levélben, amikor Verseghy arról szól, miért kereste fel József nádort, s miért mondott köszönetet, kiemeli a „pensiomért” szót. Az idézőjelek üzenetét megfejtendő kézenfekvőnek tűnik a nyugdíj újbóli megítélését kérelmező kérvény szövegéhez fordulni. Maga a benyújtott, autográf példány ma nem ismert, csupán egy a tartalmát összefoglaló kancelláriai irat, amelyhez a hivatal döntését is függesztették. A szöveg kitér arra – ahogy korábban már szó esett róla, hogy a kérelmező megromlott egészségi állapotával és édesanyja ellátásának költségeivel érvel. Nem érdektelen viszont figyelemmel lenni az argumentumok ismertetését követő sorokra: „egyébiránt legbensőbb óhaja lenne, ha tehetségét az állam javára szentelhetné, hogy működésével és szorgalmával a maga okozta szégyenfoltot a múltba helyezhesse, s magát a legfőbb kegyelemre érdemessé tehesse.”⁵⁵

⁵² Lásd: KAZINCZY, *Fogságom naplója, i. m.*, (4. j.), 75, 84, 172. KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete*, s. a. r. ORBÁN László, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009, 707–708.

⁵³ MNL OL A 39. 1803: 6601.

⁵⁴ „Supplicantis precibus deferre volo, et indulgeo ut Franciscum Verseghi libertati restituatur, deligendæ tamen mansionis suæ locum suæ celsitudini Regiæ Palatinæ indicandum habeat ut vigili oculo tam concernentis Diæcesani, quam et Politicæ Iurisdictionis per eadem com[m]endari possit.” MNL OL A 39. 1803: 8071.

⁵⁵ „übrigens wäre sein sehnlichster Wunsch seine Talente zum Wohl des Staates widmen zu können, um durch seine Thätigkeit und Fleiß den sich zugezogenen Schandfleck in Vergangenheit bringen, und sich den allerhöchsten Gnade würdig machen zu können.” MNL OL A 39. 1803:12013.

Mindez lehetne a szabadlára helyezett, uralkodói kegyelemmel lekötöztetett egykori fogoly udvarias gesztusa is, pusztá frázis, számos körülmény jelzi azonban, hogy nem csupán erről van szó.

Verseggy Ferenc Széchenyi Ferencnek címzett leveleinek mindegyike József nádorról szól. Mi több, e mondat módosított szórenddel sem közöl valótlan ságot. A szövegek 1806-ban keltek, s a válaszok ez esetben sem ismertek. Verseggy ez év júniusában kereste fel írásban Széchenyit, hogy egy költeményének példányait elküldje a könyvtáralapító gróf számára, s hogy egyszersmind a figyelmébe ajánlja azokat. A vers címe: *A' magyar másának hálados öröme Herculesnek amaz öntött képzetén, melyet felséges urunk József Magyar és Cseh országnak örökös királyi, Austriának pedig fő hercege és Magyar országnak nádor-ispánnya a pesti nemzeti könyvtárbáznak ajándékozott.*⁵⁶ Megírására – ahogy a cím is jelzi – alkalom indította: Szentgyörgyi Kiss Antal, Torontál vármegye táblabírája egy Herculest ábrázoló antik bronzszoborral ajándékozta meg József nádort, amely évekkorábban családi birtokán, a bánáti Szinícén bukkant a felszínre.⁵⁷ Az értékes lelet és a gesztus szenzációt keltett, s témát kínált mind a magyarországi, mind a külföldi sajtónak.⁵⁸ Hasonlóképpen a nádor döntéséhez, aki elfogadta a nagylelkű ajándékot, s az adományozót bőkezű jutalommal, „egy drága brilláns Gyűrű”-vel tüntette ki.⁵⁹ A szobrot magát viszont nem tartotta meg, hanem a Széchenyi Ferenc alapította Nemzeti Múzeumnak adományozta. Az esetről magyar nyelvű tudósítás a *Magyar Kurir*-ban jelent meg május 23-án. Miller Jakab Ferdinánd, a múzeum könyv- és érmegyűjteményének őre önálló kötetet szentelt a műtárgy leírásának,⁶⁰ amely ez év augusztusában

⁵⁶ VERSEGGY Ferencz, *A' magyar másának hálados öröme Herculesnek amaz öntött képzetén, melyet felséges urunk József Magyar és Cseh országnak örökös királyi, Austriának pedig fő hercege és Magyar országnak nádor-ispánnya a pesti nemzeti könyvtárbáznak ajándékozott*, Buda, Kir. M. Univ., 1806.

⁵⁷ A település ma Románia területén található: Svinița.

⁵⁸ *Intelligenzblatt der Jenaischen Allgem. Literatur-Zeitung*, Numero 89, 1806. szeptember 22., 731.; *Magyar Kurir*, Nro. 41, 1806. május 31, 630–631.

⁵⁹ *Magyar Kurir*, Nro. 41, 1806. május 31., 631.

⁶⁰ Iacob Ferdinand MILLER, *Hercules Mehadiensis animadversionibus criticis illustratus*, Pest, Eggenberger, 1806.

hagyta el a sajtót.⁶¹ Verseghy tehát megelőzte őt kiadványával, kihasználva helyzeti előnyét. A Szapáry család alkalmazásában közvetlen közlőről szemlélvén az eseményeket, nem vesztegette az időt, az elsők között adta lojalitásának bizonyítékát. Szövegében önmagán túlmutató, szimbolikus gesztusként értelmezi a nádor tettét: történelmi áttekintést nyújt, a magyarság aranykorát a kultúrapártoló Mátyás idejébe helyezvén. E dicső időszaknak a török uralma vetett véget, az általuk előidézett hanyatlásból – e narratíva szerint – a Habsburgok kínálnak kiutat, azon a módon, hogy pártolják a magyar nyelv és kultúra ügyét. Hogy a nádor a neki ajánlékozott Herkules-szobrot a Nemzeti Múzeumnak adományozta, Verseghy szemében jelkép: mintha Mátyásnak a Szulejmán által Budáról elhurcolt Herkules-szobra⁶² tért volna vissza ismét a magyar nemzethez – a Habsburg nádor kegyéből. A magyar kultúra pártolója immár nem Mátyás, hanem közvetlenül egy magyar főúr, Széchényi Ferenc, közvetve a Habsburg-ház egyik tagja. A dedikációval és a tiszteletpéldánnyal Verseghy mindkettejük előtt tiszteleg, de Széchényinek címzett leveleiből kétségtelen a sorrend: a levélíró egy alkalmat sem mulaszt el, hogy említést tegyen a befolyásos ismerősről. Amikor ugyanezen év végén, december 21-én tollat fog, hogy köszönetet mondjon a nemzeti könyvtár állományáról tájékoztató katalógus példányaiért, elbűszkélkedik egyszersmind új feladatkörével is: néhány napja fogott munkához a nádor magyar nyelvmestereként.⁶³ Felelet gyanánt – szöveg híján csak vélelmezni lehet – látogatásra szólító meghívást kaphatott, amely alól következő levelében nyelvtanári feladataira hivatkozva vonta ki magát.⁶⁴ Hangsúlyozandó: az ország egyik legfőbb kultúrapártoló főúrnak mondott nemet, s exkuzálta magát. A kapcsolatot, amely – ahogy a levél szö-

⁶¹ *Mindennapi: Horvát István pest-budai naplója 1805–1809*, szerk. TEMESI Alfréd, SZAUDER Józsefné, Budapest, Tankönyvkiadó, 1967, 342, 352.

⁶² *Hunyadi Mátyás: Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára*, szerk. RÁZSÓ Gyula, V. MOLNÁR László, Budapest, Zrínyi, 1990, 278–280; Shlomo J. SPITZER, KOMORÓCZY Géza, *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig*, Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, Osiris Kiadó, 2003 (Hungaria Judaica, 16), 775–776.

⁶³ Verseghy Ferenc levele Széchényi Ferencnek. Buda, 1806. december 21. OSZK, Kézirattár, Levelestár.

⁶⁴ Verseghy Ferenc levele Széchényi Ferencnek. Buda, 1806. december 27. VALJAVECZ, *i. m.*, *Magyar írók levelei*, (50. j.), 394.

vege utal rá – már a fogság előtt is létezhetett már, semmi esetre sem becsüli le. Mi több – amint az Kazinczy esetében is látható volt –, a nexust fel is használja arra, hogy egy másikat létrehozzon, mégpedig a szintén könyvgyűjtő és mecénás Festetics Györggyel, a Helikon Könyvtár létrehozójával. Verseghy nem ismeri személyesen, a közvetítő szerepét Széchényinek szánja, s általa küldi el s ajánlja alkalmi költeményének egy példányát a gróf figyelmébe.⁶⁵ Hogy kiépült-e a kontaktus, arról e levelekben nem esik több szó. Témaként a nádor sem említődik. A magyar nyelvórák egy éven át folytatódnak, Szapáry Leopoldina nevelése az évtized végéig tart, Verseghy azonban a továbbiakban sem hagyja el a nádor környezetét: a tízes évek elejétől annak ajtónállójával, Johann Ossitzkyvel, s az ő családjával él egy háztartásban egészen élete végéig.⁶⁶ Teljesült ily módon az elbocsátó rendelkezés meghagyása: hazaérkezése pillanatától, 1803. szeptember 7-étől kezdődően 1822. december 22-ig, halála napjáig vigyázó szemek felügyelete alatt állt. Egy szabadlábbon lévő, ám megfigyelt egykori államfogoly korábbi vétkei, jelen lehetőségei és egyéni habitusa alapján több létmód közül válogathat. Az összeesküvés elítélte szabadulván mind más-más stratégiát követnek. A boldogulása tekintetében Verseghy előtt álló opciók nem korlátlanok. Nem nemes, nincs jelentős magánvagyon, sem jövedelmet hozó stalluma: múltja ellenben – ahonnan nemcsak vétkeket, hanem az irodalom művelésében szerzett jártasságot s személyes kötődéseket is hozott magával – van. A maga számára ezért – tudatosan vagy ösztönszerűen – olyan magatartásformát alakított ki, amely e két adományt ötvözi. Egyfelől a kötődések adta lehetőségeket kihasználva kamatoztatta ismereteit és képességeit, s igyekezett értékesíteni írásait. Másfelől tollát állította szolgálatba, hogy kapcsolatait ápolja: műveket írt vagy dedikált pártfogói számára.⁶⁷ A főúri mecénatúra a 19. század elején is él és elfogadott, a kormányzatot vagy egy azt képviselő személyt „patrónusnak” választani azonban visszatetszést kelthet, külö-

⁶⁵ Verseghy Ferenc levele Széchényi Ferencnek. Buda, 1806. június 22. VALJAVECZ, *Magyar írók levelei, i. m.*, (50. j.), 393.

⁶⁶ CSÁSZÁR, *Verseghy Ferenc*, (9. j.), 376–377.

⁶⁷ Lásd a 2. mellékletet.

nösen Verseghy előéletével. A József nádorhoz és az állam vezetéséhez való szoros kötődés – s ennek nyílt felvállalása – a fenti példán túl más szövegek esetében is kimutatható: a már említett *Magyaroknak hűsége és nemzeti lelke* című kantáta, valamint Pedro Cevallos Napóleon-ellenes munkájának magyarra fordítása egyértelmű bizonyítékát adják.⁶⁸

Mindezek fényében a Verseghy Kazinczyhoz írt, 1804. április 4-én kelt leveléből a fejezetet bevezetőjeként idézett sorok több szava árnyaltabb jelentéssel bírhat annál, mint azt az első olvasat sugallja: „»pensiomért« köszönetet mondani”, „a hivatalt elfogadtam”. Üzen a tény is, hogy a kapcsolat a levél címzettjével, egykori fogolytársával megromlik: utolsó ismert egymással váltott levelük ez. A nyílt vita nyelvészeti, irodalomszemléleti kérdések körül pattan ki, ám épp 1806 nyarán, a József nádor előtt tisztelgő vers megjelenésével egy időben. Az eltávolodáshoz alighanem köze lehet, hogy az utat, amelyre Verseghy lépett, Kazinczy nem tartotta követendőnek. Nem ő az egyetlen, akinek döntését rosszalotta. Az ugyancsak egykori elítélt, Batsányi János gyorsan, már 1796-ban szabadult börtönéből, s hamarosan állami szolgálatba szegődött. Esetében Kazinczy azonban súlyos – s úgy tűnik, nem egészen alaptalan – vádat is megfogalmaz, s konfidensi szerepvállalására utal.⁶⁹

III. „kénytelen vagyok a’ könyvárosoknak’ bérért olly munkákat készíteni, a’ minőket ők akarnak.”

– Az értékesíthető tudás használatmódjai

A levelezés már eddig tárgyalt darabjainak vizsgálatából is kétségtelen, hogy a hazatérés utáni esztendőket Verseghy részéről nagyfokú aktivitás jellemzi. Sokrétű

⁶⁸ *Hiteles előadása a’ spanyol történeteknek az Aranjuezj nyugtalanságoknak fellobbbanásától fogva a’ Bajóni Juntának befejezéséig*, írta Cevallos Pedro Úr, Ó Katholika Felségének, VII. Ferdinándnak Első Kormány-Secretáriussa, Magyar Országban, 1809. Vö. Rainer WOHLFEIL, *Die Flugschrift des Don Pedro Cevallos: Ein Beitrag zur politischen Propaganda der Spanier im Kampf gegen Napoleon, Separatdruck aus der Festschrift für Johannes Vincke zum 11. Mai 1962*, Herausgeben von Consejo Superior de Investigaciones Científicas und der Goerres-Gesellschaft zur Pflege der Wissenschaft, Madrid, 1962–1963.

⁶⁹ *A magyar jakobinusok iratai*, III: *Naplók, főljegyzések, röpiratok*, s. a. r. BENDA Kálmán, Budapest, Akadémiai, 1952 (Magyarország újabbkori történetének forrásai), 390. Vö. SZILÁGYI Márton, *Batsányi János mint konfidens? Adalék Batsányi János fogság utáni hivatalvállalásához*, Irodalomtörténet, 2007, 102–110.

tudós, egyházi literátor számos karakterjegyét, kiterjedt kapcsolatrendszerének megannyi tagját mozgósítja saját integrálódása érdekében. Érintőlegesen, drámái kapcsán szó esett róla, hogy több nyelvet bíró olvasóként, fordítóként és szerzőként otthonosan mozog korának népszerű szerzői, művei és műfajai világában. Patrónusai számára dedikált munkái példát adnak rá, hogy a nyomtatvány médiumát tudatosan és kreatívan használja a kívánt hatás eléréséhez. A levelek egy csoportja arról árulkodik, hogy a könyv mint piacra dobható produktum lehetőségeivel is számol. Nem sorok mögötti üzenetként, *expressis verbis* kimondatik a megfontolás Kisfaludy Sándornak írt levelében.

„Himfit én még fogságomban olvastam. [...] Ő adott nekem új kedvet arra, hogy Aglájámat és Rikótimot, mellyek már részben feküdtek, újra kisimitsam. Ennek testvérét, a’ Regéket, várva várom. A’ mi nyomtatásbéli hibáinak jobbitását illeti, ez iránt Sággy Ferenc Urral így végeztünk. – Kulcsár István Urra lévén már e’ jobbitás bízva, az első correcturát Sággy Ur övele végezteti, a’ másodikat pedig hozzám küldi. Ezt én két okbul kívántam. Az első az, mivel több szem többet látván a’ nyomtatás így hibátlanabb lehet. A’ másik pedig az, mivel két correctura felette sok üdőt venne el tőlem, ki szerencsétlenségem után szegény 82 esztendő anyámat tőkepenzeitől, sőt még házi eszközeitől is csalárd emberek által megosztva találván, kénytelen vagyok a’ könyvárosoknak’ bérért olly munkákat készíteni, a’ minőket ők akarnak, hogy szülőmöt szolgálójával együtt eltarthassam.”⁷⁰

A kiemelt szakasz arról vall, hogy egy időben saját munkáinak sajtó alá rendezésével, a Szapáry családnál ellátott feladatokkal, s mecénásainak ajánlott alkalmi szövegek írásával az egyetemi nyomda készülő kiadványának is korrektora.⁷¹ Sággyval a kapcsolat – ahogy egymással váltott levelük is bizonyítja⁷² – nemcsak hogy megmaradt, hanem a további esztendőkből igen gyümölcsözővé vált: mind a szabadulást követő első tíz évben, mind az azt követő időszakban a Verseggy

⁷⁰ Verseggy Ferenc levele Kisfaludy Sándornak. Buda, 1806. október 11. KISFALUDY Sándor *Hátrahagyott munkái*, kiad., bev., jegyz. GÁLOS Rezső, Győr, Kisfaludy Irodalmi Kör, 1931, 543–544.

⁷¹ Lásd a 2. mellékletet. Az idézetben szóban forgó kötet 1807-ben jelent meg: KISFALUDY Sándor, *Regék a’ magyar elő-időből*, Buda, Királyi Magyar Universitas, 1807.

⁷² Verseggy Ferenc levele Sággy Ferencnek. Buda, 1812. január 30. OSZK, Kézirattár, Quart. Hung. 3656, 87r–87v.

keze alól kikerülő munkák döntő hányada az egyetemi nyomdához kötődik.⁷³ Nemcsak szerzőként, hanem szerkesztőként, sajtó alá rendezőként, korrektorként is szerepet vállalt. Olyan művek megjelentetésében működött közre, amelyek az olvasó- és vásárlóközönség széles rétegeinek érdeklődésére számíthattak: kalendárium, ábécés könyv, a lovak és szarvasmarhák gyógyításáról szóló kézikönyv kiadásánál segédkezett.⁷⁴ Nemcsak e kötetekkel reagált a közönségigényekre, hanem más, mindig kelendőnek számító műveket, történeti munkákat, regényeket és hangszerrel kísérhető énekeket is megjelentetett. Az életművet áttekintve feltűnő a fordítások, magyarítások magas aránya. A jelenség háttérében nem csak már említett nyelvismerete áll, ugyanígy magyarázhatja, hogy a könyvek létrehozásának ez a módja megfelelő nyelvtudás birtokában rövid időn belül eredményt ígér.

Az itt leírtak a korábbi fejezetek vonatkozásaival kiegészítve a nyomtatvány mint médium professzionális használatára, az olvasóközönség igényeinek és a könyvpiac működésének beható ismeretére utalnak. Verseghyt szerzőként, korrektorként első kézből szerzett tapasztalatai is segíthették, hogy eligazodjék az olvasói és vásárlói igények világában. Kapcsolati hálójának vizsgálata emellett mutatja, hogy több könyvkereskedéssel, illetve könyvkiadással hivatásszerűen foglalkozó személyhez áll közel. Weingand János Mihályhoz Millot-fordításának kiadása kapcsán⁷⁵ kötődött. Landerer Mihályt nemcsak nyomdászati teendők hozták közel hozzá: ő szervezte be a Martinovics-összeesküvésbe.⁷⁶ Verseghynek szabadulása után legtöbb munkája Eggenberger és részben Sággy révén az Egyetemi Nyomda sajtója alól került ki.⁷⁷ Az említetteken kívül Patzkó, Hartleben és Trattner neve is feltűnik művei kiadójaként. Saját élményein túl tehát számos forrásból meríthetett olyan praktikus információkat, amelyek birtokában szerzőként, illetve fordítóként magabiztosan válogathatott művek és műfajok között.

⁷³ Lásd a 2. mellékletet. Vö. RÉKASY Ildikó, *Verseghy Ferenc-bibliográfia*, Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1994, 50–57. Verseghy halála után a kéziratban maradt művek egy részét és életrajzát Sággy Ferenc adta ki: *Verseghy Ferenc: Maradványai és Élete*, kiad. SÁGHY Ferenc, Buda, Kir. M. Univ., 1825.

⁷⁴ Lásd a 2. mellékletet.

⁷⁵ CSÁSZÁR Elemér, *Verseghy és a censored hivatal*, Századok, 1900, 33–55, 122–144.

⁷⁶ BENDA II, 629–630.

⁷⁷ Lásd a 2. mellékletet.

Mindezek alapján új perspektívából értelmezhető hazatérése utáni egyik első tette, miszerint egyik első útja a könyvesboltba vezetett.

IV. „Férfi remeket Lacziban óhajtók még nevelni; azután meghalok.”

– Verseghy Ferenc és a Prónay család

Hogy kötődése egykori vádlott-társaihoz, illetve azok környezetéhez szabadulása után is fennmarad, s igen meghatározó, a levelezés számos példával igazolja. A vizsgált periódus levélműanyagának legterjedelmesebb részét a Hirgeist Annával váltott levelek alkotják. Első datált, egymással váltott írásuk 1810. szeptember 15-én, az utolsó 1812. október 2-án kelt.⁷⁸ A nexus azonban – az első levél szövege utal rá – egészen bizonyosan már korábban is létezett, s nem kizárt, hogy a továbbiakban is élt, annak ellenére, hogy úgy látszik, a levelezés megszakadt. Az egykori elítélt, s fiatalon meghalt Hirgeist Ferenc húga ebben az időben már báró Prónay Simon felesége, öt gyermek édesanyja.⁷⁹ Verseghy kapcsolata a házaspárral a tízes években a legidősebb fiú, Prónay László okán élénkült meg: őt kérték fel ugyanis nevelőjéül.⁸⁰ E két esztendő dokumentumai leginkább az ifjú báró nevelésének kérdéseiről, tanulmányokban való előrehaladásáról vallanak. Szólnak mindemellett Verseghy mindennapjairól is, s képet nyújtanak arról, hol tart, s milyen eredményeket ért el törekvéseiben. Ez utóbbi vonatkozást vizsgálva két levélrészlet különös figyelmet érdemel. Az első a családdal való megállapodás születésének

⁷⁸ Prónay Simonné levele Verseghy Ferencnek. Hely nélkül, 1810. szeptember 15. OSZK, Kézirattár, Levelestár; Prónay Simonné levele Verseghy Ferencnek, Nándor, 1812. október 2. OSZK, Kézirattár, Levelestár. A fejezet címében olvasható idézet Verseghy Prónay Simonnak címzett leveléből származik: Verseghy Ferenc levele Prónay Simonnak, Buda, 1811. február 1. OSZK, Kézirattár, Quart. Hung. 3656, 101r–101v. Kiadása: GÁLOS Rezső, *Egy esztendő Verseghy Ferenc életéből: 1811–1812: Kiadatlan levelei, Győr szab. kir. város négyfolyamú női felső keresk. iskolájának 20. évi értesítője az 1934/35. iskolai évről*, Győr, 1935, 13–14.

⁷⁹ GÁLOS, *Egy esztendő, i. m.*, (78. j.), 4.

⁸⁰ Nagy Iván nem említi László nevét a házaspár gyermekei között, Kazinczy a Magyar Pantheonban azonban igen, még születésének dátumát is közölve: 1802. december 5. Vö. NAGY Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, IX, Budapest, Ráth Mór, 1862, 490; KAZINCZY Ferenc, *Magyar Pantheon: Életrajzok és életrajzi jegyzetek*, kiad. ABAFI Lajos, Budapest, Aigner Lajos (Nemzeti Könyvtár, 36, Kazinczy Ferenc összes munkái, 5), 393. Vö. GÁLOS Rezső, *Ismeretlen részletek Verseghy Ferenc életéből*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1934, 410–411.

idejéből származik. A tervezett tananyag, a leendő tanítvány szokásai, s közös, új otthonuk berendezése mellett anyagi kérdések, a szolgálatért cserébe járó javadalmazás ügye is szóba kerül.

„Szerencsétlenségem ideje alatt édesanyámat kiforgatták vagyonából. Kénytelen vagyok tehát én eltartani szolgálójával együtt, aki ápolja őt, aki – magunk közt szólva – házamban nélkülözhetetlen, de szükséges rossz, s aki engem egyszóval arra a kívánságra indít, hogy tőlük külön éljek, s hogy édesanyámról egy bizonyos távolságból gondoskodjak. Édesanyám nyugdíja 200, az enyém 400 forint. Ha nem nyerném el a cenzori állást, s ha mellékkeresetre sem tennék szert, úgy nehezen tudnék a magam számára fehérenműről és ruházatról gondoskodni, kivéve, ha a napi misepénz mellett, amit az Erzsébet-apácáktól kapok, könyvírással csinálnék nem remélt szerencsét – ez azonban Magyarországon aligha elvárható. Abban az esetben, ha elnyerném a cenzori állást, amely egy ifjú fiúcska nevelésével nagyon könnyen összehangolható, a fent említett ellátáson kívül nem lennék ömértósága terhére. Ellenkező esetben azonban megkérném, hogy némi élelmiszerral könnyítse meg számomra 87 esztendő, gyámoltalan édesanyám ellátását.”⁸¹

Az 1810. december 6-án papírra vetett sorokra nem érkezett válasz. A levélíró ezért az új év januárjában – sürgető hangnemben – érdeklődött afelől, elfogadhatóak-e feltételei.

„Minthogy első levelem még az elmúlt hónapban egy bizonyos és biztos alkalmazottság által elküldetett ömértósága részére, s a másikat e hónap elején maga a báró úr vette át, úgy a legkisebb kételkedés nélkül mondhatom, hogy Ömértósága számára mindkettő rendben kézbesített. Feltételeimet én azokban fivéri őszinteséggel kifejeztem, s remélem, azok nem értettek félre. Azt a megjegyzést is hozzáfűztem –

⁸¹ „Während meines Unglücks ist meine Mutter ihrer Capitalien beraubt worden. Ich bin also genöthigt sie sammt ihrem Diensthofen zu erhalten, der sie pflegt und der, unter uns gesagt, in meinem Hause ein unumgänglich nothwendiger Uebel ist, und der mich, mit einem Worte, wünschen macht, abgesondert zu leben, und für meine Mutter in einer gewissen Entfernung zu sorgen. Die Pension meiner Mutter besteht aus 200, die meinige aus 400 fl. Sollte ich die Censor-Stelle nicht bekommen und auch keinen Nebenverdienst haben, so könnte ich mich mit der nötigen Lein-Wäsche und Kleidern schwerlich versorgen; ausgenommen wenn ich nebst den täglichen Maßgeldern, die ich von den Elisabethanerinnen bekomme, mit dem Bücher-Schreiben ein unverhofftes Glück mache, welches in Ungarn kaum zu erwarten ist. Auf dem Falle also, daß ich die Censor-Stelle erhalte, die mit der Erziehung eines jungen Knabens sehr leicht zu vereinigen ist, will ich Euer Gnaden außer der oben erwähnten Versorgung nicht beschwerlich fallen. In dem entgegengesetzten Falle aber würde ich bitten, mir durch einige Lebensmittel die Erhaltung meine 87. jährigen und unbehüligen Mutter zu erleichtern.” Verseghy Ferenc levele Prónay Simonnénak, Buda, 1810. december 6. GÁLOS, *Egy esztendő, i. m.*, (78. j.), 11–12.

amint azt bizonyosan tudom –, hogy még január vége előtt biztos választ kell kapnom Őméltóságától, ha háziurammal György napra szerződést meg szeretném kötni a szerződést. Mivel hát Őméltóságától mostanáig semmilyen választ nem kaptam, úgy kénytelen vagyok azt hinni, hogy ajánlatom nem illő, vagy hogy a nevelés kezdetét még tovább óhajtják halasztani. Megbízások várnak rám itt – különösen, hogy őexcellenciája, Marczibány úr halála után annak gyermektelen özvegye egynéhány kisasszonyt családjából maga mellé venne, s nevelne – részint hogy úri, részint hogy polgári leckéket adjak, amely utóbbi annál kényelmesebb, mivel a gyerekek nap mint nap haza küldhetők. Csak azért késlekedem a válasszal, mivel naponta várom Őméltósága határozott nyilatkozatát megbízásomat illetően. Ha január végéig ez nem történne meg, úgy kénytelen leszek egyet az itteni ajánlatok közül, mint biztos kilátást, elfogadni, amelyet aztán nem egykönnyen mondhatok majd vissza anélkül, hogy megsérteném azokat, akik engem gyermekeik oktatásával akarnak megbízni. Kérem tehát Őméltóságát, fontolja meg a dolgot. A világért sem szeretnék Őméltóságával szemben hálátlanul eljárni, az idők ellenben oly nehezek, hogy magam abban az esetben, ha Őméltósága tovább halasztaná az ifjú báró nevelésének megkezdését, még sem maradhatok arra a pár hónapra a biztos jövedelem nélkül, amelyet nekem a gyermekek tanítása nyújt.”⁸²

⁸² „Da mein erster Brief noch das vorige Monath durch eine bestimmte und sichere Gelegenheit an E[uer] G[naden] abgeschickt worden ist, und den andern zu Anfang dieses Monathes selbst der H[err] Baron übernommen hat, so kann ich nicht den mindesten Zweifel sagen, daß sie E[uer] G[naden] beide richtig eingehändigt worden sind. Ich habe in denselben meine Gesinnungen mit einer brüderlichen Aufrichtigkeit geäußert, die wie ich hoffe, nicht verkannt worden ist. Ich habe auch, wie ich sicher weiß, die Bemerkung gemacht, daß ich von E[uer] G[naden] eine bestimmte Antwort noch vor dem Ende Januarij haben muß, wenn ich mit meinem Hausherrn auf Georgi einen Contract schließen soll. Da ich nun von E[uer] G[naden] bis jetzt gar keine Antwort erhalte, so bin ich genöthigt zu glauben, daß mein Antrag nicht anständig sey, oder daß man den Anfang der Erziehung noch weiter hinaus schieben wolle. Mir werden hier, besonders nach dem Ableben Seiner Excellenz des Herrn v[on] Marczibány, dessen kinderlose Wittwe, einige Frauleins von Ihrer Familie bei sich erziehen will, theils herrschaftliche, theils bürgerliche Lectionen angetragen, deren letzteren desto gemächlicher wären, weil man die Kinder tagtäglich in die Wohnung schicken will. Ich zögere mit der Antwort nur darum, weil ich von E[uer] G[naden] eine bestimmte Äusserung auf meinen Antrag täglich erwarte. Sollte diese bis Ende Januari nicht erscheinen, so würde ich benöthigt seyn, einige von den hiesigen Anträgen, als sichere Aussichten anzunehmen, die ich dann nicht so leicht wieder aufgeben könnte, ohne diejenigen zu beleidigen, die mir den Unterricht ihrer Kinder anvertrauen wollen. Ich bitte also E[uer] G[naden] die Sache zu beherzigen. Um die ganze Welt möchte ich gegen E[uer] G[naden] nicht undankbar handeln; aber die Zeiten sind im Gegentheile so schwierig, daß ich selbst auf dem Falle, daß E[uer] G[naden] mit den Anfang der Erziehung des jungen H[errn] Barons nur weiter hinaus schieben wollen, nicht einmal ein paar Monathe ohne sicheren Verdienst bleiben kann, welches ich nur in dem Unterricht der Kinder finde.” Verseghy Ferenc levele Prónay Simonnének. Buda, 1811. január 17. GÁLOS, *Egy esztendő, i. m.*, (78. j.), 12–13.

A megegyezés végül megszületett, s noha rövid időre – mindössze egy évre – a Hirgeist testvérek régi barátja lett Prónay László nevelője. A megbízatás végéhez ugyanúgy anyagi okok vezettek, mint ahogy sejthetően azok okozták a kezdeti késlekedést is.⁸³ Verseghy erélyét – amiért írásában nem győz szabadkozni – pénzügyi helyzetének bizonytalansága magyarázza. Bár pontos dátumról nem tudni, a tízes évek legelejére bizonyosan véget ért alkalmazása a Szapáry családnál, jóllehet levelek utalnak rá, hogy a kapcsolat fennmaradt – de immár nem jár rendszeres jövedelemmel. A Prónaynénak címzett üzenetek arról tanúskodnak, hogy írójuk, amint a korábbi években is, igyekszik több forrásból bevételhez jutni. A nevelősködés, a nyugdíj s az írás mint hivatásszerűen űzött foglalatosság mellett – minthogy ezek kevésnek bizonyultak a megélhetéshez – két, a forrásokban eddig nem említett irány tűnik fel: a misemondás és a cenzori hivatal. Az első elméleti lehetőségét – az irregularitás alóli felmentés érdekében tett lépések jelzik – befolyásos egyházi ismerősök közbenjárása tette lehetővé számára, az említett konkrét alkalomhoz azonban a főúri körökben hatalommal bíró pártfogók segítettek: a Majthényi–Marczibányi család, az a família, akiknek a korábbi esztendőkből számos munkáját dedikálta, s akik úgy tűnik, ez idő tájt sem feledkeztek el róla. Az 1800 óta Budán élő Marczibányi István gyakran és szívesen adakozott: nemcsak a Nemzeti Múzeum gyűjteményét gyarapította folyamatosan, hanem támogatott számos ügyet és literátort, s úgy tűnik, katolikus preferenciával. Környezetében a pálos Virág Benedek mellett feltűnik a ciszterci Székér Joachim és a piarista Endrődy János is.⁸⁴ Alapítványokat tett az irgalmasok kórháza és az Erzsébet-rendi apácák számára is, akiknél patronáltja, Verseghy Ferenc mondta a misét. Császár Elemér szerint a kapcsolat felesége, kesselőkői Majthényi Mária családja révén kötött még a fogság előtt, s mind a levelek, mind Majthényi Mária végrendelete szerint Marczibányi halála után sem szakadt meg.⁸⁵ A második irány, a

⁸³ Erről lásd: Prónay Simon levele Verseghy Ferencnek. Nándor, 1812. január 15. OSZK, Kézirat-tár, Levelestár; Verseghy Ferenc levele Prónay Simonnak. Hely nélkül, 1812. március 15. OSZK, Kézirat-tár, Quart. Hung. 3656, 113r–113v.

⁸⁴ VERRASZTÓ GÁBOR, *Marczibányi István*, Budapest, Napkút, Budai Polgár Nonprofit Kft., 2010, 37, 66, 90, 95; TOKAJI-NAGY TIVADAR, *Az Irgalmas Rend működése Pesten és Budán*, Budapest, Mikes Kiadó, 2001, 38; GÁLOS, *Ismeretlen, i. m.*, (80. j.), 411.

⁸⁵ CSÁSZÁR, *Verseghy Ferenc, i. m.*, (9. j.), 14. A végrendelet szerint Verseghy évi 300 forintnyi életjáradékot örökölt. GÁLOS, *Ismeretlen, i. m.*, (80. j.), 411.

cenzori hivatalra benyújtott pályázat sem egészen új indíttatást tükröz. 1808-ban – két korábbi, sikertelen kísérlete után – immár harmadszor jelentkezett folyamodványával.⁸⁶ A döntés hosszú esztendőkre elhúzódik, Verseghy még 1810 végén sem tud az eredményről, s arról sem, hogy ez év március 20-a óta már nincs is miben reménykednie: ezen a napon kelt ugyanis Ferenc császár utasítása, amelyben őt név szerint említve megtiltja, hogy rábízzák a hivatalt.

„Kedves Erdődy gróf! Az ismert egykori pálos szerzetes, Verseghy – akinek része volt a Martinovics-féle hazaárulási ügyben – indítványozza, hogy a budai könyvrevizori állás ügyében hallgassa ki a Helytartótanács. Mivel lehetetlen, hogy ez a hivatal rábízattassék, úgy ezt az indítványt ne vegyék figyelembe.

Pozsony, 1810. március 20.

Ferenc s. k.”⁸⁷

1812 nyarára nevelői megbízása véget ért a Prónay családnál, az elutasítást követően nem jelentkezett többé cenzori feladatok ellátására. A következő négy évből nem ismert sem neki címzett, sem tőle származó levél. 1813-ban megjelent regénye után kiadott művei sem jelennek meg egészen 1816–17-ig, amikor azonban a néhány esztendőes cezúra után egyszerre tíz új munkát is megjelentet egy időben a Helytartótanács megbízására összeállított gimnáziumi tankönyvek kiadásával.⁸⁸ A felkérést 1814 januárjában kapta.⁸⁹ Ez év október 14-én meghal egyik fő pártfogója, kesselőkői Majthényi Mária, aki nyugdíjával csaknem megegyező mértékű évjáradékot hagy örökül rá.⁹⁰ A vonatkozó források ismeretében úgy tűnik, e két utóbbi momentum zárja le a hazaérkezés utáni bő tíz év útkeresését: hosszú távú s jövedelmet ígérő megbízatást nyerve, valamint nem jelentéktelen örökséghez jutván biztosítva látszanak a feltételek, amelyek lehetővé teszik, hogy a követ-

⁸⁶ CSÁSZÁR, *Verseghy és a cenzori hivatal*, (75. j.); *Megbíráltak és bírálók: A cenzúrahivatal aktáiból (1780–1867)*, vál., s. a. r., ford., bev., jegyz. MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR Edit, Budapest, Gondolat, 1985 (Nemzeti könyvtár), 95–95; CSÁSZÁR, *Verseghy Ferenc, i. m.*, (9. j.), 282.

⁸⁷ „Lieber Graf Erdődy! Der bekannte Expauliner Verseghy, welcher in der Martinovicsischen Hochverrathangelegenheit verflochten war, soll dem Vernehmen nach zu der Bücherrevisors Stelle zu Ofen von der Statthalterey in Vorschlag gebracht werden. Da diese Stelle ihm unmöglich anvertrauet werden kann, so ist auf diesen Vorschlag keine Rücksicht zu nehmen. Pressburg, den 20-ten März, 1810. Franz mp” MNL OL A 39 1810: 3332.

⁸⁸ RÉKASY, *Verseghy, i. m.*, (73. j.), 50–53.

⁸⁹ CSÁSZÁR, *Verseghy Ferenc, i. m.*, (9. j.), 310.

⁹⁰ KERÉNYI Ferenc, *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867)*, Budapest, Pest Megye Monográfia Közalapítvány, 2002, 78.

kezőkben immár ne (elsősorban) a lojalitás és a kereslet igényei, hanem egyéni érdeklődése mentén alkothasson. A megelőző évtized vizsgálata mindazonáltal módot kínál arra, hogy látnhatóvá váljék, hogyan, milyen utakat bejárva reagál egy nem nemes, egyházi literátor a krízisre, amely létbizonytalanságba sodorta. A levelezés rendelkezésre álló darabjai arról vallanak, hogy Verseghy minden korábban megszerzett ismeretét, tapasztalatát és jártasságát latba vetette annak érdekében, hogy szabadulását követően mihamarabb megszilárdítsa helyzetét. Mindezzel egy időben meglévő kapcsolati tőkéjét kamatoztatva, főúri körökbe, potenciális mecénások társaságába kerülve, a pártfogók kínálta lehetőségeket sem hagyta kiaknázatlanul. Gyors és valamennyi szóba jövő esélyt megragadó reakciója nem egyedül a boldogulás alkalmaira való kivételes fogékonyságról árulkodik: ott áll mögötte a tapasztalat. Nem az összeesküvésben való részvétel volt ugyanis az első alkalom, amely az irodalom és a tudományok művelésének egzisztenciális hátterét veszélyeztette: két évtizeddel korábban a pálos rend feloszlata e tekintetben – bár nem azonos mértékű – hasonló válságnak tekinthető. Az alkalmazott stratégiák sem ismeretlenek, szinte kivétel nélkül visszaköszönnek:⁹¹ Verseghy a régi utakra lépett, amikor egyháziként, több nyelv ismeretében jártas fordítóként, drámaíróként, népszerű kiadványok szerzőjeként, korrektorként, cenzorként s mecénások támogatását keresve igyekezett alapot teremteni egy olyan létmód biztosításához, amely lehetővé teszi tudós, literátori működését.

⁹¹ CSÁSZÁR, *Verseghy Ferenc*, i. m., (9. j.), 23–153.

1. melléklet

Az alábbi táblázat Verseghy Ferenc levelezésének a szabadulása utáni első tíz évben kelt, ma ismert darabjait foglalja össze.

<i>Levéltíró</i>	<i>Címzett</i>	<i>A levél kelte</i>	<i>Jelzet, kiadás</i>
Verseghy Ferenc	Trstyánszky Sámuel	Buda, 1803. szeptember 29.	A levél létére Császár Elemér utal: CSÁSZÁR, <i>Verseghy Ferenc</i> , (9. j.), 171.
Verseghy Ferenc	Kazinczy Ferenc	Buda, 1803. november 29.	MTAKK K 632, 190r–193v. Kaz. Lev. XXII, 66–69.
Verseghy Ferenc	Kazinczy Ferenc	Buda, 1804. április 9.	MTAKK Ms 4758/53. Kaz. Lev. XXIII, 74–76.
Verseghy Ferenc	Széchenyi Ferenc	Buda, 1806. június 22.	A levél szövege csak közleményből ismert: VALJAVECZ, <i>i. m.</i> , (50. j.), 393–394.
Verseghy Ferenc	Nagy József	Buda, 1806. július 6.	A levél szövege csak közleményből ismert: VISZOTA Gyula, <i>Révai, Verseghy és a tiszti szótárak</i> , NyK, 35 (1905), 213.
Verseghy Ferenc	Nagy József	Buda, 1806. július 20.	A levél szövege csak közleményből ismert: VISZOTA, <i>i. m.</i> , 213–214.
Verseghy Ferenc	Kisfaludy Sándor	Buda, 1806. október 11.	MTAKK K 378/13. KISFALUDY, <i>i. m.</i> , (70. j.).
Verseghy Ferenc	Széchenyi Ferenc	Buda, 1806. december 21.	OSZK Kézirattár, Levelestár. Kiadatlan.
Verseghy Ferenc	Széchenyi Ferenc	Buda, 1806. december 27.	A levél szövege csak közleményből ismert: VALJAVECZ, <i>i. m.</i> , (50. j.), 394.
Fábchich József	Verseghy Ferenc	Győr, 1807. február 6.	OSZK Kézirattár, Levelestár. GÁLOS Rezső, <i>Fábchich József kiadatlan költeménye Verseghy Ferenchez</i> , Győri Szemle, 1932, 129.
Verseghy Ferenc	„Az egyetemi nyomda megnevezetlen munkatársa.”	Buda, 1810. január 11.	MTAKK K 378/14–15. Kiadatlan.
Prónay Simonné	Verseghy Ferenc	Györgye, 1810. szeptember 28.	OSZK Kézirattár, Levelestár. Kiadatlan.
Prónay Simonné	Verseghy Ferenc	H. n., 1810. november 15.	OSZK Kézirattár, Levelestár. Kiadatlan.
Prónay Simonné	Verseghy Ferenc	Nándor, 1810. december 1.	OSZK Kézirattár, Levelestár. Kiadatlan.
Verseghy Ferenc	Prónay Simonné	[Buda,] 1810. december 4.	OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 3656, 124–127; GÁLOS, <i>Egy esztendő</i> , (78. j.), 7–9.
Verseghy Ferenc	Prónay Simonné	Buda, 1810. december 6.	OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 3656, 118–121v; GÁLOS, <i>Egy esztendő</i> , (78. j.), 9–12.
Verseghy Ferenc	Prónay Simonné	[Buda,] 1811. január 17.	OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 3656, 114r–115v; GÁLOS, <i>Egy esztendő</i> , (78. j.), 12–13.
Verseghy Ferenc	Prónay Simonné	[Buda,] 1811. január 31.	OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 3656, 123r; GÁLOS, <i>Egy esztendő</i> , (78. j.), 13.

Verseghy Ferenc	Prónay Simon	[Buda,] 1812 január eleje.	OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 3656, 101r–101v; GÁLOS, <i>Egy esztendő</i> , (78. j.), 13–14.
Verseghy Ferenc	Szlatini	[Buda,] 1811. február 2.	OSZK Kézirattár, Levelestár; GÁLOS, <i>Egy esztendő</i> , (78. j.), 14.
Verseghy Ferenc	Szlatini	Buda, 1811. március 20.	A levél szövege csak közleményből is- mert. GÁLOS, <i>Egy esztendő</i> , (78. j.), 14–15.
Prónay Simonné	Verseghy Ferenc	Nándor, 1811. március 30.	OSZK Kézirattár, Levelestár. Kiadat- lan.
Prónay Simonné	Verseghy Ferenc	Nándor, 1811. június 10.	OSZK Kézirattár, Levelestár. Kiadat- lan.
Verseghy Ferenc	Prónay Simonné	[Buda,] 1811. június 11.	OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 3656, 92r–95r; GÁLOS, <i>Egy esztendő</i> , (78. j.), 16–18.
Verseghy Ferenc	Prónay Simonné	[Buda,] 1811. június 14.	OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 3656, 95r–98v; GÁLOS, <i>Egy esztendő</i> , (78. j.), 18–21.
Verseghy Ferenc	Prónay Simonné	[Buda,] 1811. június 24.	OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 3656, 99r–99v, 106r–112r; GÁLOS, <i>Egy esztendő</i> , (78. j.), 21–27.
Prónay Simonné	Verseghy Ferenc	Nándor, 1811. június 29.	OSZK Kézirattár, Levelestár. Kiadat- lan.
Prónay Simonné	Verseghy Ferenc	Nándor, 1811. július 27.	OSZK Kézirattár, Levelestár. Kiadat- lan.
Prónay Simonné	Verseghy Ferenc	h. n., 1811. szeptember 4.	OSZK Kézirattár, Levelestár. Kiadat- lan.
Király Mihály	Verseghy Ferenc	Györgye, 1812. január 2.	OSZK Kézirattár, Levelestár. Kiadat- lan.
Verseghy Ferenc	Prónay Simon	[Buda,] 1812. január eleje.	OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 3656, 100r–100v, 102v; GÁLOS, <i>Egy esztendő</i> , (78. j.), 27–28.
Prónay Simonné	Verseghy Ferenc	Nándor, 1812. január 11.	OSZK Kézirattár, Levelestár. Kiadat- lan.
Prónay Simon	Verseghy Ferenc	Nándor, 1812. január 15.	OSZK Kézirattár, Levelestár. Kiadat- lan.
Verseghy Ferenc	Sághy Ferenc	[Buda,] 1812. január 30.	OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 3656, 87r–87v. Kiadatlan.
Verseghy Ferenc	Prónay Simon	[Buda,] 1812. március 15.	OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 3656, 113r–113v; GÁLOS, <i>Egy esztendő</i> , (78. j.), 28.
Verseghy Ferenc	Prónay Simonné	[Buda,] 1812. július 15.	OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 3656, 105r–104r; GÁLOS, <i>Egy esztendő</i> , (78. j.), 28–29.
Prónay Simonné	Verseghy Ferenc	Nándor, 1812. július 16.	OSZK Kézirattár, Levelestár. Kiadat- lan.
Verseghy Ferenc	Prónay Simonné	[Buda,] 1812. július 20.	OSZK Kézirattár, Quart. Hung. 3656, 103r–103v; GÁLOS, <i>Egy esztendő</i> , (78. j.), 29–30.
Prónay Simonné	Verseghy Ferenc	Nándor, 1812. október 2.	OSZK Kézirattár, Levelestár. Kiadat- lan.

2. melléklet

Az alábbi táblázat Verseghy Ferenc szabadulása utáni első tíz évben megjelent műveit foglalja össze. Kurzívan szerepelnek azoknak a munkáknak a címei, amelyek esetében csupán korrektorként, illetve szerkesztőként működött közre.

<i>Szerző</i>	<i>Cím</i>	<i>Dedikáció, mecénás</i>	<i>Megjelenés helye, kiadó</i>	<i>Év- szám</i>
[Verseghy Ferenc]	<i>Ríkóti Mátvás</i>	—	Pest, Kiss	1804
[Verseghy Ferenc]	<i>Nagy nevezetű és nagy tekintetű Kolomposi Szarvas Gergely úrnak mostoha ükömről kedves bátyámnak vig élete és neveléséges vélekedései [...], Első kötetke</i>	—	Pest, Hartleben	1804
[Verseghy Ferenc]	<i>Nagy nevezetű és nagy tekintetű Kolomposi Szarvas Gergely úrnak mostoha ükömről kedves bátyámnak vig élete és neveléséges vélekedései [...], Második kötetke</i>	—	Pest, Eggenberger	1805
V[erseghy] F[erenc] (ford.)	<i>Eduárd Skóczyában, avagy egy szökevénynek az éjszakájja</i>	—	Pest, Eggenberger	1805
Franz Verseghy	<i>Neuverfasste Ungarische Sprachlehre</i>	József nádor	Pest, Eggenberger	1805
Verseghy Ferencz	<i>A' tiszta magyarság avagy a' csinos magyar beszédre és helyes írásra vezérlő értekezések</i>	Szapáry Leopoldina	Pest, Eggenberger	1805
Verseghy Ferenc	<i>Neve napjára gróf Szapáry János úrnak.</i>	Szapáry János	Buda, Kir. Univ.	1805.
[Verseghy Ferenc, szerk.]	<i>Száz esztendőre szőlő újjal fordított, kijob- bított és megőregbűtett Kalendárium 1805dik Esztendőtől fogva 1905dikig</i>	—	Pest, Eggen- berger, Buda, Landerer Anna	1805
Verseghy Ferencz	<i>A' magyar másának bálados öröme Hercu- lesnek amaz öntött képzeténn, melyet felséges urunk József Magyar és Cseh országnak örökös királyi, Austriának pedig fő herczegje és Magyar országnak nádor-ispánnya a pesti nemzeti könyvtárbáznak ajándékozott</i>	József nádor	Buda, Kir. M. Univ.	1806
Verseghy Ferencz	<i>Hálados örömdal, melyet ő excellentiájok- nak, Puchói Marczibány István Úrnak, [...]és kegyelmes hitvessének, Kesseleökeői Majthényi Mária asszonynak tiszteletére a' Budai Klastromban énekeltek Szent Erzsé- betnek szerzetes Leányai</i>	Marczibányi István, Majthényi Anna	Pest, Patzko	1806

V[erseghy] F[erenc]	<i>Tisztelete ő excellentiájoknak Puchói Marczibányi István Úrnak, [...] és kegyelmes hitvessének, Kesseleőkeői Majthényi Mária asszonynak, ama' két jeles fundációnak alkalmatosságával, melyeket a' betegek számára tettek</i>	Marczibányi István, Majthényi Anna	Buda, Kir. M. Univ.	1806
Verseghy Ferenc	<i>Magyar Aglája, avagy Kellemetesen mulató nyájaskodások különbféle versnemekben</i>	—	Buda, Kir. M. Univ.	1806
[Verseghy Ferenc, szerk.]	<i>Makula-nélkül-való tüdő, Melly az Üdvözítő Jézus Krisztusnak és Szent Szülőjének életét, úgy keserves kinszenvedését is, és halálát adgya elő</i>	Kesseleőkeői Majthényi Anna	Buda, Kir. M. Univ.	1806
[Verseghy Ferenc]	<i>A' Magyar Hárfásnak részént Aglájából vett, részént újonnan Szerzett Enekei Fortepiánóra</i>	—	Pest, Eggenberger	1807
[Verseghy Ferenc, ford., szerk.]	<i>A' hamar és olcsón gyógyító ló-orvos, avagy Értekezések a' Lónak szépségeiről, biábiról, nyavalyáiról 's azoknak gyógyításáról, és a' lovának gondviseléséről, kívált az útonn. Megtoldva Hasznos Oktatásokkal a' szarvas marháknak nyavalyáiról, 's azoknak gyógyításáról, és kívált a' Marhadögről</i>	—	Pest, Eggenberger	1807
[Verseghy Ferenc, szerk.]	<i>ABC könyvetske a' nemzeti iskoláknak hasznokra. ABC oder Namenbuchlein zum Gebrauche der Nationalschulen in dem Königreiche Ungarn</i>	—	Ofen, königlich. ung. Univ.	1807
[Verseghy Ferenc]	<i>Gróf Kacsaifalvi László, avagy a' természetes ember. Egy igen mulatságos tanúságokkal bővelkedő történet</i>	—	Pest, Patzko	1808
V[erseghy] F[erenc]	<i>Báró Külneki Gilméta Kisasszony és Arany-pataki György. Egy érzékeny Történet a' legújabb időről</i>	—	Pest, Eggenberger	1808
[Verseghy Ferenc]	<i>Hálaadó Dal, melyet Ő Excellentiájoknak, Puchói Marczibányi István Úrnak [...] és kegyelmes Hitvessének [...] mély tisztelettel ajánlották az Ő Excellentiájok által kegyesen fundáltt első Magyar Apáczáé [...] mikor Szent Örsébetnek Szerzetéhez a' Budai Klastromban felesküdték</i>	Marczibányi István, Majthényi Anna	Pest, k. n.	1808
[Verseghy Ferenc, szerk.]	<i>Panis quotidianus animae, seu preces selectae Christiano-catholicae</i>	—	Buda, Reg. Univ. Hung.	1808
Verseghy Ferencz	<i>A' magyaroknak hűsége és nemzeti lelke. Die Treue und der Nationalgeist der Ungarn. Énekes játéka két felvonásban</i>	Ferenc császár, Mária Ludovika	Pest, Trattner	1809

[Verseghy Ferenc, ford.]	<i>Hiteles előadása a' spanyol történeteknek az Aranjuez-i nyugtalanságoknak fellobbanásától fogva a' Bajóni Juntának befejezéséig. Irtá Cevallos Pedro Úr, Ő Katholika Felségének, VII. Ferdinándnak Első Kormány-Secretáriussá</i>	—	Magyar Or- szágban, [kiadó nélkül]	1809
[Verseghy Ferenc, szerk.]	<i>A. B. C. könyvetske a' magyar falusi osko- lák' számára</i>	—	Buda, Kir. Univ.	1809
Verseghy Ferencz	<i>Halotti tisztelete, ő excellentiájának, néhai nagy méltóságú Puchói Marczibány István Úrnak</i>	Marczibányi István	Buda, Kir. M. Univ.	1810
[Verseghy Ferenc]	<i>Az Emberi Nemzetnek történetei, melyeket a' Magyar Nemességnek hasznos multságára összeszedett egy Emberszerető Hazafi, I. kötet</i>	Marczibányi István	Buda, Kir. M. Univ.	1810
[Verseghy Ferenc]	<i>Az Emberi Nemzetnek történetei, melyeket a' Magyar Nemességnek hasznos multságára összeszedett egy Emberszerető Hazafi, II. kötet</i>	Majthényi Mária	Buda, Kir. M. Univ.	1810
[Verseghy Ferenc]	<i>Az Emberi Nemzetnek történetei, melyeket a' Magyar Nemességnek hasznos multságára összeszedett egy Emberszerető Hazafi, I. kötet</i>	Marczibányi Imre	Buda, Kir. M. Univ.	1811
[Verseghy Ferenc]	<i>Vak Béla a' magyarok királlya. A' történetírásból vontt romános rajzolat</i>	—	Pest, Eggenberger	1812
[Verseghy Ferenc]	<i>Almarék erdélyi herceg, avagy a' szegedi erdő</i>	—	Pest, Eggenberger	

FÁY Zoltán

Weszprémi István két levele Blahó Vincének

Blahó Vince a 18. századi ferences történetírás érdekes, ám elfeledett alakja, akinek munkássága mind a mai napig döntően csak kéziratban tanulmányozható.¹ Részletes életrajzát is csak a közelmúltban állította össze Molnár Antal.² Életművét nemcsak rendtörténeti munkái,³ levéltári és könyvtári feljegyzései, könyvtörténeti margináliái alkotják, hanem kiterjedt levelezése is. A Blahó Vincéhez írt leveleket – a 18–19. századi magyar ferences levéltári gyakorlatban egyedülálló módon – egyetlen egységként, összegyűjtve személyi hagyatékként őrizték meg néhány egyéb kéziratával együtt Kassán, majd Gyöngyösön. 1950-ben, a várható államosítással járó szétszórátást és megsemmisülést megelőzendő Németh Lúcius és Oberten Odilo vezetésével a ferences klerikusok sok más levéltári és könyvtári dokumentum mellett Blahó levelezését is elfalazták egy használaton kívüli lépcsőfeljáróba, s ezek csak 1998-ban kerültek elő. A Gyöngyösön megtalált iratok ma a Magyar Ferences Levéltárban találhatók.⁴ A Blahó Vince által írt levelek többek

¹ Egyetlen nyomtatásban megjelent műve, érdekes hely- és rendtörténeti adalékokat tartalmazó kecskeméti szentbeszéd: BLAHÓ Vince, *Al-földi Magyar országnak, Tisza 's Duna között, fő mezővárasában [...]*, Nagyszombat, 1775. Hasonmás kiadásban közreadta Bánkuti Imre 1991-ben.

² MOLNÁR Antal, *A török kori Kecskemét ferences krónikása, Blahó Vince (1725–1785)*, Cumania, 18, Kecskemét, 2002, 171–205.

³ BLAHÓ Vince, *Annales Provinciae Hungariae Sanctissimi Salvatoris Ordinis Minorum [...] I, 1339–1439*. Magyar Ferences Levéltár, VI.8. BLAHÓ Vince, VEREBÉLYI Ambrus, *Annales Provinciae Ss. Salvatoris II, [1440–1898]*. Magyar Ferences Levéltár VI.8. XII.a.17. A két kötet a kassai ferences zárdában készült, s ennek könyvtárából kerülhetett a kassai rendház 1787-es feloszlása után a gyöngyösi ferences kolostorba. Valószínűleg az 1900-as provinciai reform után, a XX. század elején szállították a két kéziratot a budai rendházba, ahol – mint azt mindkét kötet bejegyzései mutatják – a kolostor költségén beköltették Grolig József könyvkötőnél. A második kötet 1950 körül Szegedre került, alighanem a rendtörténeti munkán dolgozó Somogyváry Hetény használatára. A szegedi rendház államosítása után ezt a kötetet a Csongrád Megyei Levéltár őrizte, s 2010-ben kerülhetett újból egymás mellé Blahó rendtörténetének két kötete.

⁴ A leveleket ismertette MOLNÁR Antal, *i. m.* Az MFL-ben őrzött leveleken kívül másolatban maradt fenn egy Blahónak címzett levél a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárban (Ms 470.), amelyet Zöld Péter csikdelnei plébános írt 1780-ban.

között az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában,⁵ a Magyar Nemzeti Levéltárban,⁶ az Evangélikus Országos Levéltárban⁷ és a Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltárában⁸ találhatók. Weszprémi István 2013-ban kiadott levelezéséhez kiegészítés az alább közölt két levél: Weszprémi 1781. október 22-én kelt levelére Blahó október 30-án válaszolt.⁹

Weszprémi István Blahó Vincének

Debrecen, 1781. október. 22.

Weszprémi István levele egy bizonyos két évvel azelőtt (1779), Kassán kiadott kis művecskét illetően, melynek szerzője csak betűkkel jelöli magát: *Tentamina theoretico-practica aquae acidularis Rankensis in comitatu Abaujvariensi sitae* auctore A. S. B. Mivel ezen mű példányai eltűntek, ezért kéri a címzettet, hogy alkalomadtán a náluk kiadott műből két példányt küldjön neki, mégpedig a debreceni prezdens atyának címezve. Szent Jóbnak a morbus Gallicus elleni, a Divinum Officium magyar könyveibe beszúrt miséjére szerencsére ráakadt, így azt a magyar orvosok életrajza 3. kötetébe, ami most jelent meg Bécsben, már beletette, amely műből egy példányt küld, mihelyst a Trattner nyomdából kap néhány példányt. Erősen érdeklődik a fentebb említett művecskének a szerzője iránt, mivel az a címzett vikáriájának tagja lehet, és kéri, hogy a nevet a címzett a küldendő példányra írja rá.

Tiszteletes és tudós, s' nagy érdemű Péter, nekem bizodalmas, s jóakaró Uram!

Da quaeso mihi veniam, quod Te hoc intempestivius interpellare audeam epistolis. Certo mihi constat, anno abhinc retro tertio Cassoviae in suo plag. 2 1/2 editum fuisse tecto auctoris nomine et non nisi litteris A. S. B. indicato tractaculum quemdam medicum hoc insignitum titulo: *Tentamina theoretico-practica aquae acidularis Rancensis in Comitatu Abaujvariensi sitae* auctore A. S.

⁵ Weszprémi Istvánnak és Kazzay Sámulnek, Quart. Lat. 1980. Weszprémi Istvánnak írt levele nyomtatásban is megjelent: *Weszprémi István levelezése*, s. a. r. SZELESTEI N. László, VIDA Tivadar, Budapest, Argumentum, 2013, 220 (nr. 215). Az OSZK Kézirattárában nemcsak Blahó néhány levele, hanem más művei is vannak: Quart. Lat. 2895: *Sacra theologia moralis* [...]; Quart. Lat. 3185: *Itinerarium seu descriptio itineris in visitatione canonica per Transylvaniam anno 1780*; Oct. Lat. 68: *De anno et insignibus quae in fronte parochialis ecclesiae Sancti Michaelis archangeli cernunt Claudiopoli*, Cassoviae 28. Ian. 1781. P. Vincentius BLAHÓ, Ordine Minimorum Reformatorem Sancti Francisci.

⁶ MNL-OL, P 91, Dessewffy család levéltára, 18. cs., 239: Blahó Vince, 1767.

⁷ Cornides Dánielnek, Eger, 1773. EOL, Arch.gen. eccl. V. 36/2, ff. 97–140.

⁸ Koppi Károlynak, 1782. For.0-5/47. (V.158)

⁹ *Weszprémi István levelezése*, i. m., (5. j.), nr. 215.

B. Cassoviae an. 1779. in 8. Ita apud nos disparuerunt eruditi opusculi hujus exemplaria et nullum prorsus quum eo pro instituti mei ratione nunc plana maximopere indigeam amplius apud amicos hujataes reperire valeam, quare enixe te rogo plurimum Reverende Domine dignavere dicti opusculi apud vos typis editi exemplaria duo commoda occasione ad me exmittere, quod ubi factorum te decreveris Admodum Reverendo Patri Praesidenti hujati solummodo inscribere dignabere eundem fasciculum litterarium daturus est optimus ille vir operam et in manus meas ille deveniat. Ego vero praetium definitum exemplarium si ita jusseris eidem huic Rev. Patri Praesidenti summa cum gratiarum actione heic loci exsoluturus sum. In missam B. Job contra morbum gallicum libris divinorum officiorum Hungaricis insertam, de qua nobis olim quaestio exorta fuerat, fato meo felici tandem incidi, eam Biographiae Medicorum Hung. volumini tertio recens Viennae edito inserui, cujus exemplum unum in testificationem grati mei erga te animi exmissurus sum illico, simulac a typotheta Trattnero, qui editionem procuravit, aliqua ejusdem accepero exemplaria. Multum mea interest, ut id quoque jam tibi Rev. Domine indicem nomen auctoris memorati superius opusculi cognoscere [?] is quum inter vos vel in vicinia vestra degat, dignabere mihi nomen viri illius eruditi et [...] adscriptum in frontispicio libelli explicare verbis apertissimis munia simul et officia, quibus publice vel privatim defungitur verbo dumtaxat uno vel altero indicare.

A'mellyet midőn tselekedni fog Tisztelendő Pater nagyérdemű jo akaro uram, különössen a' maga tiszteletire le fog kötelezni, a' minthogy magamat továbbra is szokott barátságai szeretetibe egészen letéshem és maradok álhatatosan

Főtisztelendő nagy érdemű Pater Uramnak

i. k., szolgálja' s baráttya

Weszprémi István Medicus Ordinarius m.s.

Debrecz. Ad d. 22. Oct. 1781.

[PS.] Tuus Te Kazzay, apothecarius noster, plurima salute impertit.

Weszprémi István Blahó Vincének

1784. február 26.

A magyarországi tudós nőket gyűjti Succintája negyedik kötete számára, három nagyszombati kiadványról (*Vita Cunigundis*; *Báthori Zsófia imakönyve*; Ujfalusi Judit, *Makula nélkül való tiükör*) érdeklődik, továbbá Hellenbach báróné *Treue Ermahnung* című művéről. Kunigunda és Szalome tekinthetők-e tudós nőknek. Kazzay Sámuel üdvözlétét tolmácsolja. A Missalékben mióta illetik a magyar királyokat legkeresztényibb jelzővel? Volt-e a régi magyarországi ferencesek között, aki az orvoslást is gyakorolta? Ferencesek és a pálos Báthori András[?] bibliafordításairól érdeklődik.

Fő Tisztelendő Pater drága régi jó akaró uram!

Én biographiám negyedik darabjának kidolgozásában munkálodom most, melybe be akarnám iktatni a' Magyar Hazabeli Tudós Aszszonyokat, csak igen igen röviden le írva, még ezeknél többre menni nem tudtam: Sarolta Sz. István királyunk' Annya, és felesége Gisella, Elisabetha, Alberti II. regis filia et Sigismundi neptis,¹⁰ Griseldis Batori,¹¹ Barbara Zapolya,¹² S. Salomena,¹³ Regina Haliciae, Susána Lórántffi, Catharina Petróczi, Catharina Bethlen, Polixena Daniel,¹⁴ Anna Vesselényi. Ezeknél többeket nem tudok, hanem az 1774-dik esztendőbeli Tirnaviai Catalogusban olvasom Vitam Cunigundis, regis Hungariae principis, és ugyan azon Catalogusban pag. 21. Báthori Sofia imádságos könyvét, az Ungarisches Magazinban pedig Juditae Ujfalusianae monialis virginis Clarissanae Leben Jesu et Mariae Tirnaviában kibocsátva. Azon instálom Fő Tisztelendő Pater uramat, hogy ez három itt említett könyveket méltóztassék énnekem megküldeni az ezen városba által járni szokott oda való posta által, mihelyen megfogom őket olvasni, első lehető alkalmatossággal vissza fogom köszönettel küldeni. Minthogy pedig többször is lehettenek az említett könyvek kinyomtatva egyszerűen, igen kedvesen venném, ha méltóztatnék Fő Tisztelendő Pater Uram azok különb külömbféle editiojukrol is engemet tudósítani, nevezetesen pedig

¹⁰ II. Albert német király (I. Albert magyar király, 1397–1439) leánya.

¹¹ Báthory Krisztina (1569–1590).

¹² Szapolyai Borbála (1495–1515).

¹³ Boldog Szalome (1211–1268) magyar hercegnő.

¹⁴ Daniel Polixénia (1720–1775).

Ujfalusi Juditha Apátza Asszonyról ki leánya lehetett és hol holt meg? Hányszor jöhetett világra a munkája? Hol? És minemű formában? Azomban azt is, ki lehetett az Auctora annak a Cseh munkának, a' melyet magyarra fordított? Ezeken kívül úgy értettem, hogy Libera Baronissa Hellenbach-nak¹⁵ vagyon vagyon [sic] edgy könyve sub titulo: Treue Ermahnung einer Mutter an ihre einzige Tochter: erről a' Hellenbach Baronissáról és egyszer'smind a' könyvéről is méltóztatnék Fő Tisztelendő Pater Uram engemet informálni. Azt is kérdezem egyszer'smind, ha vallyon Szent Salomet és Sz. Cunigundat lehet-e a' tudós Magyar Asszonyok közé számlálni? Mert rólok énnékem igen kevés cognitióm vagyon, és azok genealógiáját kíváltképpen nem tudom. Vagyon ugyan Cunigunda életéről írott edgy Manuscriptus Codexe ide való Patikarius Kazzay Sámuel uramnak, de seculo XV. characteribus gothicis, de efféle abban nincs megírva. Említett Kazay Sámuel uram egész tisztelettel általam köszönteti T. Atyám Uramat. Minthogy Sz. István, Sz. László és Kálmán királyaink Christianissimi titulussal illetetnek némely scriptoroktól, kivált in Decretis suis, méltóztassék a' maga Missaleiben megnézni, ubi oratur pro Regibus, mellyekben illetetnek ezen Christianissimi titulussal, mert nálunk vagyon edgy régi Missale, abban is ugy nevezeteik az akkori Wladislaw II. nevű királyunk. Erről a királyi titulusról is akarnék valamit munkámba beiktatni. Nem gondolnám, hogy a' Frantzia királyokat nagyobb joggal illetné a Christianissimi titulus a' mi Magyar Királyainknál, és hogy talán elebb is neveztetnek ezek ekképpen amazoknál. Mit itél felőle Tiszt. Atyám Uram?

Láttya Fő Tisztelendő Pater Uram! Mennyivel bátorkodom alkalmatlankodni, melyre nézve énnékem megbotsásson, mert Hazámhoz vonó szeretetem tekeri ki belőlem mindezeknek meg-tudását, teljes bizodalommal is vagyok, hogy ez illy értekeződésemet nem is fogja balra magyarázni. Vallyon Sz. Ferentz szerzetesi közzül találtatott-e valaki, a' ki valaha Medicinát gyakorlott volna? Minthogy aze-lőtt való időkben töbnyire a Papi rendek közzül valók gyakorlották azt? De tsak a' magyar birodalomból valókról akarok tudni valami az effélét. Minthogy jól tudom

¹⁵ Jánoky Éva, Hellenbach báróné.

sok rendbeli litterarium instrumentumok vagynak Atyám Uram kezénél, mondana énnékem legalább egy vagy két régi magyar medicust, a' kikkel bővíthetném írásomat. Ugy értettem, hogy első Mária királynénk idejében két Franciscanus Pterek kezdeték volt a' Bibliát magyar nyelvekre fordítani: hát ennek nem tudna-e engemet nyomába igazítani? De arról is sok magyar scriptorok kivált a Romai Catholicusok emlékezetet tesznek, hogy Bátori András Sz. Pál szerzetbeli Remete is fordította volna a' Bibliát Magyarra, és talán mai napokig megvolna valamely Klastromban, mit ítél felőle Tiszt. Pater uram? Ha vallyon, a' mint mondgyák, nem Elefantban hever-e még e' mai napiglan is az oda való Pater Paulinusoknál? Minthogy csekély munkáimból vehette észre minden én igyekezetemet, tellyes bizodalommal vagyok, hogy az illy értekeződéseimet nem fogja T. Atyám Uram énnékem balra magyarázni. A' Felséges Úr Isten éltesse továbbra is a' maga dicsőségének terjesztésére sok szám esztendőig állandó friss jó egészségben, szívessen kívánom. Maradok állandoul Főtisztelendő Pater Uramnak igaz kötelességű jo akaro szolgája

Weszprémi István

Academiae S. R. Imp. Nat. Curiosorum Commembrum
et Societ. Scientiar. Lipsicae Jablonovianae Sodalıs

Debretzen Ad d. 26. Febr. 1784.

FÖLDESI Ferenc

*Két 18. századi munka a barátságról**

Néhány évvel ezelőtt behatóan ismertettem Lázár János erdélyi költő és politikus levelezésének azt a szegmensét, amely meggyőződésem szerint a korrespondencia terjedelmében és súlyában egyaránt legfontosabb sűrűsödési pontja. A Bíró István jezsuitával folytatott levelezésről van szó – misszilis levelekről és részben nyomtatásban is megjelent episztolákról –, amely felöleli csaknem az egész 1760-as évtizedet. Igyekeztem rámutatni arra, hogy noha a levelezés tematikája nem egészen homogén, jelentős tematikai módosulás tapasztalható benne az első leveleket követően, mégis kezdettől fogva mindvégig két erős szál köti egymáshoz a levelezőtársakat, a poézis fonala, ami nem mellékesen éppen a levelezés során születő episztolákban bontakozik ki, mellette pedig a barátság fonala a levelezés kibontakozásával egyre inkább egy etikai, morális opusszá áll össze, az „ars”-nak ugyanolyan értékű teljesítményeként, mint a költői munkák.

Ennek a barátságnak jegyeit vizsgálva úgy tűnt, és ma is úgy tűnik, hogy – időjeles – elméleti alapjait a korszak oktatásában is alapvető klasszikus szerzők szövegei jelentik, Arisztotelész *Nikomakhoszi etikájának* néhány kitételétől Cicero *Laeliusán* át Horatiusig és Senecáig. Ez egészen biztosan így van Lázár oldaláról, vele kapcsolatban pusztán az a kérdés vethető fel, hogy a század közepétől Nyugat-Európában és német földön is egyre erősebben megjelenő szentimentalizmus, mely a barátság kultuszra is rányomta bélyegét, vajon nem színezi-e a gondolkodását. (Sajnos, ennek a szentimentális barátság-kultusznak elméleti alapjait nem találjuk ekkor még magyar környezetben, legalábbis eddig nem került a kezembe olyan szöveg, ami a teoretikus jelenlétre is utalna, és a Lázár-könyvtár fennmaradt, valószínűleg nem teljes jegyzékében sem bukkantam olyan műre, ami efelé mutatna; viszont praktikusán tetten érhető az album amicorumok bejegyzéseiben és

* 2014. november 28-án a *Magyarországi tudósok levelezése* című konferencián elhangzott előadás szövege.

illusztrációiban a század második felében, ahol a barátság értelmezése rohamosan eltávolodik a *res publica litteraria* gondolatától, és az érzelmekkel átszőtt személyesség felé mozdul el.)

A levelezőtársról, Bíróról gondolkodva két egykorú „elméleti” munkához jutottam el, az „elméletit” erősen idézőjelbe téve. Két jezsuita szerzőről lévén szó, az volt az előzetes sejtésem, hogy a klasszikus-humanista barátság képhez viszonyítva más árnyalatok is megjelennek ezekben a munkákban, amelyek ugyancsak értelmezik a Bíró levelek egyik csoportját, ahol pusztán a jó katolikus hittérítő szándékát láttam. Mindkét kötet promóciós kiadvány. Kolozsváron, 1750-ben jelent meg Kaprinai István tollából a filozófusok végzős osztályának tiszteletére, a poétika osztály nevében az a három könyvre terjedő elégiagyűjtemény, amely a *De arte amicitiae* címet viseli. Jó egy évtizeddel korábban, 1738-ban jelent meg Bécsben Anton Weilhamer jezsuita tollából az ugyancsak két könyvre terjedő tanköltemény, *De amicitia* címmel, ugyancsak a végzős filozófusok tiszteletére, és szintén a poétika classis nevében, majd 1739-ben az akkori végzősök számára a retorika classis nevében a harmadik könyv. Kaprinai munkáját mindenképpen ismernie kellett Bírónak, talán Weilhamerét is, ez ugyanis szélesebb körben is ismertté válhatott, tudniillik 1745-ben a lipcsei *Nova Acta Eruditorum* supplementumainak V. kötetében rövid, elismerő kritika jelent meg róla, idézettel az I. elégiából. (Az ismertetéssel, sajnos, tárgyunk szempontjából semmire sem mentünk.)

Mivel a két tanköltemény struktúrájában, az egyes könyvek tartalmi egységeiben, retorikai eszközeiben számos párhuzamot és átfedést mutat, Kaprinai munkáját tekintjük át, és majd jelezni fogjuk azokat a pontokat, amelyek Weilhamernél ettől eltérnek. A három könyvre tagolt szerkezet, mint oly sok egyéb műfajban, szinte követeli az antropomorf felépítést, a barátság születik, kiteljesedik, és tart akár az elválás, akár a halál után is. Kaprinai kulcsfogalma az *ars*. A világ teremtése óta minden az *ars* eredményeként jött létre, a földműveléstől kezdve egészen a művészetig, az *ars* kulcsa minden alkotó aktusnak, így a barátság is ez által születik.

Fiatalon kell létrehozni, egyrészt, hogy kiteljesedhessék, elmélyülhessen, másrészt azért, mert ahogyan az idő halad, szüli és megöli magát, minden múlik és egyre rosszabbra fordul: „Nil firmum vitreus orbis habet” – a csaló világban semmi sem állandó. Ez a pont pompás lehetőséget nyújt neki exemplumok sorával érvelni, az elmúlást, bizonytalanságot a legkülönbözőbb természeti jelenségekkel megmutatni. Egyébként mind nála, mind Weilhamernél az exemplum a legfeltűnőbb retorikai alakzat, alkalmazását nem viszik túlzásba, de egyetlen alkalmat sem hagynak ki, ha pregnáns mitológiai, történeti vagy természeti képeket sorakoztathatnak.

A legjobb egyetlen barátot választani, mert csak egy embert lehet valóságosan szeretni. Kaprinai nem idézi fel a Platónról származó képet: a barát az én másik fele, azaz a kettő egy, egy lélek két testben, és nem taglalja a másoknál időnként tárgyalt logikai ellentmondást a barát és a több fogalma között, praktikusabban osztja tanácsait. A sok barát veszélyt hordoz, mert a tömeg ingatag, megbízhatatlan, így aztán ha kedvére teszel, majd bűnökkel terheled magad, vagy ha nem, akkor elhagynak, megvetnek.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne légy társasági lény; sőt nagyon is légy! Társaságiságoddal és egyéb eszközökkel köss magadhoz sok embert, mert ez biztonságot ad; eszközeid a kedvesség, előzékenység, engedelmesség; különösen a hatalmasokkal szemben – haec res principium est fortunae, így lehet a szerencsét üstökön ragadni. A két szerző, Kaprinai is, egészen a hétköznapi praktikumig megy le a tanácsok osztogatásában, itt például részletesen kifejti, hogyan kell a legindifferensebb helyzetben is dicsérni előjáróinkat, hogyan kell kedveskedni nekik, társaságukba kerülni és így tovább. A barátságnak ezt a mellékszálát, nevezzük udvariságnak, feltűnően, aránytalanul hosszan tárgyalja a könyvön belül.

A barát mércéje a jósors és balsors idején mutatott magatartás. Ám ezt nem szabad kivárni, már előre ki kell puhatolni érényeit, hibáit, hogy egyáltalán döntenie lehessen a barátságról. Itt is *ars*ok következnek, eszközök, köztük Apolló példáját követve számos csel. Érdeemes például gyakran leitatni a kiszemelt barátot, és ebben az állapotában kipuhatolni, hogyan reagál a szavaidra, mondjuk akkor, ha

barátait szidod, a te kedvedért beáll-e melléd, vagy pedig megvédi őket. Szintén előre ki kell puhatolni, szerencsétlenséget színlelve, hogyan viselkedik majd balsors idején. A Kaprinai által vizsgált probléma természetesen az antikvitás óta megfogalmazott toposz, ám az általam ismert ókori elméleti munkákban nyomát sem találjuk ilyen praktikus fegyverek bevetésének. A másik oldalról pedig, légy óvatos a rögtön túl kedves, hízelgő barátokkal szemben, hogy csapdáikat kikerüld, neked kell csapdát állítanod nekik, így szándékaikat leleplezni.

A II. könyv, mint az első is, Apolló segítségül hívásával kezdődik, és szintén a szeretet lényegi eleméből indul ki. A szeretet hozta létre a barátságot, *amor* és *amicitia* egy töről fakadnak, és a szeretet is tartja meg. A moralizáló, etikai tárgyalásmódot a templomokban világító mécsesek és lámpások hasonlatával biblikus, teológiai értelmezés felé mozdítja el, tulajdonképpen teljesen idegenül a munka egészétől. A szeretet lángját Isten táplálja, de nem – ahogy a költemény logikájából várnánk – a teremtéssel az emberbe oltott szeretet, hanem a kereszten függő Istenben feltárolt szeretet, mert Krisztus maga a parancsolt testvéri szeretet jele. A barátot szeretni tehát úgy kell, Krisztus parancsát követve, mint önmagadat. Persze ez az argumentáció sem okvetlenül idegen a mű logikájától, amennyiben gyanakvással élünk, és feltételezzük, hogy a szerző számára legalább annyira fontos volt a társaságiság követelményének megfogalmazása, mint az egyetlen, igaz barátság megrajzolása.

Praktikus tanácsok hosszú sora követi egymást, milyen eszközökkel, *ars*okkal lehet a barátságot éltetni, életben tartani. Ha hív, látogasd meg a házában, még vidéken is látogasd meg, sőt, ha forró nyár van, még akkor is látogasd meg, sőt, ha rettentő téli fagy van, még akkor is látogasd meg. (A példa csak azt kívánja illusztrálni, hogy természetesen nagyon retorizált szövegekkel van dolgunk, ebben az esetben egy példás amplifikációt mutat a szerző, kissé együgyű tárggyal.) De meg is ajándékozhatod, például almával, körtével, vagy akár egy vacsorameghívással. Nagyon fontos, hogy jól fontold meg, mikor ajándékozod meg. Bizonyára érzékelhető, hogy innen már, az alapvetés után semmiféle elméleti megfontolás nem következhet; de számunkra a praktikumok tulajdonképpen eddig is fontosabbak

és érdekesebbek voltak. Hibáira szelíd szavakkal figyelmeztessd, ám időnként használhatsz keményebb beszédet is. Ha ennek az a következménye, hogy megharagszik rád, légy türelmes, várj, az idő majd meghozza a kibékülést.

A III. könyvet röviden elintézhethjük, a barátság felbontásáról szól. Ennek egyetlen oka lehet, ha a barátod olyan bűnt követ el, amely számodra vállalhatatlan, vagy pedig olyan dologra kér, amelynek elkövetése bűn. Antik és bibliai példák sorával illusztrálja a helyzetet, és noha egy-két praktikus tanácsot is hoz, mint a figyelmeztetés, visszatérítés eszközeit, de alapvetően menthetetlennek látja a barátságot ilyen helyzetben. Az egész III. könyv egy hatalmas, érzelmekkel átszőtt intés a bűn elkerülésére. (Csak zárójelben jegyzem meg, az exemplumok között természetesen nem hozza a Cicero által is elrettentő példaként emlegetett Gaius Blossius és Tiberius Gracchus esetét. Tiberius elítéltetése után a szenátusban kérdőre vonják barátját, Gaius Blossiust, hogy megtett volna-e mindent barátja kérésére, még a Capitoliumot is felgyújtotta volna-e. Természetesen igen – szolt a válasz –, de a kérés nem történhetett volna meg, mert csak az lehet igaz barát, aki velem azonos módon gondolkodik és érez.) Tehát egy hatalmas, nagyívű intés után egyszerűen véget ér a mű.

Anton Weilhamer munkája kétszer ekkora terjedelmű, de tartalmilag, szerkezetileg csaknem azonos a kolozsvári kötettel. Lezárása mindenképpen kidolgozottabb, a harmadik könyvet az eltávozó barátnak szenteli, egyrészt a távollét értelmében, ami magával hozza a kibontakozó levelezést, másrészt az elhunyt barát emlékének. Weilhamer dedikációjából kiderül, hogy a feldolgozott tárgy messze nem ismeretlen az ünnepelt hallgatók előtt, az évek során több olvasmányuk is ebből a körből került ki. Ha tetszik, akár tézissornak is tekinthetjük a munkát, Kaprinainál sokkal bőségesebben dolgozza ki a klasszikus szerzők vonatkozó megállapításait. Túl ezeken a sztenderd szövegeken és a bőséges antik példatáron, két figyelemre méltó tartalmi elemet gondolok kiemelendőnek. Aránytalanul gyakran, a legváratlanabban tematikai összefüggésben visszatérő képe a Scylla és Charibdis közeli hajózás veszélye. Legerősebb, poétikailag is kitűnően formált hasonlata pedig egy jól megerősített város képe, felsorolva a bástyákat, falakat, véd-

műveket, melyek biztosítják a bennlakók épségét. A hasonlat arra szolgál, hogy megvilágítsa, milyen hihetetlen fegyverzettel kell körbevennie magát az embernek még a barátok körében is.

A korábban említett előfeltevésem az volt, még mielőtt kézbe vettem volna a két tankölteményt, hogy valamilyen nyomot kellett hagynia rajtuk a 17. század vége és 18. század első fele egyik legnagyobb sikerű munkájának, Baltasar Gracián kézikönyvének, ami rapid módon átszötte a kor politikai irodalmát. Az előfeltevés alapja az volt, hogy Gracián maximáinak több darabja foglalkozik a barátsággal, mégpedig pontosan azon a határmezsgyén, ahol az igaz, egyetlen barát szükség-szerűen együtt mozog az udvari, azaz hatalmi környezetben jelenlévő barátokkal, ezek körébe tartoznak a Kaprinainál és Weilhamernél emlegetett előljárók, magasabb tisztségek viselői, Faludi fordításában a jóakarók. Gracián *Oraculo manualh*-nak francia fordítása 1684-ben jelent meg, már *Udvari ember* címmel, és bő egy évtizeden belül elkészült minden fontos fordítása, 1695-ben a latin is, noha elterjedté aztán az 1731-ben Lipcsében megjelent fordítás vált. A mű széles körű népszerűsége egyfelől az egymás mellett párhuzamosan futó olvasatok lehetőségéből fakadt. Mindenki érzékelte, hogy itt gyakran egymásnak ellentmondó figyelmeztetések, tanácsok követik egymást, Faludi is kitér a fordítás ajánlásában erre, és úgy oldja föl, ahogy valószínűleg minden olvasó föloldotta, nemcsak a maximák mondanak ellent egymásnak, de ilyen az udvari élet is, tehát hol ezt, hol azt a tanácsot kell követni. Nincs akkora rálátásom az udvari kultúrákra, hogy alá tudnám támasztani, ezért inkább csak feltételezem: Gracián szövege egyszerűen leképezte a hétköznapi politikai-etikai gyakorlatot, amely gyakorlat persze nem volt új, csak már nem bírhatott semmiféle elméleti megalapozottsággal. Gracián alaptétele: a politikai, udvari etika egyszerűen leválasztható a keresztény etikáról, a kettő együtt nem figyelembe vehető. Ez persze nagyon súlyos és nagyon messze mutató tétel. Benne van a szerző fatalizmusa és peszimizmusa, nem véletlen, hogy Schopenhauer újrafordította a munkát; benne van a kora felvilágosodás teoretikusainak társadalmi képzelete, ezért számukra is elsőrangú olvasmány, de a másik póluson benne van, szövegszerűen is, a keresztény etika adottsága, elsősorban a

vita contemplativa keretében, tehát a közvetlenül politikai machinációkat nem mozgató klerikusok számára. Nyilván voltak olyan olvasók is, Rákóczi például, aki heroikusan mást gondolt, és kíméletlen kritikaként írta le a Vallomásokban, hogy „aula [...] Viennensis Hispanicis regitur maximis” – a bécsi udvart Gracián maximái kormányozzák, másutt pedig élesen elhatárolódott ettől a politikai elmélettől, vallván, hogy lehet keresztény uralkodóként igazgatni egy országot.

Gracián a maximák között jónéhányat szentel a barátság, barátok problematikájának. Ezek azonban éppolyan reménytelenek, pesszimisták, mint egész világképe. Egy mondatban összefoglalva: van igaz barátság, szükséged is van rá, mert hasznot húzhatsz belőle baj esetén; aztán vannak még egyéb barátaid, de tekintsd őket úgy, mint holnapi ellenségeidet, ne tárulkozz ki még az igaz barát előtt sem, nemhogy a látszat-barátok előtt; minden eszközzel biztosítsd be magad ezekben a kapcsolatokban, mert bármelyik pillanatban árulás áldozatává válhatsz. Ezt a mélységes desperáltságot nem találjuk a két tankölteményben. Ám a főntebb kiemelt részekben letompítva ugyan, és korlátozott jelentésben, de jól megfogható nyomait találjuk a maximák egy részének. Ha visszaemlékszünk: vedd körül magad barátokkal, jóakarókkal, és használd fel minden eszközt arra, hogy magadhoz kösd őket; különösen a hatalmasokkal szemben vedd be a kedvesség, udvariasság baráti fegyvereit, így a jószerecsét üstökön fogod ragadni, mert rajtuk múlik; a leendő barát viselkedését előre puhatold ki, itt még alantas eszközöket is használhatsz; ajándékaidat válogasd meg, és figyelj arra, hogy mikor ajándékozod meg (Gracián fontos tétele: nem jutalomként, hanem előre, lekötelező gesztussal adjuk). Weilhamernél pedig két momentumot emeltünk ki, amelyek a Kaprinainál is fellelhető elemeken túl tárgyunk szempontjából figyelemre méltóak: Scylla és Charybdis állandóan visszatérő képét, noha tudjuk, hogy teljesen elkoptatott frázisról van szó, a szövegösszefüggések azonban hangsúlyosabb jelentést kölcsönöznek neki; illetve a jól megerősített város részletesen kidolgozott képét, amely megvéd az ellenség támadásaitól. Mindkettő a barátságnak az udvari élet keretei közötti problematikájára utal.

Sommervogel fölveti a Bíró Istvánról írott szócikkben, hogy egyes bibliográfusok szerint ő volt a szerzője a munkának, ám egyszerű tévedésnek tekinti. Valóban, nem kérdéses, hogy Kaprinai a szerző.

De akár Bíró is írhatta volna, hiszen minden jezsuita olvasta az 1750-től Magyarországon is többször megjelenő latin *Aulicust*. A Lázárral folytatott levelezésben és a barátságról alkotott képzeteiken azonban nem hagyott nyomot, ám ezzel együtt sem lehetetlen, hogy a konverzáció bizonyos pontjain ez az „elméleti” irodalom is megjelenik. Nem lehetetlen, hogy hitvitájuk, mely teljes békével zárult, nemcsak a jezsuita atya hittérítő buzgalmából forrásozott, hanem az ott megfogalmazott kötelezően figyelmeztető parancsból is: amennyiben barátja tévútra, bűnbe téved, minden eszközzel vissza kell térítenie.

HENCZ Enikő

Történeti adatgyűjtés egy 18. századi levelezésben
*(Dobai Székely Sámuel levelezése)**

A címben megadott témáról, Dobai Székely Sámuel történeti adatgyűjtő tevékenységéről kortársaival váltott levelei alapján írok. Levelezésének egy kis része megjelent már nyomtatásban, magyarázatokkal.¹ Bél Mátyással és Kollár Ádám Ferencsel való levelezése a *Magyarországi tudósok levelezése* sorozatban 1993-ban, valamint 2000-ben, a debreceni értelmiségiekkel és a Kaprinai Istvánnal folytatott pedig az előbb említett sorozat „kistestvérének” tekinthető *Pázmány Irodalmi Műhely: Források* című sorozatban 2007-ben és 2009-ben. Dobai Székely levelezéséről többen, eltérő szempontok szerint is írtak.² Jelen tanulmányban Dobai Székely Sámuelnek a debreceni értelmiségiekkel, valamint a Koller Józseffel folytatott levelezésre szűkítettem a témát. Másoknak írt levelekről csak érintőlegesen szólok.

* A tanulmány az OTKA K 100446. sz. pályázat támogatásával készült.

¹ Dobai Székely Sámuel levelei kiadott formában: *Bél Mátyás levelezése*, s. a. r. SZELESTEI N. László, Budapest, Balassi, 1993 (Magyarországi tudósok levelezése, 3); *Kollár Ádám Ferenc levelezése*, s. a. r. SOÓS István, Budapest, Universitas, 2000 (Magyarországi tudósok levelezése, 4); *Debreceni értelmiségiek levelei Dobai Székely Sámuelhez*, s. a. r. ILLIK Péter, jegyz. MACZÁK Ibolya, Piliscsaba, PPKE BTK, 2007 (Pázmány Irodalmi Műhely, Források, 5); *Dobai Székely Sámuel és Kaprinai István levelezése*, s. a. r. M. HORVÁTH Mária, Piliscsaba, PPKE BTK, 2009 (Pázmány Irodalmi Műhely, Források, 6).

² Dobai Székely levelezéséről: a debreceni értelmiségiekkel való levelezésről ír SZELESTEI N. László, *A Collectio Kazsaryana, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*, 1976–1977, 417–443; ILLIK Péter, *Tudóslevelezés, történetírás és forráskutatás a 18. századi Magyarországon = Summa: tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére*, szerk. MACZÁK Ibolya, Piliscsaba, PPKE BTK, 2006 (Pázmány Irodalmi Műhely, Tanulmányok, 7), 124–127; *Debreceni értelmiségiek levelei, i. m.*, (1. j.), 7–14; A Cornides Dániellel való levelezésről: SZELESTEI N. László, *Adatok Janus Pannonius 18. századi ismeretéhez* = Sz. L. L., *Esszék és arcok a 18. századi Magyarországról*, Budapest, Universitas, 2010 (Historia litteraria, 26), 154–155. A Kaprinai Istvánnal való levelezésről: *Dobai Székely Sámuel és Kaprinai István levelezése, i. m.*, (1. j.), 11–13. Kollár Ádám Ferencsel való levelezéséről: *Kollár Ádám Ferenc levelezése, i. m.*, (1. j.), 8–9. Koller Józseffel folytatott levelezésről SZELESTEI N. László, *Koller József és a historia litteraria = A Koller József emlékkonferencia (2002. október 24–25.) válogatott előadásai*, szerk. FONT Márta, VARGHA Dezső, Pécs, Pécs Története Alapítvány, 2003 (Tanulmányok Pécs történetéből, 13), 77–87; HENCZ Enikő, *Koller József és Dobai Székely Sámuel levelezése = Klimó György püspök és kora: Egyház, művelődés, kultúra a 18. században*, szerk. POHÁNKA Éva, SZILÁGYI Mariann, Pécs, PTE Egyetemi Könyvtár, 2011 (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai, 9), 171–184.

Dobai Székely Sámuel műgyűjtőként jelentős könyvtárra tett szert, melynek darabjaival szívesen segített kortársainak.³ Gyűjteményéről mindeddig teljes leírás nem készült. Jelentősége elsősorban ebben a segítségnyújtásban mutatkozott meg, saját művet nem írt (egy fordítását ismerjük).⁴ Dobai Székely adatait többségében saját könyveiből vette, így a megközelítés a könyvgyűjteményét feltérképező munkához is újabb adalékkal szolgál.

A Dobai Székely Sámuel birtokába került kéziratok több évtizedes gyűjtőmunka eredményei voltak. Kaprinai Istvánnak 1768. június 30-án küldött levelében saját maga mintegy 45 éven át tartó munka gyümölcsének tartotta akkoriban már eladni kívánt kéziratgyűjteményét.⁵ Az eladásról Kaprinai mellett többek között debreceni értelmiségiekkel és Koller Józseffel levelezett. Koller József Klimó György pécsi püspök számára közvetített az eladás ügyében.⁶ Klimó püspök végül két nyomtatványt és négy kéziratos kötetet vásárolt meg Dobai Székely Sámuel gyűjteményéből. A kötetek ma a Pécsi Egyházmegye őrzésében találhatók. A vásárlással Dobai Székely értékes oklevelei és Klimó püspök végül két nyomtatványt, valami négy kéziratos kötetet vásárolt meg Dobai Székely Sámuel gyűjteményéből. A kötetek ma a Pécsi Egyházmegye őrzésében találhatók. A vásárlással Dobai Székely értékes oklevelei és kancelláriai formuláskönyvei együtt kerültek Pécsre.

Dobai Székely Sámuel többször készített gyűjteményéből szemezgető jegyzékeket. Ezek mindig válogatások voltak. Könyvtáráról teljes leírást nem ismerünk, ellenben számos ilyen felsorolás maradt ránk, amelyek segítenek a gyűjtemény egyes darabjainak megtalálásában.

³ Dobai Székely Sámuel jelentőségéről ír SZELESTEI N. László, *Irodalom- és tudományszervező törekvések a 18. századi Magyarországon, 1690–1790*, Budapest, OSZK, 1989, (Országos Széchényi Könyvtár kiadványai, Új sorozat 4), 86; Koller József és a *historia litteraria*, i. m., (2. j.), 160; SZELESTEI, *Adatok*, i. m., (2. j.), 153; SZABÓ András, SZABÓ András Péter, *Joachim és Israel Leibitzer történeti feljegyzései*, Studia Carolinsia, 2007/4, 79.

⁴ A fordítás kézírata az Országos Széchényi Könyvtárban található: OSZK, Kézirattár, Quart. Hung. 271. Kiadása: *Hadi embernek oktatása, melyet magyar katonaiifjúságnak kedvéért rövid írásba foglalt [...] Felséges Austriai háznak hadi artikulussival együtt*, ford. DOBAI SZÉKELY Sámuel, Kassa, 1759.

⁵ Az említett levél kiadása: *Dobai Székely Sámuel és Kaprinai István levelezése*, i. m., (1. j.), 82.

⁶ A vásárlásról részletesen: SZELESTEI N. László, *Töredékek a pécsi Püspöki Könyvtár formuláriumának kötéséből = A könyv- és könyvtárkultúra ezer éve Baranyában*, szerk. BODA Miklós, Pécs, Csorba Győző Megyei Könyvtár, 2000, 117–124; SZELESTEI, *Adatok*, i. m., (2. j.), 153; HENCZ, *Koller József és Dobai Székely Sámuel levelezése*, i. m., (2. j.), 177.

Utolsó Koller Józsefnek küldött leveléhez – valószínűleg egy újabb eladási kísérletként – szintén mellékelte egy tizenhét tételes, kézírataiból szemezgető jegyzéket.⁷ Koller Józsefnek a jegyzékről készített másolatát is ismerjük, a Pécsi Klimó Könyvtárban található.⁸

A jegyzéken szereplő kéziratok közül a *Sebes agynak késő sisak* című versgyűjtemény⁹ az Országos Széchényi Könyvtárban őrzik, Rozsnyai Dávid és Komáromi János naplójának Dobai Székelyhez köthető darabjai a Magyar Országos Levéltárban és az Országos Széchényi Könyvtárban egyaránt megtalálhatók.¹⁰

Dobai Székely Sámuel és Koller József tudós párbeszédében nyomon követhető a 18. századi történeti adatgyűjtés egy formája. A levelezés egyik legfőbb témája a pécsi püspökökkel kapcsolatos adatcsere volt. Természetesen Dobai Székely Sámuel a birtokában lévő művekről több, különböző témákban író kortársával levelezett. Számos esetben került középpontba történeti adatok megvitatása. Dobai Székely Kaprinai Istvánt, Cornides Dánielt, Sinai Miklóst vagy Fridvaldszky Jánost egyaránt segítette tudományos műveik megírásában.

Koller József a pécsi egyházmegyére vonatkozó adatokat kért az eperjesi nyugalmazott katonától, aki szívesen osztotta meg vele tudását. Üdvözölte Koller vállalkozását a püspökségtörténetet¹¹ illetően, kezdettől hangsúlyozta: nagy örömmel segíti az ilyen törekvéseket. Birtokában levő régebbi okleveleket, formulás

⁷ Az említett könyvjegyzék: OSZK, Kézirattár, Quart Lat. 1508, ff. 41r–42v. (1771. június 9.)

⁸ Pécsi Egyetemi Könyvtár, Történeti Gyűjtemények Osztálya, Kt. Ms 507, 71–73.

⁹ A versgyűjtemény mai őrzési helye: OSZK, Kézirattár, Oct. Hung. 69. Vö. STOLL Béla, *A magyar kézíratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, Budapest, Balassi, 2002, nr. 51. A versgyűjteményről részletesen: FAZEKAS Sándor, JUHÁSZ Levente, *Egerszini kaméleon (A Sebes agynak késő sisak forrásai)*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2004, 267–291.

¹⁰ Rozsnyai és Komáromi kézíratairól készült, Dobai Székely birtokában volt másolatok találhatóak az Országos Széchényi Könyvtárban, valamint a Magyar Nemzeti Levéltárban. A Rozsnyai-kéziratok mai lelőhelyei: OSZK, Kézirattár, Fol. Hung. 656; MOL, P 1890, A Forgách család gácsi ága, Vegyes iratok, 6. A *Komáromi-diárium* mai lelőhelyei: OSZK, Kézirattár, Fol. Hung. 30; MOL, P 1890, A Forgách család gácsi ága, Vegyes iratok, 5. Rozsnyai művéről: *Rozsnyai Dávid, Koháry István, Petrőczy Kata Szjódónia és Kőszeghy Péter versei*, szerk. KOMLOVSZKI Tibor, S. SÁRDI Margit, Budapest, Balassi, 2000, (Régi magyar költők tára, XVII. század, 16), 545–546.

¹¹ Az említett mű a hétkötetes *Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum* (KOLLER, Josephus, *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum*, I–VII, Posonii, Landerer, Trattner, 1782–1812), valamint az ennek kiegészítéséül készült nyolcadik kötet: KOLLER, Josephus, *Prolegomena in historiam episcopatus Quinqueecclesiarum*, Posonii, Landerer, 1804.

kötetet ígért, amelyek vélhetőleg a pécsi egyházmegyére vonatkozó információt is tartalmaznak. Ezekből a későbbiekben másolatokat küldött. Igyekezetét mutatja, hogy már első válaszlevelében leírta I. Mátyás király Janus Pannoniusnak és utódainak adott kiváltság-oklevelét és a káptalan pallosjogáról szólót, valamint Janus Pannonius síremlékének metszetét és egyéb adatokat közölt.

A szakirodalom Batthyány Ignác és Fejérváry Károly Dobai Székely Sámuelről való vásárlását szintén említi. Az ügyletről többek között egy, a levelezésgyűjteményben található, Fejérváry Károly által írt, 1779. január 17-i levél is tájékoztat.¹² A levél írója utalt arra, hogy Batthyány gróf megvásárolta Dobai Székely Sámuel könyveit. Hírt adott arról, hogy saját maga egy Kriebel-kéziratot, valamint néhány artikulust vett a gyűjteményből. Az említett kéziratok a gyulafehérvári Batthyány-gyűjteményben található tizenöt kötet részben eredeti oklevelek és levelek lehetnek.¹³ Ennek részletes vizsgálata még további kutatást igényel. A debreceni értelmiségieknek szintén küldött eladás céljából jegyzéket. Az eredeti jegyzék mai lelőhelye ismeretlen, de a levélíró felek többször utaltak a benne felsorolt művekre. A teljes gyűjtemény megvásárlására a debreceniek sem vállalkoztak, csak egy-egy számukra értékes könyvet vettek meg.

A tudós levelező felek rendszerint beszámoltak arról, hol tartanak készülő munkájukban. Sinai Miklós többek között egyháztörténetének megírásában¹⁴ számíthatott Dobai Székely támogatásra,¹⁵ saját gyűjteményét is felkínálta segítségül. 1762. április 23-án küldött levelében megköszönte Dobai Székely ajánlatát, miszerint ha valami Sinai számára felhasználható adatot talál saját gyűjteményében, elküldi neki. Örövendezve látta a Dobai Székely által küldött katalógust nézve, hogy sok számára hasznos anyag van a felsorolt könyvek között, írt törekvéséről, hogy egyháztörténetet írjon. Dobai Székelytől adalékokat kért a szepességi váro-

¹² OSZK, Kézirattár, Quart. Lat. 784/I, f. 210.

¹³ Fejérváry Károly és Batthyány Ignác vásárlását említi SZABÓ A., SZABÓ A. P., *Joachim és Israel Leibitzer, i. m.*, (3. j.), 81. A Batthyány gyűjteményében található kötetekről: VARJÚ Elemér, *A Gyulafehérvári Batthyány-Könyvtár*, Budapest, 1899, 25.

¹⁴ SINAI, Nicolaus, *Historia ecclesiastica Hungariae et Transylvaniae*, vol. 2, 1773 [kézirat].

¹⁵ Sinai Miklós Dobai Székely Sámuelnek írt levelei: OSZK, Kézirattár, Quart. Lat. 784/III, ff. 45–91. Kiadva: *Debreceni értelmiségiek levelei, i. m.*, (1. j.).

sok reformációjára és egyháztörténetére vonatkozó könyvekről. Érdeklődött két kézirat – Sopron város Akats Istvánnak kiadott testimoniuma¹⁶ és egy Melanchthon írás¹⁷ – felől. Ezen felül Kálmáncsehi Sántha Márton által írt leveleket¹⁸ és egy Thoraconymus-művet¹⁹ is kért.

Sinai a későbbiekben is kapott Dobai Székely Sámuelről nyomtatott és kézíratos anyagokat: kéziratai közül 1763. szeptember 5-én Bocskai komisszáriusi aktáit, valamint egy erdélyi kancelláriai formuláriumot (utóbbiból később – Sinai kérésére – másolatot küldött Dobai Székely Sámuel).

Sinai kérte a gyűjtemény több kéziratát: egy a levelekben *Páriás könyv*nek nevezett kéziratot (ez a Kollernek küldött jegyzékben is szerepelt, Komáromi János által másolt jegyzőkönyveket tartalmazott),²⁰ Rezik János *Theatrum Eperiense* című művét,²¹ egy 1662. évi országgyűlésről írt diáriumot,²² különböző témájú régi leveleket, Bethlen Farkas *Historiájának* utolsó három, kézíratos könyvét,²³ emellett nyomtatványokat: Bohuslav Baldinus egyik művét,²⁴ II. Rákóczi Ferenc manifestumát, Lórántffy Zsuzsanna, valamint Báthori Zsófia testamentumait.²⁵

Dobai Székely Sámuel ezeken felül öt kézíratos diáriumot (Conrad Sperfo-gelét, Clementis Györgyét, Klein Sámuelét, Komáromi Jánosét és Rozsnyai Dávi-

¹⁶ Mai lelőhelye ismeretlen.

¹⁷ Nem sikerült azonosítani.

¹⁸ Nem sikerült azonosítani.

¹⁹ THORACONYMUS, Matthias, *De controversiis religionis hoc seculo motis adversaria quaedam scripta*, Basilae, 1587.

²⁰ Mai lelőhelye ismeretlen.

²¹ REZIK, Joannes, *Theatrum sanguinarium quae Antonius Karaffa erexerat: Lugubre theatrum Eperjesiense: Laniena Eperjesiensis*, 1687. A Dobai Székely birtokában volt autográf kézirat mai lelőhelye: OSZK, Kézirattár, Quart. Lat. 2086, egy erről készített másolat: OSZK, Kézirattár, Quart. Lat. 350. A műről: MACZÁK Ibolya, *Adalékok Dobai Székely Sámuel forrásgyűjtő tevékenységéhez*, Magyar Könyvszemle, 2008/3, 319–324. Részletes szakirodalmat közöl FILEP Tamás Gusztáv, *Az eperjesi teátrum*, Kortárs, 2004/6, 87. A műről ismeretes, hogy Matthaides Sámuel vásárolta meg. A kézirat Dobai Székely Sámuel birtokába a rokoni szálon került: Matthaides Sámuel leányát vette feleségül.

²² Mai lelőhelye ismeretlen.

²³ Az említett mű BETHLEN, Farkas, *Historia de rebus Transylvanicis*, I–XVI, 1525–1609. A 17. század végi keresdi félbehagyott kiadás megsemmisült, az eredeti kézirat is elveszett. Benkő József pótlásaival 1782 és 1793 között Nagyszebenben hat kötetben jelent meg a mű *Historiarum Pannonico Daciarum libri X. a clade Mohacsensi 1526 usque ad finem seculi* címmel (1782–1793).

²⁴ A művet nem sikerült azonosítani.

²⁵ A tételek mai lelőhelye ismeretlen.

dét)²⁶ Samarjai M. János *Magyar harmonia* című művét,²⁷ valamint egy-egy Esterházy- és Thomas Middleton-művet küldött Sinai számára sajátjaiból.

Mátyás korabeli formulás kötetét itt is ajánlotta. A debreceni tanárnak ebből többek között a huszitákkal kapcsolatos adatok bizonyultak értékesnek. Oklevélgyűjteményéből szintén másolt részeket.

Hatvani István, Kazzay Sámuel vagy Domokos Lajos szintén kaptak műveket Dobai Székely Sámueltól.²⁸ Hatvaninak egy Paulo Aringhi-művet,²⁹ Kazzay Sámuelnek Thököly Imre naplóját,³⁰ két Ferdinándhoz köthető donatiót, valamint a Sinai Miklóssal szintén megosztott *Theatrum Eperiense* címet viselő kéziratot küldte el.³¹ Domokos Lajosnak többek között Báthori Kristófnak egy levelével és Schmal András több írásával (köztük az *Adversariával*)³² szolgált. Dobai Székely Sámuel a legkülönbözőbb tudományos témákban levelezett. Fridvaldszky Jánosnak készülő *Minerológiájához*³³ többek között egy tizenhét tételes, természettudományos művekből válogatott jegyzéket készített.³⁴

Tudós levelekben gyakori volt, hogy a felek ajánlás útján kerültek egymással kapcsolatba. Koller Józsefnek Kollár Ádám Ferenc ajánlotta Dobai Székely Sám

²⁶ Clementis György naplója: CLEMENTIS, Georgius, *Diarium, 1590–1686*. (Az eredeti kézirat a breznóbányai plébániai templomban található. A lelőhelyről lásd KULCSÁR Péter, *A magyar történeti irodalom lelőhelyjegyzéke a kezdetektől 1700-ig*, Budapest, Balassi, 2003, 115, valamint KOVACHICH Márton György, *Manuscriptorum* [...], 1810–1813 (OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 139, f. 125v.). Klein Sámuel naplójának mai lelőhelye ismeretlen, a Rozsnyai és Komáromi diáriumok lelőhelyéről lásd a 11. sz. jegyzetet, a Sperfogel naplónak két Dobai Székely Sámuelhez köthető másolata található az Országos Széchényi Könyvtárban. (OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 430; OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 3108.)

²⁷ SAMARJAI M. János, *Magyar harmonia* [...], Pápa, 1628. RMNy 1419.

²⁸ Hatvani István Dobai Székely Sámuelnek írt levelei: OSZK, Kézirattár, Quart. Lat. 784/II, ff. 41–50; Kazzay Sámuel levelei: OSZK, Kézirattár, Quart. Lat. 784/II, ff. 73–82; Domokos Lajos levelei: OSZK, Kézirattár, Quart. Lat. 784/I, ff. 162–177. Kiadás: *Debreceni értelmiségiek levelei, i. m.*, (1. j.).

²⁹ A mű pontos címét a levél nem említi.

³⁰ A napló kiadása: 1. kötet: *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, közl. TORMA Károly, XVIII, 1866, 1–189; 2. kötet: *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, közl. THALY Károly, XXIV, 1868, 257–315; 3. kötet: *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, közl. THALY Károly, XXIII, 1868, 3–59; 4. kötet: *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, közl. NAGY Iván, XV, 1866. Az 5. kötetről lásd KULCSÁR 2003, 537.

³¹ A műről lásd a 22. sz. jegyzetet.

³² Az *Adversaria* Dobai Székely birtokában volt, másolata: OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 370.

³³ FRIDVALDSZKY, Joannes, *Minerologia magni principatus Transylvaniae seu metalla, semi-metalla, sulphura, salia, lapides et aquae conscripta*, Claudiopoli, Acad., 1767.

³⁴ A jegyzék lelőhelye: OSZK, Kézirattár, Quart. Lat. 748/II, f. 9.

muelt. Jelezte, hogy Dobai Székely gyűjteményében értékes, a pécsi püspökség történetére vonatkozó diplomák vannak.³⁵ Ilyen gesztus természetesen a Dobai Székely-levelezésben máshol is előfordult: Cornides Dánielt például Domokos Lajos ajánlotta be Eperjesen élő barátjának.³⁶

Dobai Székely tudós kortársakkal való kapcsolatát táplálta a hasonló érdeklődés. Sinai Miklós a közös vonást közte és barátja között elsősorban a haza és az „ecclesia dolgairól” írt művek szeretetében látta.³⁷ Dobai Székelynek ezt az irányultságát jól tükrözték Koller Józsefnek 1769. április 18-án írt gondolatai is, miszerint minden olyan iratot, amely a haza számára hasznos, számon kell tartani.³⁸

Dobai Székely Sámuel az eddig említetteken kívül számos más kortársával folytatott tudományos levelezést. Partnerei voltak Benczúr József, Johann Baltazar Bernhold,³⁹ Fejérváry Károly és még sokan mások.

A Koller Józseffel folytatott levelezés szintén tudományos levelezésnek tekinthető: ezt a levelek formai jellemzői és a tartalmi sajátosságok egyaránt alátámasztják.⁴⁰

A levelekben természetesen szó esik másról is. A levelezőpartnereknél, – például Sinai Miklósnál, Kazzay Sámuelnél vagy Domokos Mártonnál⁴¹ – gyakori volt, hogy egy-egy magánjellegű hírrel zárták levelüket, esetleg valamilyen üzleti ügyben írtak. A Koller-levelezés ennek megfelelően a Klimó püspök és Dobai Székely közötti vásárlási folyamatról tájékoztat.⁴²

³⁵ Koller József levelének erre vonatkozó részét lásd OSZK, Kézirattár, Quart. Lat. 784/II, f. 106.

³⁶ OSZK. Kézirattár, Quart. Lat. 784/I, f. 187. (A levél kiadása: *Debreceni értelmiségiek levelei, i. m.,* (1. j.), 58–59.)

³⁷ OSZK. Kézirattár, Quart. Lat. 784/III, f. 47; *Debreceni értelmiségiek levelei, i. m.,* (1. j.), 20.

³⁸ Az említett levélrészletet lásd OSZK, Kézirattár, Quart. Lat. 1508, f. 2r.

³⁹ Dobai Székely Sámuel és Balthazar Bernhold levelezéséről ír SZÓKE Kornélia, *Egy 18. századi tudós barátság történetéhez (Dobai Székely Sámuel és Johann Balthazar Bernhold) = Doktoranduszok fóruma (Miskolc, 2008. november 13)*, szerk. SZÓKE Kornélia, Miskolc, ME, 2009, 29–36.

⁴⁰ A 18. századi tudós levelezésekről részletesen: SZELESTEI N. László, *A 18. századi magyarországi respublica litteraria (tudóslevelezések tükrében) = Ünnepi kötet Maróth Miklós hetvenedik születésnapja tiszteletére*, szerk. FODOR György, SÁRBAK Gábor, Budapest, Szent István Társulat, 2013, 145–152.

⁴¹ Sinai Miklós leveleiről lásd a 16. sz. jegyzetet, Kazzay Sámuel leveleinek lelőhelyéről lásd a 29. sz. jegyzetet. Domokos Márton levelei: OSZK, Kézirattár, Quart. Lat. 784/I, ff. 177–188.

⁴² A Koller–Dobai Székely levelezésről: SZELESTEI, *Töredékek, i. m.,* (6. j.), 117–124; SZELESTEI, *Adatok, i. m.,* (2. j.), 153.

A másod- és harmadkézből kapott információknak Dobai Székely levelezésében fontos szerepe volt. Erre a Kollerrel való írásos érintkezésben is találunk példát: egy-egy vásárlásról, munka elkészültéről, egyéb tudományos művek munkálatairól⁴³ értesülhetünk. E forrásból is tudjuk, hogy a könyvek és érmék megvásárlásában többek között Benczur József játszott közvetítő szerepet Dobai Székely és Klimó püspök között.

1769. június 25-én küldött levelében Dobai Székely Sámuel megírta Koller Józsefnek, hogy Bél Mátyást, Schmitt Miklóst, Kaprinai Istvánt és Wagner Károlyt is segítette munkájában.

Előfordult, hogy a levélíró felek általuk tudott, éppen készülő tudományos művek munkálatairól, frissen megjelent művek megszerzéséről is beszámoltak. Sinai Miklós 1762. április 23-án írt arról, hogy tulajdonába került Kollár *Analecta*-ja,⁴⁴ 1768. április 28-án két készülő művet: Severini János *Commentatio historica*-ját⁴⁵ és Pray György *Annales regum Hungariae*-jének ötödik kötetét⁴⁶ említette.

Adatok szolgáltatása a tudós levelekben kölcsönös volt. Előfordult, hogy levelezőpartnereitől Dobai Székely Sámuel is segítséget kapott. Koller Józseftől ímént említett, 1769. június 25-i levelében Anton Cothmann numizmatikai metszeteinek megvásárlását kérte, debreceniek Barta Boldizsár *Rövid Chronicáját* küldték el neki.⁴⁷

Dobai Székely Sinai Miklós példánya alapján egészítette ki hiányos Lisznyai Kovács Pál krónikáját⁴⁸ a betűtípust követő írásmóddal (a nyomtatványt később Klimó püspök vásárolta meg).⁴⁹ Egy levelében Hatvani István az eperjesi levele-

⁴³ Benczur József vállalkozásáról, vagy régebben segített munkákról írt.

⁴⁴ KOLLÁR, Adamus Franciscus, *Analecta monumentorum omnis aevi Vindobonensia*, I–II, Vindobonae, Trattner, 1761.

⁴⁵ SEVERINI, Joannes, *Commentatio historica de veteribus incolis Hungariae Cis-Danubiae a Morava amne ad Tibiscum porrectae ex probatissimis scriptoribus deducta cum brevi delineatione Schemnicii angustorum gemino adventu gloriosi regis oblata manibus*, Sopron, 1767.

⁴⁶ PRAY, Georgius, *Annales Regum Hungariae*, V, Vindobonae, 1770.

⁴⁷ BARTA Boldizsár, *Rövid Chronica*, Debrecen, 1666. RMK I 1032.

⁴⁸ A Lisznyai krónika mai lelőhelye: Pécsi Egyetemi Könyvtár, TGYO KK U.IX.23. (RMK I 1421.)

⁴⁹ A Pécsre került kötetekről lásd a 7. sz. jegyzetet.

zótárs figyelmébe ajánlotta Pósalaki János *Declaratio afflicti* című művét,⁵⁰ Kazzay Sámuel Weszprémi Istvánnak *A Bábamesterségre tanító könyvét* küldte el,⁵¹ valamint Paulo Sarpi *Istoria del concilio Tridentino* című művét ajánlotta.⁵² Kazzay Sámuel, Sinai Miklós, valamint Domokos Lajos többször játszott közvetítő szerepet a debreceni értelmiségiek és Dobai Székely Sámuel között a gyűjtemény eladásának ügyében.

Koller Józsefnek szintén írt saját gyűjteménye olyan könyveiről, amelyek nem kapcsolódtak a pécsi püspökök történetéhez. 1770. július 15-én írt levelében jelezte, hogy birtokában van Sylvester János *Újtestamentuma*,⁵³ valamint egy 1544-ben írt, magyar nyelvű *Graduálé* is.⁵⁴ Utolsó levelében sajátjaként említette Luther 110. zsoldárfordításának eredeti kéziratát.⁵⁵

Koller József művéhez saját maga is rengeteg információt gyűjtött kiterjedt levelezéssel. A kortársak nyújtotta segítségről helyenként Dobai Székelyt is tájékoztatta. 1769. október 3-án például Cornides Dániel szolgálatkészségéről írt. Püspökségtörténetében adatküldőként Wagner Károly, Pray György, Kollár Ádám Ferenc, Cornides Dániel, Katona István, Kaprinai István nevét tüntette fel. Dobai Székely Sámuel Várallyai Szaniszló,⁵⁶ Balásfy Tamás⁵⁷ és Draskovits György⁵⁸ pécsi püspökök esetében szerepel segítségnyújtóként.

⁵⁰ PÓSALAKI, Joannes, *Declaratio afflictii status Liberae Regiaeque Civitatis Debrecen*, Debrecen, 1696. RMK II 1825. Az említett levél: OSZK, Kézirattár, Quart. Lat. 784/II, ff. 41–42; *Debreceni értelmiségiek levelei, i. m.*, (1. j.), 23–25.

⁵¹ WESZPRÉMI István, *Bábamesterségre tanító Könyv*, Debrecen, 1766. Az említett levél: OSZK, Kézirattár, Quart. Lat. 784/II, f. 78; *Debreceni értelmiségiek levelei, i. m.*, (1. j.), 85–86.

⁵² SARPI, Paulo, *Istoria del concilio Tridentino*, London, 1619. Az említett levél: OSZK Kézirattár, Quart. Lat. 784/II, ff. 79–82; *Debreceni értelmiségiek levelei, i. m.*, (1. j.), 108–112.

⁵³ SYLVESTER János, *Új Testamentum magyar nyelven, melyet az görög és diak nyelvből ryonnan fordítottak, az magyar népnek keresztyen hitben való íppülésire*, Sárvár, 1541. RMNy I 49.

⁵⁴ OSZK, Kézirattár, Quart. Lat 1508, f. 27r. (1770. július 15.) A graduálét nem sikerült azonosítani. Vö. SZELESTEI, *Töredékek, i. m.*, (6. j.), 117–124.

⁵⁵ Az említett levél: Quart. Lat. 1508, ff. 41–43.

⁵⁶ Várallyai Szaniszló püspökkel kapcsolatban Molner György naplójából közölt tartalmi javítást. A tartalmi javítás Wagner Károly *Analecta Scepusii* [...] művében szintén a Dobai Székely Sámuel által küldött formában jelent meg, erre a püspökségtörténetben Koller is utalt („[...] In marginae noto variantes Lectiones editionis Caroli Wagner Analect. Scepusii P. II. P. 254. seq. Excerpta haec Matriculae Seniorum Fraternitatis XXIV. Regalium pars sunt.” = KOLLER Josephus, *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum*, V, Posenii, 1801, 303).

Dobai Székely Sámuel néha Koller már meglevő forrását egészítette ki vagy helyesbítette: 1769. december 7-i levelében megírta, hogy egy tárgyalt diplomában a püspök nevét Antonius helyett Anthimiusnak olvasná, Anthonius püspök (1148–1158?) székelésével kapcsolatban a lehetséges évszámok közül 1146-ot tartotta hitelesnek.

Efféle tudós együttgondolkodásra a debreceniekkel váltott levelekben is találunk példát. Mivel a levelezés csak részben ismert (a Dobai Székely Sámuelhez írt leveleket ismerjük),⁵⁹ a válaszlevelek tartalmára csak következtethetünk. Sinai Miklós 1762. április 23-án a Dobai Székely által küldött Zigerius-levelelől jegyezte meg, hogy a Zigerius név inkább Szigeti lehet. Információkat kért egy 16. századi egyházmegyei hitvallás keletkezési idejéről, és Luther Márton Révai Ferenchez írt levelei felől kérdezett.⁶⁰ Wespri István 1770. augusztusi levelében egy régebbi diplomában szereplő bizonyos „Ducis Ladislaus Doctor” személyével kapcsolatban írta meg Dobai Székely Sámuelnek véleményét.⁶¹

Sajnos a művek származási ideje vagy témája gyakran megállapíthatatlan a levelekből, külső adattal pedig nem mindig rendelkezünk. A levelezésben említett művek mai lelőhelyének felkutatása, más levelezések vizsgálata azonban Dobai Székely Sámuel gyűjteményének felkutatásához további információkkal szolgálhat.

⁵⁷ Koller a püspök két művénél jegyezte le, hogy az adatokat Dobai Székelytől kapta. (KOLLER, Josephus, *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum*, VI, Posonii, 1806, 376.)

⁵⁸ Draskovics Györggyel kapcsolatban a Horváth Stansits levéltárból származó levélmásolatokat küldött, ezek a püspökségtörténetben is olvashatók.

⁵⁹ A Dobai Székely Sámuelnek írt levelek: OSZK, Kézirattár, Quart. Lat. 784/I–VI.

⁶⁰ Az említett levél: OSZK Kézirattár, Quart. Lat. 78/III, ff. 47–48; *Debreceni értelmiségiek levelei, i. m.*, (1. j.), 21–22.)

⁶¹ Wespri István Dobai Székelynek írt levelei OSZK Kézirattár, Quart. Lat. 784/III, ff. 162–166. Az említett levél: Quart. Lat. 784/III, ff. 163–164; *Debreceni értelmiségiek levelei, i. m.*, (1. j.), 112–113.

SZELESTEI N. László

Horányi Elek levelezéséről

Horányi Elek a 18. századi irodalomtörténet-írásnak, historia litterariának kiemelkedő alakja. Műveit ma is idézzük, de még nem készült róla monográfia, munkamódszerének leírása éppúgy ritkán kerül szóba, mint a piarista renden belüli vagy a magyarországi tudományos körökben elfoglalt helye. Összegyűjtött levelezésének kiadása elsősorban a lexikonszerző Horányiról ad az eddigieknél árnyaltabb képet.

A tudományos kutatás színterei a 18. században nem az egyetemek voltak, ott csak a szilárd, széleskörűen elfogadott ismereteket tanították. A múlttal igényesen foglalkozó szakemberek tudós társaságokban (is) tevékenykedtek, meghatározott rend szerint összejöveteleket, megbeszéléseket tartottak, az eredményeket társasági évkönyvekben, folyóiratokban tették közzé. Tudósaink külföldi útjaik során találkoztak ezzel a gyakorlattal. Amennyiben tevékenységükkel fel tudták magukra hívni a figyelmet, tudós társaságok tagjaivá válhattak. Hazatérve azonban a kiemelkedő szerveződési gócok (királyi udvar, jelentős városok, egyetemek) hiányával kellett számolniuk, folyóiratok is csak a század utolsó harmadában indultak.

A közös műveltség és annak latin nyelve az iskolázott és a művelődést szívükön viselő személyeket a humanizmus óta egy közös *respublica litteraria* (tudományos közélet) tagjaivá tették, akik egymással egyenrangú félként érintkeztek. Levelek írásával egy-egy elhagyatottabb területen élő tag is megélhette saját fontosságát.

Horányi Elek a tudományos együttműködés áramkörébe a múlt feltárási folyamatában végzett tevékenységével került be: elsősorban írói lexikonainak összeállításával¹ és történeti források kiadásával.² A történelmi kutatások élénkülésének

¹ Lexikonai: *Memoria Hungarorum et Provincialium scriptis editis notorum*, I–III, Bécs, Pozsony, Loewe, 1775–1777. – *Nova Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum*, I: A–C, Pest, Trattner, 1792. [Kilian, 1795]. – *Scriptores piarum scholarum liberaliumque artium magistri, quorum ingenii monumenta exhibet Alexius Horányi*, Buda, Univ., 1808–1809.

Magyarországon több sürgető oka volt. A hosszú török uralom alóli felszabadulás után fel kellett mérni az ország helyzetét: a kormányzás megszervezése, ezzel párhuzamosan egyének és intézmények birtokjogainak igazolása éppúgy ösztönző erőt jelentett, mint a katolikus és protestáns felekezetek külföldről erősen támogatott missziós törekvései. Ezen múltat feltáró munkában az ország hungarus³ értelmisége, annak különböző nemzetiségű tagjai együtt dolgoztak a 18. század utolsó harmadáig. Ösztönző erőt merítettek abból, hogy külföldi forrásokban az ország elmaradottságáról, sőt a tudományok művelésére alkalmatlan voltáról olvashattak. Jakob Friedrich Reimann hallei tudós 1708-ban közzétett véleményének fordítása: „Ki tájékoztatna engem magyar írásokról és szerzőkről? Nem tudok senkiről, aki erre vállalkozhatnék. De nem is hiszem, hogy bárki is fog írni valaha erről a témáról, avagy valami különlegeset írhatna, hiszen a magyarok mindig is olyan természetűek voltak, hogy többre becsülték a jó lovat s a fényes szabályát egy érdekes könyvnél”.⁴ A nemzeti büszkeségen esett sérelem sokakat sarkallt a vád cáfolására, szinte mozgalommá vált a magyarországi műveltség múltjának, a magyarországi tudományos eredményeknek gyűjtése és közzététele. Korábbi előzmények után (különösen fontos Czvittinger Dávid 1711-ben megjelent kiadványa, a *Specimen Hungariae literatae*) a század közepétől többen is országos adatgyűjtésbe kezdtek. Erdélyben Bod Péter még felekezeti elfogultsággal, magyarul;⁵ a piarista Horányi Elek és a jezsuita Katona István egész országra kiterjedően, latinul;⁶ Wespriemi István a múlt és jelen híres magyar- és erdélyországi orvosairól kiadott köteteivel⁷ szerzett magának hírnevet.

² Forráskiadásai: SIMON de Keza, *Chronicon Hungaricum*, Bécs, Kurzbeck, 1782¹; Buda, Landerer, 1782². – BETHLEN, Joannes, *Historia rerum Transilvanicarum ab anno 1662 ad annum 1673, I–II*, Bécs, Kurzbeck, 1782–1783. – FORGÁCH, Franciscus, *Rerum Hungaricarum sui temporis commentarii libris XXII*, Pozsony, Kassa, Landerer, 1788.

³ Hungarus = magyarországi. A 18. század utolsó harmadáig tudósaink identitástudatának forrása nem a származás és a nyelv, hanem az azonos országhoz tartozás.

⁴ REIMANN, Jacob Friedrich, *Versuch einer Einleitung in die historiam litterariam insgemein*, I, Halle, 1708, 435–436.

⁵ BOD Péter, *Magyar Athenas*, [Szeben], 1766.

⁶ Katona István műve kéziratban maradt, végrendelete szerint ma azt a rozsnyói Püspöki Könyvtárban őrzik.

⁷ WESPRIEMI István, *Succinta medicorum Hungariae et Transilvaniae, I–IV*, Lipcse, Bécs, 1774–1787.

18. századi tudósaink levelezésének ránk maradt töredékéből rekonstruálhatjuk Horányi Elek tudományos kapcsolatainak egy részét, művei létrejöttének adatgyűjtési folyamatát, körülményeit. A korszak tudóslevelezéseinek számbavétele, kiadása során egyre világosabban kirajzolódik előttünk az a levelezési háló, amelynek Horányi Elek is egyik sűrűsödési pontját jelenti. Levelezéséből eddig mindössze (huszonegy személlyel folytatott) hatvanhárom levelet sikerült összegyűjtenem.⁸ De már ebből is markánsan kirajzolódik munkamódszere, láthatóvá válnak annak korlátai. Kapcsolatrendszeréről, munkásságának baráti és ellenséges megítéléséről kapunk adatokat.

A katolikus egyház és szervezetei kivették részüket a 18. századi történeti munkákból. Nemcsak a jezsuiták tevékenységére, az általuk összegyűjtött történeti forrásbázisra érdemes figyelnünk, hanem észre kell vennünk, hogy a 18. század közepén a többi szerzetesrendnél és az egyházmegyéknél is gyakoriak az intézmények múltjának anyaggyűjtését szervező historikusok. Az ő eredményeikre, gyakran megírt, de általában kéziratban maradt műveikre történetírásunk máig hivatkozik. Horányi Elek ezeknek a történeti kutatásokat végző, ritkábban csak a történelem iránt érdeklődő személyeknek az önzetlenségére támaszkodva tudta *Memoria Hungarorum*-ának három kötetét (*Memoria Hungarorum et Provincialium scriptis editis notorum*, 1775–1777) létrehozni. Erre a háttérre ritkán fordítunk kellő figyelmet. Jellemző példája ennek Blahó Vince, aki a ferences Salvatorianus Rendtartomány kéziratostörténetét hagyta ránk. Molnár Antal 2002-ben Blahó életrajzát és műveinek listáját nem tudta szakirodalomból áttekinteni, forrásokig kellett visszanyúlania.⁹ Blahó a váci piarista gimnáziumban tanult, 1768-ban szeretettel

⁸ Levelezőpartnerei a ma ismert levelek alapján: Kaprinai István, Katona István, Paintner Mihály, Pray György (jezsuiták) – Kollarich Joákim (pálos) – Roznák Márton (ágostonos) – Bolla Márton, Hannulik János, Koppi Károly (piaristák) – Agyich István (pécsi kanonok); Cornides Dániel (evangélikus); Losonczy István, Teleki József, Weszprémi István (reformátusok); Károlyi Ferenc, Kollár Ádám Ferenc, Kovachich Márton György, Luby Károly, Miller Jakab Ferdinánd, Gottfried van Swieten. A *Memoria Hungarorum*-ban ennél több személyt nevez meg. Vö. PERÉNYI József, *Irodalomtörténetírásunk első munkásai*, Nagykanizsa, 1901, 20–42.

⁹ MOLNÁR Antal, *A török kori Kecskemét ferences krónikása: Blahó Vince (1725–1785)*, Cumania, 18, 2002, 171–205.

emlékezett vissza 1735-ben kezdett tanulmányaira. A piarista atyák életre szóló keresztény elvekkel látták el.

Horányi Elek (1735–1809) életútjának állomásai ismertek, a magyar piarista provincia névkataszterében adatai hiánytalanok. Pest megyei birtokos családból származott, tehetségére Althan Mihály váci püspök már 1747-ben felfigyelt, különböző jezsuita gimnáziumokban (Budán, Pozsonyban, Kassán, majd ismét Budán) tanult. 1753-ban belépett a piarista rendbe, életútjának kezdetben sűrűn változtak állomáshelyei: 1756–1758-ban Rómában tanult, 1759–1760-ban Vácott alsós gimnazistákat, 1761-ben Nyitrán grammatistákat tanított; 1762-től poétikai és retorikai osztályok tanára Kecskeméten, 1763-ban (és 1766-ban) Mosonmagyaróvárott; 1764-ben Szegeden, 1765-ben ismét Kecskeméten. 1767–1768-ban Vácott a filozófiai tagozaton tanított, majd a tanítás alól felmentve foglalkozott tudományokkal, 1770-ben Velencében filozófiai tankönyvet adott ki, és a nyilvánosság elé lépett írói lexikonának, a *Memoria Hungarorum*nak a tervezetével; 1771–1774 Pesten (Tatán, Nyitrán és Budán) az írói lexikonon dolgozott, 1775-től a pesti rendházban élt, történelmet tanított, történeti műveket adott ki, folytonosan bővítette a *Memoria Hungarorum*ot, piarista írók lexikonát készítette el.¹⁰

Jezsuitáknál végzett tanulmányai hatására már fiatalon elkezdte a múlt emlékeinek gyűjtését. Ő is megtapasztalhatta, hogy a külföldi vádaskodásokra Magyarországról elsősorban protestánsok válaszoltak. Elkezdte gyűjteni tehát magyarországi írók életréferéseit és műveiknek adatait, nagyjából ugyanabban az időben, mint kortársa, a jezsuita Katona István.¹¹ 1769 decemberében gondosan megfogalmazott körlevéllel próbálta elérni, hogy a hasonló tevékenységet végző és a forrásokkal rendelkező személyek támogassák őt magyarországi írók adatainak összegyűjtésében. Három, Velencéből kelezett, azonos indoklást tartalmazó levél

¹⁰ LÉH István, KOLTAI András, *Catalogus religiosorum Provinciae Hungariae Ordinis Scholarum Piarum, 1666–1997*, Budapest, Magyar Piarista Tartományfőnökség, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1998 (METEM-könyvek, 21), 156.

¹¹ Cornides Dániel és Benczur József már 1768 őszén Horányi írói lexikon-tervéről leveleztek. Cornides Vácott meglátogatta Horányit és alaposan átbeszélték a tervet („plusculumque cum eo de rebus ad institutum suum facientibus, disserui”).

szövegét ismerjük, a jezsuita Kaprinai Istvánhoz, az evangélikus Cornides Dánielhez és a református Weszprémi Istvánhoz címzettet. A három felekezet képviselőihez fordulás jelzi Horányi szándékát, felekezeti elfogultság nélkül gyűjti anyagát. A válaszlevelekből ítélve hasonló levelet kapott a pálos szerzetes, Kollarich Joákim és mások is. Munkáján ekkor már tíz éve dolgozott (*Decennium est...*), megnevezte a pontos tartalmat (*historia Hungariae litterariae*), kiemelte a tudósok összefogásának szükségességét ([...] *non unius sed multorum hominum conatibus definitur*). 1769-ben Pozsonyban a már hírneves történészként tevékenykedő Pray György segítségét kérte a jezsuiták támogatásának megszerzéséhez. A jezsuita történészekkel, köztük Kaprinai Istvánnal, nem állt kapcsolatban, a hozzájuk fűződő, néha ellenséges viszony a jezsuiták és piaristák szakmai vitáiban éppúgy lecsapódott, mint a magánlevelek megjegyzéseiben.¹² Komoly segítséget a jezsuitákról csak később, a háromkötetes *Memoria Hungarorum* kiegészítéséhez kapott Paintner Mihálytól.¹³ A *Memoria* I. kötetének bevezetésében megemlékezik azokról a tudós személyekről (*virorum peritorum animum et sententiam requisivi*), akik – részben szerzetesrendek vagy más intézmények képviselőiben – támogatták anyaggyűjtését.¹⁴ Gálos Rezső Horányi Pray Györgyhöz írt, annak közreműködését kérő levelének közlésekor kiemelte, hogy „nem találunk a névsorban egyetlen jezsuitát sem”.¹⁵

Horányi 1770-ben Velencében az osztrák piarista Florian Dalham *De ratione recte cogitandi, loquendi et intelligendi* című munkáját adta ki. Az előszó végére helye-

¹² Vö. GÁLOS Rezső, *Horányi Elek levele Pray Györgyhez* [1769. dec. 4.], *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1931, 90–92.

¹³ DURZSA Sándor, *Adatok Horányi bibliográfiái munkásságához*, Magyar Könyvszemle, 1956, 246–251.

¹⁴ *Memoria*, I.,)(56–77. Blahó Vince, Philippus Occhieva, Kósa Jenő és Pavich Imre ferences szerzetesek; Jakabfalvi Román minorita; Kollarics Joákim és Karlo Stipanovics pálosok; Füssi Piusz domonkos; Kácsor Keresztély piarista; evangélikus egyházak közül Wietoris Jonathán soproni tanár, Klein János Mihály pozsonyi lelkész; világiak közül: Dobai Székely Sámuel, Windisch Károly Gottlieb, Cornides Dániel. Jeles könyvtárak is rendelkezésére álltak, Festetich Pálé, Kollár Ádám Ferencé, Ráday Gedeoné. Segítették még: Batthyány József, Gusztinyi János, Fekete György, Károlyi Antal, Orczy Lőrinc, Almási Pál, Majthényi Károly, Beleznyai Mihály. A neveket felsorolta: Ifj. SZINNYEI József, *A magyar irodalomtörténet-írás ismertetése*, Budapest, 1878, 26.

¹⁵ GÁLOS, *Horányi Elek levele...* (12. j.)

zett lapalji jegyzetben tájékoztatta a tudós világot irodalmi lexikonjának tervéről.¹⁶ A bibliográfiai tevékenység sok munkát és adatgyűjtést jelent, annak nyilvánosság elé hozása már önmagában is tudóstársaktól való segítségkérés. Így tett Bél Mátyás, Fischer Dániel és mások is. A folyamat (bejelentés, prodromus kiadása, teljes mű kiadása), úgy tűnik, Horányinál hiányos. A szakirodalomban ugyan azt olvashatjuk, hogy e bejelentést követte Velencében 1770-ben egy *Prodromus*,¹⁷ ebből azonban példányt még senki nem látott, a mű máig csak bibliográfiákban létezik. A kiadás léte megkérdőjelezhető. A *Prodromus* címmel ellátott kiadványok általában a tevékenység bejelentésén túl mutatványt, részlet(ek)et tartalmaznak. Horányi 1770-ben két éven belülre (intra biennium) ígérte *Prodromus* (*Prodromus et Conspectus*) közzétételét, megjegyezve: ha nem merül fel akadály.

A tudóslevelezések hálójában nemcsak Horányi leveleiben fordul elő tervének ismertetése, hanem a címzettek másokkal is tudatták azt, mint örömteli hírt. A segítség mértéke különböző: egy-egy adat közlésétől, kiegészítésétől terjedelmes jegyzékekig, művekig. Horányi kérése néha szintén terjedelmes. 1772-ben Pécelről, Ráday Gedeon könyvtárából címezte azt a levelét Cornides Dánielnek, amelyben 144 erdélyi vagy oda költözött személyről kért tájékoztatást. A tudóslevelekre, tudósbarátságokra jellemző módon Horányi és Cornides levelei gyakran a tudományos élet sok területét érintik, nagyon terjedelmesek.

A tudóslevelezések jellemzője az is, hogy a hírek és tudományos adatok nemcsak első kézből terjednek a levelezési hálón. Cornides például segítette Horányit,

¹⁶ Tom. I., pp. XL–XLI: Post breve tempus in lucem hominum emittere conabimur *Prodromum*, et *Conspectum nostrae Hungariae litterariae*, quam intra biennium (nisi quidam obices nostros sufflaminent conatus) eruditi hominibus offeremus. Hanc in III. partes dispescemus. Prima complectetur vitas virorum natione Hungarorum, Croatorum, Dalmatorum, Slavorum, Transilvanorum, etc. Altera exhibebit incunabula, vicissitudines progressus in Hungariae eidem provinciis adnexis academiarum, gymnasiorum, et doctorum in iis virorum memoriam posteritati commendabit. Postrema subiiciet oculis exteris, qui vel de Hungaria quidpiam monumentis consignarunt, vel ad rem illius litterariam provehendam confirmandamque studium et suos conatus retulerunt. – A bejelentést közölte: Ifj. SZINNYEI, *A magyar irodalomtörténet-írás, i. m.*, (14. j.), 25.

¹⁷ A kiadványt Schedius Lajos alapján idézi a szakirodalom (*Prodromus Hungariae Litteratae, opusculum mole tenue, vel potius Conspectus maioris operis, quod molitus est Alexius Horányi*. Venetiis, 1770.) Schedius írta meg a közben elhunyt Horányi életrajzát, és sorolta fel műveit a *Scriptores Piarum Scholarum* második kötetének elején.

erről levelezőpartnereit is értesítette, s ehhez tudóstársai segítségét kérte. Kerche-lich Boldizsárnak Horányi tervét (annak Velencéből írott leveléből) szószerint idézte.¹⁸ Amikor Benczur József Cornidesnek úgy fogalmazott, hogy egy váci piarista készít lexikont, Cornides válaszában elmondja, hogy meglátogatta Horányit Vácott, jól együttműködnek.¹⁹ Koller Józseftől is megtudhatták a kortársak például azt, hogy Katona István is hasonló művön dolgozik.²⁰

Bár csak nagyon kicsi töredékét ismerjük Horányi levelezésének, azt bizton állíthatjuk a közölt levelek alapján, hogy munkamódszere a korban szokásosnak tekinthető. Partnerei adatait beépítette *Memoriájába*. Mivel nem ismerünk azonos adatsorokat tartalmazó, különböző személyektől kapott leveleket, s csak néhány esetben fogalmazza meg kétségeit a kapott adatokat illetően, csak megjelent művére támaszkodhatunk e módszer hatékonyságának megítélésében.²¹

Egyelőre homály fedi Horányinak a jezsuitákhoz, elsősorban Katona Istvánhoz való viszonyát. Katona István Horányiéhoz hasonló, főleg jezsuita szerzőket tartalmazó írói életrajzgyűjteményt készített, annak kiadásától azonban elállt. 1772-ben már úgy értesült Horányi, hogy Katona, változtatva eredeti tervén, Ma-

¹⁸ MTAK, Kézirattár, M. irod. levelestár, 4r. 57/3. nr. 16. ff. 32–33. Fogalmazvány. f. 33v: Quae eruditi nostri Hungari RR. PP. Pray, Kaprinay, Wagner, Koller moluntur, non ignota Tibi esse existimo. Illud fortasse Te fugit, in quali opere adornando R. P. Alexius Horányi e Scholis Piis, Vacii antea Philosophiae et Matheseos Professor, nunc vero Venetiis agens desudet. Accepi in diebus ex urbe Veneta Litteras Viri doctissimi, in quibus inter reliqua, sequentibus verbis suam mihi aperit destinationem. Etc. (A fogalmazványban az etc. jelzi, hogy az elküldött levélben idézet áll, ennek a terjedelmét nem ismerjük.)

¹⁹ MTAK, Kézirattár, M. irod. lev.í 4r, 157. Cornides Dániel levélfogalmazványa Benczur Józsefnek, Szirák, 1768. okt. 12

²⁰ MTAK, Kézirattár, M. ir. lev. 4r, 57/3. nr. 106. f. 283: [...] Mausoleum Regum Hungariae in li[ng]vam Hungaricam a R. P. Alexio Horányi e CC. RR. Scholarum Piarum conversum atque ad nostra usque tempora productum Budae prodiisse novissime ferunt. [...] in adornanda Historia Litteraria Hungarica elaborare fama est R. P. Stephanus Katona de eruditis Hungaris edere librum dicitur.

²¹ A mű megbízhatóságát illetően igaztalannak tűnik Durzsa véleménye: „[...] Horányinak eszébe sem jut, hogy levelezéssel gyűjtött anyagának hitelességéhez kétség is férhet”. DURZSA Sándor, *Wessprémi István levelei Pray Györgyöz*, Magyar Könyvszemle, 1957, 168. – Az irodalomtörténet-írást fejlődéselvűen szemlélő szakirodalom már Ifj. Szinnyei József óta azt hangsúlyozza, hogy elődei-nél Horányi ugyan bővebb, „de a feldolgozásban egy színvonalon marad velük”. Ifj. SZINNYEI, *A magyar irodalomtörténet-írás, i. m.*, (14. j.), 14. – A lexikon tárgyilagosságát először Kenyeres Imre hangsúlyozta. (KENYERES Imre, *A magyar irodalomtörténetírás fejlődése a XVIII. században*, Budapest, 1934, 46.)

gyarországon megjelent könyvek jegyzékét készíti. (Katona gyűjtése így jelent meg annak *Historia critica* című kiadványsorozatában, évenkénti felsorolásban. Katona Horányiével azonos módszerrel készült írói lexikona kiadatlan maradt, végrendeletében azt az újonnan alapított rozsnyói püspökség könyvtárára hagyta, ahol két évtizeddel ezelőtt sikertelenül próbáltam megtalálni. Azóta előkerült Katona kézírata, jelenleg Molnár Andrea készíti kiadását és feldolgozását.

A külföldi minták alapján összeállított írói lexikon (betűrendben, szerzőnként életrajz, majd művek felsorolása) az utolsó pillanatig lehetővé tette nemcsak egyes szerzők adatsorának, hanem a kiadvány koncepciójának változtatását is. Jellemző példa, hogy Weszprémi István Lipcsében kiadott orvoséletrajzi művének első kötetéhez hét utólagos kiegészítést küldött el a kiadás gondozását vállaló Bél Károly András professzornak. Ezeket Bél ellenőrizhetően bedolgozta a kötetbe. Horányi *Memoria Hungarorum*ához is készültek kiegészítések, a megjelenés előtt utolsó pillanatig új és új adatsorokra várt. Aztán pedig a mű kiadása után összegyűjtött kiegészítésekből – igaz, több mint egy évtized múlva –, újra elkezdte a kiadást (*Nova Memoria*), de abból csak az első kötet, az A–C betűkkel kezdődő nevek jelentek meg 1792-ben.²²

A levelezés tanúsága szerint nemcsak a kötetek összeállítása, de kiadásuk sem volt egyszerű. *Memoria Hungarorum*át Horányi Lipcsében akarta közzétenni, öt negyvenöt íves kötetre tervezte azt. Ekkor még bizonyára jó híreket hallott arról, hogy Weszprémi István orvostörténeti lexikona Lipcsében készül, a kézirat gondozását Bél Mátyás ott élő fia, Bél Károly András híres professzor vállalta, aki Horányi kérését elutasította.²³ 1773-ból az első két kötet (A–E és F–K) elkészülté-

²² Farkas Gyula megfogalmazásában (*A magyar szellem felszabadulása: Irodalomtörténetírásunk fejlődésrajza*, Budapest, Stádium, [é. n.], 88.): „A kornak közben lényegesen megváltozott az irodalom-fogalma. Batsányi kedves tanára felett elshant az idő.”

²³ Bél Károly András Horányi felkérő levelét megkapva jelezte Weszprémi Istvánnak, hogy nem vállalja, de információkat kért Horányiról. (*Weszprémi István levelezése*, s. a. r. SZELESTEI N. László és VIDA Tivadar, bev., jegyz. SZELESTEI N. László, Budapest, Argumentum, 2013 (Magyarországi tudósok levelezése, 6), nr. 92., 1772. dec. 12.) Cornides ugyanekkor tényként írta Benczur Józsefnek, hogy Lipcsében jelenik meg a mű, három kötetben. (MTAK, Kézirattár, M. irod. lev. 4r, 157. f. 453v. Fogalmazvány. – „R. P. Alexius Horányi, quocum quotidiana mihi Pestini est consuetudo,

ről és cenzúráztatásáról vannak adatok. A második kötet végleges változatát az 1773-as pesti vásáron tervezte átadni nyomtatásra. De már 1773. március végén hallei nyomtatásról írt Wespérminek.²⁴ A *Memoria Hungarorum* végül Anton Loewe pozsonyi könyvkereskedő költségén, az első és második kötet Bécs, a harmadik Pozsony impresszummal jelent meg (1774–1777).

Miután Horányi megkapta Wespérmi István orvoséletrajzainak Lipcsében napvilágot látott első kötetét, arra hívta fel a szerző figyelmét, jobban gondolja át a továbbiakban, ki tekinthető magyarországinak. Részben Pannóniában a magyarok bejövetele előtt élt orvosok szerepeltetését helytelenítette, másrészt azt javasolta, hogy csak az irodalmi működést is folytatókat (azaz olyanokat, akiknek műve is megjelent) sorolja be orvoséletrajzai közé. Ő csak a Magyarországon született és legalább a disszertációját megjelentető literátort vette fel írói lexikonába. Korábbi (Velencében közzétett tervezete) elképzelése szerint a külföldről Magyarországra került szerzőket művének külön (harmadik) részében tárgyalta volna.

Nem érdektelen megemlíteni, hogy ezen elvi indok miatt nem került be a *Memoria Hungarorum*ba például Johannes Amos Comenius. 1777-ben, egykori tanítványának, a Hont vármegyei Ipolykeszről származó Luby Károlynak (1752–1805) írt levelében nagyon részletes, forrását is megnevező²⁵ Comenius-portrét olvashatunk. Luby 1759-től, kilencéves korától, 1767-ig tanult a váci piaristáknál, 1760-ban Horányi tanította. Az 1762-től működő, Migazzi Kristóf által alapított Collegium Pauperum Nobilium egyik első (akkor még alsós) tanulója lett.²⁶ Migazzi püspök jelenlétében 1766-ban védte filozófiai téziseit a jogutód Theresianumban.²⁷ Amikor Horányi 1767-ben ismét Vácra került, és a Theresianum logi-

Lexici sui eruditorum Hungarorum Tomum I. propediem vulgabit Lipsiae. Opus integrum tribus absolvitur tomis in forma octava maiori.”)

²⁴ *Wespérmi István levelezése, i. m.*, (23. j.), nr. 95.

²⁵ „Bayle in lexico suo critico”, azaz: Pierre BAYLE, *Dictionnaire historique et critique*, Rotterdam, 1696–1697¹.

²⁶ KISPARTI János, *A váci Theresianum története*, Vác, Váci Múzeum Egyesület, 1922, 15, 18.

²⁷ Ad testificationem collocatae in rebus philosophicis industriae suae hasce propositiones in conspectu [...] Christophori a Migazzi defendendas suscepit [...] Vacii 1766 [...] Carolus Lubi [...], Budae, Landerer, 1766.

ka-osztályát tanította, Luby már a physicusok között ült. A Horányi-levélből kiérezhető meghitt tanár-tanítvány viszonyt a közösen Vácott eltöltött esztendőik alapozhatták meg. 1772-ben Luby a Tiszántúlra került, Bihar és Szabolcs vármegyék jelentős személyévé vált. Az 1776-ban létrehozott tankerületek közül a nagyváradi és ungvári is ő lett a népiskolák tanfelügyelője, később országgyűlési követ, alispán. Az 1770-es évek népoktatási változtatások aktív résztvevője, a tanulmányi felügyelők 1778-ban tartott budai megbeszélésén magyar, rutén és román tankönyvek előkészítését vállalta. A következő évben már arról olvashatunk, hogy magyar *ABC-s könyvet* készített bécsi német mintára.²⁸ Az 1790–1791. évi országgyűlésen különféle javaslatokat terjesztett be, az ott felállított tanulmányi bizottság tagja lett. Horányi Elektől Luby az említett tankönyv ellenőrzését kérhette. Válaszul Horányi azt ígérte, hogy ír neki a német és magyar nyelv alapjairól.²⁹ Horányi oktatás iránti érdeklődése kezdettől fogva jól dokumentálható különböző kiadványaival.

A *Memoria Hungarorum* megjelenése után (miként általában minden megjelent bibliográfiát követően) sokan fogtak hozzá kiegészítések gyűjtéséhez, a megjelent adatok helyesbítéséhez. Cornides dicséri a mű vallási toleranciáját, latin nyelvét – az egész művet és szerzőjét. Egyébként nemcsak dicsérők, bírálók is akadtak.³⁰

²⁸ „Alphabeticum quoque Hungaricum per Dominum Luby ad modum Germanici Viennensis confectum.” Patachich Ádám kalocsai érseknek, a tanulmányi bizottság elnökének jelentéséből. FINÁCZY Ernő, *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában, II: 1773–1780*, 284.

²⁹ „et non minus Germanicae, quam Hungaricae linguae fundamenta dabo”.

³⁰ *Allergnädigt Privilegirte Anzeigen*, 1775, V, 37. – Cornides levélfogalmazványaiból: MTA M. irod. lev. 4r. 57/2, nr. 20, f. 71: – „Reverendus Pater Horányi opus nuper publici iuris factum laudatur ab his, culpatur ab illis. In Viennensibus certe rerum novarum litterariorum commentariis, Anzeigen inscriptis, non satis aequum, ut arbitror, de eo fertur iudicium. Quid ipse de opere Horányiano sentiam, quaeris? Edisseram. Magnopere commendat se mihi liber lectione multifaria, et in homines a sacris Romano-Catholicis alienos moderatione summa, et nativa quadam sermonis latini pulchritudine. Esse in eo quaedam praetermissa, quaedam, quae limam admittant, non equidem iverim inficias. At vero opus omnibus suis modis ac numeris absolutum; opus ita omni ex parte perfectum, nihil ut in eo iure desiderari possit; opus, inquam, tale nec prodiit adhuc, nec prodibit unquam. Danda est in primis venia scriptoribus illis, qui materiam varie undique conducendam habent, quique adeo non, ut araneae fila ex se gignunt, sed ex alienis libant, ut apes. Mirari subit, TE nullam litterarum, quas Szirakino ad TE verbosissimas dedit, mentionem iniicere.” – Egy datálatlan fogalmazványában (f. 67v): „In Commentariis Horányianis esse multa praetermissa, multa, quae limam admittant, equidem haud iverim inficias. At vero opus omnibus suis modis ac numeris absolutum, opus ita omni ex parte perfectum, ut in eo nihil iure possit

Pray Györgyöt többször próbálta rávenni Cornides Horányi tevékenységének segítésére. Levelezésükben ismételten előkerül Horányi, Pray Horányi iránti ellen-szenve egyre erősödött.³¹

Ismerjük Kéler Gottfried terjedelmes kiegészítését a *Memoria* második kötetéhez,³² 1786-ban Wietoris Jonathán Cornidesre bízta, hogy Czvittinger-kiegészítéseit a *Memoriáját* bővítő Horányinak átadja, vagy nem.³³ Révai Miklóstól

desiderari, opus, inquam, tale, nec prodiit adhuc, nec prodibit nunquam. Danda est in primis venia scriptoribus illis, qui materiam varie undique conducendam habent, quia adeo non, ut araneae, fila ex se gignunt, sed ex alicuius libant ut apes! Cordati profecto hominis officio functum Te profitebitur ipse Horányi, si, quod es pollicitus, Tua ei Supplementa miseris. Quod si feceris, non Tuo beneficio hominem Tibi devincies, sed et efficies cognita animi Tui magnitudine, inusitatisque virtutibus Tuis, in posterum in Te sit iniquus minus. Partem Hierarchiae Tuae [...]”. (A Praynak szóló levélhez hasonlóan kapott Wespriemi István is Cornidestől.)

³¹ M. irod. lev. 4r. 57/2. nr. 15. Cornides Praynak (1775. szept.) Benne (f. 48.): „Cl. Horányio, qui nunc Posonium profectus est, retuli, XXIV. Hungaros Auctores in opere suo silentio praetermissos observasse, Te, quorum nomina cum scriptorum editorum recensione [...] dum prorsus lubenter sis edocturus. Gratissimum id sibi fore professus est ille, utque suis verbis pro suppetiis promissis Tibi gratias agam rogavit. Quae contra Boschovithium, Mathematicorum saeculi nostri facile Principem, disputat Cl. Horányi. ea ex Francisci Gaudii sui Instituti Professoris Itali, Dissertatione de natura extensionis, Boschovithio opposita, depromsit.” – 1776. jan. 18-án: „Cl. Horányii caussam nolim meam facere, nec operis sui in me suscipere defensionem. Laudatur ab his, culpatur ab illis.” – 1776. jan. 22-én: „Commodum subit recordari, quid in litteris Schwarzianis superiori anni perscriptis mihique a Horányio monstratis, legerim. Laudat nempe Schwarzius institutum Horányii, sibique idem aliquando fuisse propositum dicit, methodum etiam, qua fuisset usus, indicat. Addit praeterea non sua culpa factum esse, quod multorum incurrerit odio popularium, se enim contentiosum minime esse, sed lacessitam moderamine inculpatae tutela uti debuisse”. – 1777?: „Risu paene corruí, quae de Horányio, pridem defunctis vitam longaevam optante scripsisti. Sed ita natura fert sua: praeceps est, nimium festinante facit omnia.” A jan. 18-i és 22-i, továbbá az 1777?-i levélrészleteket idézi GÁLOS, *Horányi Elek levele, i. m.*, (12. j.), 90.

³² KÉLER, Godofredus, *Adversaria ad scriptores rerum Hungaricarum*. „Ad partem secundam Horányianae biographiae maximam partem necdum excusae supplementa.” A Kéler-től származó kiegészítő adatokat Horányi már *Memoriája* második kötetének bevezetőjében is említi: „De hominis huius praestantissimis conatibus plura leges in nostris Supplementis, quae propediem publicam subibunt lucem, in quibus aliqua perperam posita emendo, et omissa suppleo.” Idézi: DURZSA, *Adatok, i. m.*, (13. j.), 247.

³³ MTA Milev 4r 156/2. Wietoris Jonathán Cornides Dánielnek, Sopron 1786. április 21. – „[...] His subiunxerim supplementa Czvittingeriana, etiam manu nostri Szarkii, sed aliunde descripta. Fecerim hoc eo in fine, ut si Tibi, ita visum fuerit, P. Horany novas iterum memorias compilaturo, tradas. Tu ipse Iudex esto, an tradi debeant? vel mereantur? Multa quidem deprehendisse in his notulis videor, quae litteraria sunt, alibi nondum expressa. Itaque R. P. Horany, et nondum nota, suis, justo ordine inserat.”

nem ismerünk Horányinak írt levelet, de Horányi számára készített anyaggyűjtésének maradt.³⁴

Durzsai Sándor szerint a *Memoria Hungarorum* folytatását jelentő kiegészítő kötetek elmaradása (hiánypótlások és javítások) „Horányi bibliográfiai munkálkodásának kritikus pontja, mert ebben a tényben mutatkoznak munkamódszerének és lehetőségeinek határai.”³⁵ A *Memoria* második és harmadik kötetének bevezetőjében is megígérte műve kiegészítéseinek, javításainak közzétételét.³⁶ Roznák Mártonnak írt levele³⁷ szerint már 1778 őszére a (három kötetre tervezett) *Supplementum* megjelenését ígérte. Támadások érték a *Memoria* tartalma miatt, főleg a jezsuiták kiemelkedő szerepének elhallgatása miatt. Különösen Patátsich Ádám kalocsai érsek ellenségeskedése keserítette el.³⁸ Az 1780-as években már műve új (bővített, javított) kiadását tervezte. Roznákknak írt levele szerint Bázelen, az elhunyt írók egy részének metszetével adja ezt ki. Az új terv szerint a *Nova memoria* két kötetben 518 szerzőt tartalmaz majd. Paintner Mihályban már 1784-ben felmerült, ha Horányi a *Memoria* kiegészítéseit nem adja ki, saját gyűjtését közzéteszi.³⁹ Horányi 1786-ban bécsi cenzúráról várja vissza az első kötetet, hogy Pesten nyomdába adhassa.⁴⁰ A *Mercur von Ungarn*ban is örömdolgos hírként olvashatunk a köze-

³⁴ OSZKK, Quart. Lat. 1892. – „Ioannis Nicolai Révai in regia scientiarum universitate Pestana linguae et litteraturae Hungaricae professoris [...] opera typis edita, et manuscripta serie chronologico collecta, in usus Alexii Horányi [...] a Stephano Horvát [...] Pestini 1809. Pestini 1809.” Autográf. 9 ff, 255×205 mm.

³⁵ DURZSA, *Adatok*, i. m., (13. j.), 247.

³⁶ A II. kötet bevezetőjének ide vonatkozó sorai: „Huic accedit Historicorum qui exstant de Rebus Hungaricis Bibliotheca, qua min meis dabo Supplementis plenior. Reperies in illis errores, qui mihi irrepserunt invito, emendatos, nec minus hiatus expletos”.

³⁷ *Horányi Elek levelezése*, s. a. r., bev., jegyz. SZELESTEI N. László, Budapest, PPKE BTK, 2015 (Pázmány Irodalmi Műhely, Források, 8), nr. 32.

³⁸ *Uo.*, nr. 36., 37. és 38.

³⁹ Paintner Mihály 1784. júl. 12-én Roznák Mártonhoz írt levelében olvassuk a következőket: „Data opportunitate fac, ut vitae tuae compendium obtineam: epochas eius saltem notabiliores mihi absque scrupulo describere poteris. Meditor ego, si Horányius e Scholis Pisis in Bibliothecam Ung[arorum] promissa Supplementa intra annum non dederit, illa, quae collecta sat copiose habeo, in lucem emitte [...]” Pannonhalma, Főapátsági Könyvtár, Jesuitica, 118. G. 26/39. Idézi Durzsai, *Adatok*, i. m., (13. j.), 247.

⁴⁰ *Horányi Elek levelezése*, i. m., (37. j.), nr. 52.

li megjelenésről.⁴¹ A műnek csak az első kötete jelent meg 1792-ben. Még a megjelenés előtti Paintner Mihály levele Roznák Mártonhoz 1475 írot tartalmazó bibliográfiájáról, amelyben 600-nál több ismeretlen lesz Horányinak.⁴² Aztán áttanulmányozva a *Nova memoriát*, amelyben éppen csak említi őt Horányi, 1800-ban a műben maradt tévedésekről ír.⁴⁴

Horányi *Memoriája* 1155 író életét és műveit dolgozta fel. Ebből az A–C közti részben 220 író, a *Nova memoriában* ugyanezen betűknél 406 író szerepel.⁴⁵ A szerzetesrendek támogatásával, kiterjedt levelezéssel jelentős eredményeket ért el, de a bővítések idejére a szerzetesrendi egységes háttér megbomlása, a bírálatok szaporodása, valamint a jozefinizmus idejének szelleme miatt sok nehézséggel kellett szembesülnie.⁴⁶

Sok kérdés homályos még. Melyek voltak Horányi sokirányú tevékenységének mozgatói? Mi a viszonya a jozefinizmushoz? Szerepet játszott-e ez a jezsuitákkal való nem felhőtlen kapcsolatában, összefügg-e forráskiadásainak megítélésével? Mi a helye a piarista közösségben? II. József uralkodása idején több rendtársához hasonlóan világi állást szeretett volna vállalni, kérvényt írt annak érdekében, hogy

⁴¹ „Den Freunden der vaterländischen Litteratur können wir die sehr angenehme Nachricht ertheilen, dass sie von unserem berühmten Geschitsschreiber Alexius Horányi nächstens zwey wichtige Werke zu erwarten haben: das eine is die längst erwünschte Nova Memoria Hungarorum [...]” *Mercur von Ungarn*, 1786, 967. Idézi DURZSA, *Adatok*, i. m., (13. j.), 249.

⁴² Paintner Mihály 1784. július 12-én Roznák Mártonnak, 1792. január 2: „[...] Eo rem jam adduxi, ut biographiam 1475 scriptorum connotatam habeam, quaeis multa anonyma opera, indicesque varii accedunt. Sat vastum uti videas opus, et pro 3 etiam tomulis suffecturum [...] Mirabitur Horányius, sexcentis plures scriptores Hungaros, ignotos ipsi, in lucem hic protrahi: quantum pro eius Nova Memoria Spicilegium! – Et aequus Lector Jesuitas a laboribus suis noscere discet... Dolendum tamen esset, virorum horum memoriam cum ordine sepeliri.” Pannonhalma, Főapátsági Könyvtár, Jesuitica, 118. G. 26/49/II.) Idézi Durzsa, *Adatok*, i. m., (13. j.), 249.

⁴⁴ *Uo.*, 1800. március 3: „[...] Memoriam Horányii, bona quidem illius venia Rhapsodiam nunquam dixeris: hoc si inaudiret, in litera R. apertum tibi duellum indiceret, vir, uti gloriolae plus iusto cupidior ita facillime irritabilis. In Nova sua Memoria ad art. Boschovich, et Cunich quod mirere, honorificam et me refutando etiam, modestam tamen infert mei mentionem [...] In hoc opus Horányii, quem tamen exteri quidam heterodoxi critici, quibus saepius thus adolet, Plutarcho compararunt, multa ridicula connotavi, quo fors aliquando in instituenda totius Memoriae revisione usui esse alicui poterunt.” Pannonhalma, Főapátsági Könyvtár, Jesuitica, 118. G. 26/49/II.) Idézi DURZSA, *Adatok*, i. m., (13. j.), 249.

⁴⁵ Az adatok forrása: DURZSA, *Adatok*, i. m., (13. j.), 251.

⁴⁶ *Uo.*

a Kollár Ádám Ferenc halálával (1783) megürült helyre kerülhessen a bécsi udvari könyvtárban. Koppi Károllyal váltott levelei alapján árnyalni lehet, hogy hogyan került Horányi a II. Józseffel szimpatizálók, majd a nemesi ellenállás táborába. Koppi Károly és Horányi Elek kapcsolatával újabban több kutató foglalkozik.⁴⁷

Történelmi forráskiadványait a szakemberek jelentős része nem fogadta lelkesen. Bizonyos körökben azonban nagyra tartották, talán a *Memoria Hungarorum*mal szerzett hírneve alapján Ludovico Antonio Muratorihoz hasonlították.⁴⁸ 1782-ben annyira sok hibával tette közzé Bécsben Kézai Simon krónikáját, hogy saját költségén még ugyanazon évben Budán javítva kellett kiadnia.⁴⁹ A piaristák oldalán többször szembekerült a jezsuita történészekkel, legélesebben a magyar koronáról írt tanulmánya miatt bírálták. Julius Gabelhofer és Martinovics Ignác, a bécsi udvar besúgóí 1790-ben és 1792-ben a magyar piaristák közül Horányi Eleket és Koppi Károlyt tartották veszélyesnek,⁵⁰ Horányit főleg a magyar koronáról írt művével szerzett népszerűsége miatt. A Horányit nagyra tartó Keresztesi József (1790. jún. 23.): „[...] Látogattam meg Pray, Katona és Horányi urakat, ez az utolsó tudós piarista, írt sok könyveket, most pedig legközelebb készített a koronáról egy nagy commentáriust, mellyel hírének s becsületének sokat ártott. Egy exemplummal megajándékozott. [...] Sokat vetélkedtem P. Horányi Elekkel a

⁴⁷ *Fejezetek egy leveleskönyvből: Palásthy Márton levelei Koppi Károlyhoz, 1780–17783*, s. a. r. BALOGH Piroska, Szeged, 2008 (Fiatal filológusok füzetek, XVIII–XIX. század, 3). – RIEDEL, Julia Anna, *Bildungsreform und geistlichen Ordenswesen im Ungarn der Aufklärung: Die Schulen der Piaristen unter Maria Theresia und Joseph II*, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2012 (Contubernium, Tübinger Beiträge zur Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte, 77); FORGÓ András, *Koppi Károly szerepe a 18. század végi nemesi-értelmiségi reformmozgalomban = A piarista rend Magyarországon*, szerk. FORGÓ András, Budapest, Szent István Társulat, 2010, 127–148; UŐ, *A katolikus felvilágosodás a német történetírásban*, Világtörténet, 2014/2, 239–265.

⁴⁸ TANI, Maurizio, *Il ruolo degli Scopoli nel rinascimento delle arti nell'Europa danubiana del XVIII. secolo*, Ricerche, 85 (2005), 47: „il Muratori ungherese”; UŐ, *La rinascita culturale del '700 ungherese: Le arti figurative nella grande committenza ecclesiastica*, Roma, Gregoriana University Press, 2005, 72.

⁴⁹ Egy rövid közlemény felveti, hogy a bécsi pápai nunciushoz elvitte a kölcsönben nála lévő kötetet. Vajon nála maradt-e? A kézirat eltűnése máig foltot jelent Horányi hírnevén. Vö. TÓTH László, *Garampi bécsi nuncius levele Kézai Simon eredeti kéziratáról*, Magyar Könyvszemle, 1930, 395–397.

⁵⁰ FORGÓ, *Koppi Károly szerepe, i. m.*, (47. j.)

korona idejéről s eredetéről, vacsoráltam ugyanekkor a pesti piaristáknál, kik nagy emberséggel fogadtak.”⁵¹

Horányi Elek *Memoria Hungarorum*ából hazai és külföldi olvasók a korábbiánál alaposabb és megbízhatóbb tájékoztatást kaptak magyarországi írókról. A három kötetre máig büszkén tekinthet az olvasó. A kötetek címlapjain egy hánykódó hajó fölötti jelmondat kifejezően hangsúlyozza a szerző nemes szándékát: Provehimur non proemio, sed patrio amore [Nem a jutalom reménye, hanem a hazaszeretet hajt minket előre].

⁵¹ KERESZTESI József, *Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII. században*, kiad. S. HOFFER Endre, Pest, 1868, 275. Keresztési József (1748–1812) református lelkész a bihari Érmel-leki Egyházmegye megbízásából érkezett az 1790-es budai országgyűlésre.

THIMÁR Attila

A között filológiája

A dolgozat címe a „között” fogalom metaforikus jelentését használja, amelyet elsősorban Nemes Nagy Ágnes költészetével kapcsolatosan szoktak emlegetni. A fogalom az objektív költészet poétikai eljárására utal, amelyet az elemzők úgy foglaltak össze, hogy az oszlopsorok látványába az oszlopok közeit is belekomponálja a szerző. A látható tárgyi elemek között ott feszülnek azok a távolságok, amelyek a kimaradt teret, a nem látható elemeket tartalmazzák. Ezek a közök a látvány, az értelmezés szempontjából ugyanolyan fontosak, mint a pontosan leírt, jól érzékelhető tárgyak.

Amikor a konferenciára készültem, ez a metafora jutott eszembe. Egy levelezés darabjait vizsgálván – s ilyenkor mindig konkrétan gondolok, utalok a Révai-levelezésre – hasonló helyzetbe ütközünk, mint a fentebb említett között fogalom jelentésének felfejtésénél. A sorozat darabjait az egyes levelek ritmikus ismétlődése adja, a viszontválaszok sorozatosan kapcsolódnak egymáshoz, ám óhatatlanul előfordulnak elkallódott vagy ma már nem fellelhető darabok is. A sorozat, illetve annak ritmusa nem tud teljesen szabályos lenni, a meglévő darabok közé odailleszkednek a ma nem olvasható darabok „tartalmi”, a nem kézbe vehető szövegek jelentései is.

Az utóbbi pár évben az egyetemen filológiaelméleti előadásokat tartok, s ez is késztetett arra, hogy elgondolkodjam saját szakterületünk egy-két megrögzött módszertani eljárásán, és most kitüntetetten az elkallódott levelek helyzetén, szerepén. Milyen előfeltevései vannak a leveleket sorozatban, rendszerben látó szemléletnek, illetve milyen következményei vannak az e nézőpontból végzett filológiai munkának az egész tudományos részterületre nézve?

A filológia elmélete című tárgyat az a szükséglet hozta létre, amely az egész tudományos területet jellemzi, a változó világ kihívásai között nélkülözhetetlen, hogy újragondoljuk a szövegekkel kapcsolatos munkáink, feladataink céljait, és az

azokhoz vezető utakat, a felhasználható módszereket. Ez nemcsak a számítógép, a digitális tárolási technikák, a digitális felvételezési technikák miatt van így, hanem ugyanennyire ide tartozik a digitális információelérési lehetőség (internet) megváltozása, és hasonlóképpen a napjainkban érvényes tudásszerkezet átalakulása. Éppen a digitális információelérés miatt ugyanis az átfogó, az „egész anyagot” ismerő tudás helyett a punktuális, a kereső motorok által kidobott céltalálatokat összefogó, azokból akár teljesen új struktúrákat felépítő tudás veszi át a szerepet. Ezt másképpen mondhatjuk úgy is, hogy a keresési módszer, a keresés jó szintaktikai leírása kerül előtérbe, a korábbi (mondjuk így: „modern”) átfogó, sok területre kiterjedő tudásszerkezethez képest.¹ Az egyik legfontosabb változást abban hozta az új korszak, hogy a megőrző funkció/attitűd helyett a kereshetőség, illetve a más adatrendszerekhez való kapcsolódás lehetősége lesznek azok a fő szempontok, amelyek mentén a szövegek kiadását értékelni, mérni lehet. A digitális (elektronikus) térben ugyanis nincsenek terjedelmi korlátok, viszont éppen a más adatrendszerekhez való veszteségmentes kapcsolódás lesz az egyik legfontosabb szempont. Ehhez a kérdéshez szorosan hozzátartozik, hogy kiket tételezünk fel a szövegek olvasóinak – más aspektusból: mennyire felhasználóbarát módon szeretnénk megoldani a szövegek kiadását –, hiszen ugyanazon az internetes oldalon a laikus olvasó és a szakember egyaránt könnyen elérheti a szöveget, míg a tudós levelezések darabjait nyilván csak a legelvetemültebbek veszik kézbe.²

A digitális kiadások tervezése esetén fontos kérdésként merül fel az is, hogy ezekben a kiadásokban használt „informatikai–gépi programozási nyelv” jóval

¹ Mindennek elég sok pragmatikus köze van a tudóslevelezés sorozat köteteihez. Erről csak itt lábjegyzetben néhány szót, mert nem kapcsolódnak közvetlenül a fő gondolatmenethez. A levelezésben, de más kiadott szövegben a keresési/kereshetőségi funkció válik a legfontosabbá. Ez már rögtön felveti a digitális kiadás és a digitálisan összekapcsolt kiadás szükségességét. Valószínűleg nem egyéni kötetekben, hanem egy nagy összlevelezés elektronikus kiadásának szerkezetében kellene gondolkodni.

² Nem részletezem, csak jelzem, a kritikai kiadások felhasználása esetén újabb kérdésként jelent meg az utóbbi két-három évben a nem pc, hanem tablet–iPad típusú felhasználás szükségessége. Nyilvánvaló, hogy egy okostelefont bevinni a könyvtárba és az azon olvasható kritikai szöveget összevetni egy kézírral vagy nyomtatvánnyal egyszerűbb, mint egy számítógépet keríteni, sőt ahhoz egy netkapcsolatot előhalászni némely vidéki könyvtárban.

összetettebbé (ezzel együtt kevésbé rugalmassá) válik, mint a korábban használt verbális nyelv és az ehhez kapcsolódó egy-két technikai információt nyújtó index-nyelv, azaz a korábbi lapalji (esetleg kötet végi) jegyzetekhez (kétdimenziós változat) képest sokkal összetettebb és ezzel együtt tartalmasabb jegyzetelés, kommentálás készíthető. A technikai eszközök ilyen jelentős változásai oda hatnak, hogy immár a filológiai munka alapvető premisszáira is érdemes rákérdezni, mielőtt a világ a maga tempójában tovább rohanva egy furcsa zárvánnyá minősítené át a szövegkiadások hagyományos technikáit.

Mindezeknek a filológusok hétköznapi életében az lehet a következménye, hogy a kérdésirányok, illetve az alapvető kérdések megváltoznak. Nem biztos, hogy az lesz a legfőbb szempont, hogy a szerző szándékai szerinti leghitelesebb, legpontosabb szöveget előállítsuk, s nem biztos, hogy az lesz az egyik fontos motiváció, hogy antikvárius módon megőrizzünk, jó állapotban tartsunk forrásokat. Lehet, hogy a szövegek kereshetősége, csatlakoztathatósága más adatbázisokhoz, a szövegek tárolásának strukturális vonatkozásai fontosabb szempontokká lépnek elő.³ Maga a szöveg rögzítése, amelyet korábban vérekes szemmel generációk végeztek, hogy megkíméljék a régi dokumentumokat a folytonos előrángatástól, ma már néhány „indiai rabszolgával” két év alatt elvégezhető lenne a teljes magyarországi forrásállományt tekintve. Nagyjából 1000 indiai munkással mindent le lehetne fényképeztetni egy év alatt. Az antikváriusi megőrzés tehát gyorsan megoldható lenne, innentől az eredeti dokumentumot nem kellene kiadni senkinek. Sokkal nagyobb kérdés, hogy az így létrehozott anyagba milyen szerkezetet építenénk be, hogy az a lehető leghasznosabb legyen a szakemberek és a nem szakemberek számára is. Ehhez előzetes döntések, bizonyos elvi kérdések megfontolása és megválaszolása szükséges.

Az utóbbi pár évtizedben a filológiához kapcsolódó elméleti – voltaképpen filozófiai – kérdésfelvetések nagyjából három kérdésirányba sorolhatók, s ezek –

³ Nagyon valószínű, hogy a kódolási rendszerek, technikák fontosabbak lesznek, mint az eredeti szerzői szándék. Az is megjósolható, hogy a rengeteg rögzített szöveg éppen a jó kereshetőség miatt többet fog nyújtani a motívum- és témakutatás szempontjából, mint a szerző alkotói pályájára nézve.

talán nem véletlenül – éppen a nemzeti nyelvi törésvonalak mentén polarizálódnak. A német nyelvi filológiák az eminens/tökéletes szövegek létrehozásának, a szövegbeli jelentéstartalmak tökéletes felfedésének, a szöveg absztrakciós (metafizikai?) szintjeinek a feldolgozását tartják a legfontosabbnak. A francia genetikus kritika a szerzői alkotásfolyamatra koncentrálna a személyiségben lezajló változásokra, illetve azoknak az életvalósághoz kapcsolódó történéseire helyezi a hangsúlyt, a szövegben alkotáslélektani folyamatok lenyomatát látja. Az angolszász kérdésirányok leginkább a szövegek létmódjának pragmatikus oldalára, a szövegek társadalmi hatására, az olvasók előtt való megjelenésére fókuszálnak, s ezzel végső soron az irodalom társadalmi kommunikációban betöltött funkciójára koncentrálnak. Az ő kérdéseik nem az elméletileg létrehozható/felfejthető konstrukciók tartományában mozognak, hanem megpróbálják leképezni a korábban létező irodalmi modell filológiai vetületét.

Hogyan kapcsolódik mindez a tudóslevelezéshez, főképpen a bevezetőben emlegetett oszlopsorokhoz, illetve a levelezés darabjainak sorozatához? A levelezés mint szövegkorpusz több szempontból is speciális forráscsoport. Egyrészt a megszületésének, megírásának körülményei sokkal nyitottabbak, szórtabbak, mint egy vers vagy regény esetében, hiszen a szövegek időben is nagyobb intervallumban születnek, és geográfiailag is sokkal nagyobb szórttságot mutatnak. Másrészt a szövegek fennmaradásának lokális eloszlása is nagyobb változatosságot mutat, sokkal több kéziratárban, könyvtárban maradnak fent a levelezés darabjai, mint bármely vers vagy regény másolatainak kéziratári lelőhelyei. Az alapszituáció, hogy a levelezés darabjainak egyik helyről a másikra kell elutazniuk, hogy a levelezés funkcióját betöltsék, már ez is meglehetősen speciális létmódot kölcsönöz ennek a szöveg típusnak. A levelezésekben éppen ezért a szövegek szelekciójának, a kiadandó szövegegyüttes meghatározásának is nagyon sokféle szempontja, döntési megoldása lehetséges. A magyarországi hagyományban – tulajdonképpen a német mintát követve – a szerzőhöz kapcsolt levelek együttese képezi a szövegkorpusz alapját, s jelöli ki egyben a határait is – egy szerzőnek életében megírt összes levele jelenti azt a szövegkorpuszt, amit kiadunk. Ez azonban nem szüksé-

ges, hogy feltétlenül így legyen. Lehetne meghatározni más válogatási szempontokat is, például egy témáról szóló levelek összegyűjtése, mint a nyelvkérdés, a honfoglalás vagy a tudományos élet szervezése, tudományos felfedezések stb. Esetleg egy levelezőpáros leveleinek megjelentetése (erre volt példa a Ferenczy–Horvát levelezés esetében). Lehetne, tulajdonképpen az angolszász mintát követve, egy adott időkörnek, pl. az 1770–1775-ig terjedő időszaknak a leveleit vizsgálni, s így arról kapnánk képet, hogy ebben az – egyébként egyáltalán nem jelentéktelen – időszakban milyen témák, formák, kapcsolati hálók bontakoztak ki. Jobban láthatóvá válnék, hogy ezekben az években mik voltak a középponti, „main stream” beszédtemák, vagy akár ennek ellenkezőjeként, mik azok, amiket nagyon elhallgattak a korszak szereplői.

A kiadandó szöveg korpuszának meghatározása már rögzíti a belső szerkezetének elemeit is. Nyilvánvaló, hogy a levelek „egyenletes eloszlása”, a levelek terjedelme, a viszontválaszok közvetlen kapcsolódásai, a témacsoportok alakulása már magában meghatározza, hogy milyen legyen a szövegkiadás szerkezete, és a szövegkiadó hogyan kezelje a megmutatkozó egyenetlenségeket.

A szerkezet kialakításának egy fontos eleme, hogy mit tekintünk a legkisebb meghatározott egységnek. A legáltalánosabb megoldás, s a tudóslevelezés is ezt veszi alapul, hogy egy levél, azaz címmel, dátummal, aláírással ellátott szöveg lesz a legkisebb egység. Ebből következik, hogy a levelek mint önálló egységek sorszámot kapnak egytől kezdődően a kötetben. Mindazonáltal érdemes végiggondolni, hogy ez a számozás milyen előfeltételezéseket rejt magában, illetve milyen következményekkel jár a sorozat egészének értelmezésére nézve. Az egész számokból álló természetes sorozat, amely egytől kezdődik, és a végtelen felé tart, a természetes növekedést, ezzel együtt a teljességet, esetünkben a teljes megismerhetőséget jelenti. Az olvasó számára azt a benyomást kelti, hogy a filológus, a szöveggyűjtő az összes levelet fel tudta gyűjteni, s minden közreadott dokumentum egyenértékű. Ez utóbbit úgy is lehetne értelmezni, hogy azonos „értékű” információkat tartalmaznak, holott ez például a levélmásolatok esetében rögtön kérdéses lehet.

Hasonlóképpen kérdéses ebben a számsorban („rendszerben”) azoknak a leveleknek az elhelyezése, amelyek nem a magánlevelezés ekkoriban megszokott kézíratos formájában maradtak fenn, hanem nyomtatásban láttak napvilágot. Révai konkrét esetét vizsgálva – bár ilyesmi több szerzőnél is előfordul a korban – a verseskötetekben közreadott episztolára gondolhatunk, illetve hasonlóképpen az újságszerkesztői tevékenysége során hozzá érkező, a lapban (itt Magyar Hírmondó) közreadott szövegekre is. Nyilvánvaló, hogy ezek is alapformájukban levélként érkezhettek hozzá, ám kézíratos formájuk (forrásuk) nem maradt fent, nyomtatott, cikk formájuk viszont igen. Ezen utóbbi két levéltípusnak mindazonáltal nemcsak a forrásként, szöveggént való létmódja átmeneti helyzetű, hanem kommunikációs funkciója is, hiszen mindkét esetben a nyilvánosságnak szóló szövegekkel van dolgunk, s ez legalábbis felvetheti a kérdést a normál sorszámozás közé sorolásukkal kapcsolatosan.

Amennyiben ezeket a leveleket is bevesszük a sorszámozott sorozatba, akkor inkább a kommunikálás korabeli modelljét képezzük le vele,⁴ mint a korszakban alakuló levél mint irodalmi műfaj változásait, és kétségtelen, hogy a konkrétan egy személyhez szóló levelek körét kiegészítjük a különböző irodalmi pozícióknak (pl. újságszerkesztő) szóló levelekkel.⁵

Egy további kérdés, amely az utóbbi időben erősen foglalkoztat, hogy mit lehet tenni azon levelekkel, amelyek napjainkban nem fellelhetőek. A levelezés kommunikációs folyamata szerint vagy más írásbeli források alapján (például levéltári nyilvántartások, esetleg a szerző saját listái) ezekről is tudunk, ám a szövegek nem fellelhetőek. Jelen pillanatban ezekről is regeszta készül, külön, teljes értékű sorszámot kapnak. A szövegük azonban nem ismert, legfeljebb kikövetkeztethető. Vajon ez a következtetés mennyiben kutatási, rekonstrukciós tevékenység, illetve mennyiben tartozhat a fikciós tevékenységek, akár mondhatjuk így is, a fikciós szövegalkotási tevékenységek közé? A kérdés, noha egyszerűnek tű-

⁴ Ez jellemző az angolszász modellre. Tipikus példái Jerome McGann tanulmányai.

⁵ Itt gondolhatunk arra, hogy noha cserélődik az újság szerkesztője, a korábbi szerkesztőnek beérkezett anyagokat, szövegeket az utód is több esetben természetes módon közli a lapban.

nik, korántsem ilyen könnyen megválaszolható. Egyrészt a filológus munkájának felderítő–nyomozó szerepére gondolva teljes joggal várhatjuk az ilyen kiegészítéseket, jelentéstartományi kiterjesztéseket, s ez a filológia rekonstrukciós szándékával is megegyező törekvés. Másrészt viszont ezek a szövegek mégiscsak a filológus saját szerzeményei maradnak – hacsak elő nem kerül az eredeti levél szövege.

Fiatalabb koromban én magam is könnyedén, legalábbis a mostani megfontolásaimnál könnyedebben indultam a kikövetkeztetési utakon, de ma már – talán a kor teszi – jóval óvatosabb lennék. Révai akadémiaszervező törekvéseinek lenyomatait leveleiben olvashatjuk, különösen a Paintner Mihályhoz szólókban. Paintner válaszai napjainkban nem fellelhetők, azoknak információit csak a Révai-levelekből próbálhatjuk megfejteni. Mivel Paintner akkoriban Bécsben élt, ezért ő tudott friss hírekkel szolgálni, illetve egyáltalán lépéseket tenni az ügyben, ám ezekről a konkrét lépésekről csak a Révai-szövegekből, pontosabban az ott leírt reflexiókból értesülünk. Annak idején disszertációmban egész hosszan kibontottam azt a történetet, s ez a szöveg bekerült a *Hős és áldozat*⁶ kötetbe is. Konkrétan öt Révai-levelekről van szó, amelyet Paintnernek küldött, de éppen a legfontosabb levélen, amelyben legrészletesebben leírja terveit, nincsen dátum.⁷ Ez a levél azonban kulcsfontosságú volt a történetdarabkák összeillesztése szempontjából. Később előkerültek olyan szövegek a nagybányai levéltárból, amelyek inkább alátámasztják, mint cáfolják ezeket a gondolatokat, azonban mind a mai napig nem lehet többnek tekinteni ezeket hipotéziseknél, vagy másképp mondva fikciós elbeszélésnél. A legfontosabb levélnek a datálásához akkoriban az egész történet megkonstruálása vezetett el, egy fikciós tevékenység.

A kikövetkeztethető történet megkonstruálását és leírását ma már inkább sorolnám a fikciós tevékenység körébe, hiszen az egész történet megalkotásához voltaképpen nem túl sok hiteles adat áll rendelkezésünkre. Úgy gondolom, hogy

⁶ THIMÁR Attila, *Hős és áldozat: Révai Miklós és a klasszikus századforduló irodalomtörténete*, Budapest, Universitas, 2007 (Historia litteraria, 22).

⁷ *Uo.*, 82–83.

ez felhívja a figyelmet arra, hogy a filológia ugyanolyan fikciós aktusokkal dolgozik, mint például egy regényíró.

Korábban már foglalkoztam az egykor létező és később megsemmisülő, elpusztuló kéziratok filológiai helyzetével. A Dávidházi Péter 60. születésnapjára készített tanulmánykötetben írtam le egy érdekes (fikciós) esetet, s ebből mint modellből igyekeztem tanulságokat levonni.⁸ A filológia normarendszere szerint a már nem létező, de kikövetkeztethető szövegeket ugyanúgy lehet kezelni, mint a még olvashatókat. A szövegeknek a megtapasztalható univerzumban négy létmódja van:

- „1. az olvasható, a kézbe fogható,
2. a jelenleg nem olvasható, de esetleg létező (létezhető ?), azaz lappangó,
3. a megsemmisült dokumentum, és immár
4. a számítógépen, világhálón, digitális formában létező, és folyton alakuló szöveg.

A sztemmákon a két középső kategória ugyanúgy helyet kap, mint az első vagy az utolsó, igaz, a kikövetkeztetett, de sohasem látott szövegváltozatokat általában más betűfajtaival jelöljük. A lappangó és a nem létező, illetve a most is olvasható szövegek közötti kapcsolatot a szöveg épségének mulandósága, az idő rozsdafoltjai, azaz a hibák teremtik meg. A már nem létező szövegek hibáinak új generációi megjelennek a ma is olvasható szövegekben, s ezek alapján következtetünk vissza arra, hogy mikor, milyen pontokon tértek el egymástól (önmaguktól) a szövegek. Az azonosítás tehát éppen a szövegváltozatok elkülönбöződésében, másképp mondva, nem-önazonosságában érhető tetten.”⁹

A nem-önazonosságot azonban csak olyan esetekben lehet kimutatni, amelyekben a két szöveg összevethető. Azokban az esetekben, amikor valamelyik szöveg már nem létezik, ott értelemszerűen nem. Itt lép be a fikciós tevékenység, a levél tartalmának kitalálása, amely viszont éppen ezt a lehetőséget, a szöveg válto-

⁸ THIMÁR Attila, *A filológia tavasza: Tanulságok egy rövid meséhez = Építész a kőfejítőben: Tanulmányok Dávidházi Péter hatvanadik születésnapjára*, szerk. HITES Sándor, TÖRÖK Zsuzsa, Budapest, rec. iti, 2010, 41–45.

⁹ *Uo.*, 44.

zásának képességét, illetve nem-önazonosságának felmutatását veszi el attól. Ha kitaláljuk bizonyos levelek tartalmait, azokra nézve nehéz cáfoló vagy megerősítő megállapítást tenni utóbb, sőt voltaképpen csak abban az esetben lehetséges, ha előkerülnek azok a dokumentumok, amelyek tartalmát mi próbáltuk meg kitalálni. Azaz a fikciós tevékenységgel kiegészített, megalapozott múltrekonstrukció éppen a „nem cáfolhatóság–nem igazolhatóság” miatt lesz kevésbé gazdag, mint a kiegészítés nélküli, töredékes múlt. Az oszlopsor metaforánál maradva: minél több oszlopot próbálunk belekomponálni a szerkezetbe, annál kevésbé lesz hiteles az oszlopsor látványa. A múlt részlegességében, az oszlopközök megtartásával lesz számunkra is „használható”.

Névmutató

A csak a szakirodalomban szereplő neveket dőlt betűkkel írtuk.
Zárójelben a csak a jegyzetekben előforduló nevek állnak.

Abafi Lajos – 51, (70)	Beney, ? – 12, 19
Agyich István – (107)	Beniczky János Károly – 10
Aiszkülosz – 59	Benkő József – 8, 10, (99)
Ajtay (rézmetsző) – 12, 19	Berlász Jenő – (56)
Akats István – 99	Bernhold, Johann Balthasar – 101
Albert, I., király – 84	Bethlen Farkas – 99
Alexovics Vazul – 51	Bethlen János – (106)
Almási Pál – (109)	Bethlen Katalin – 84
Althan Mihály – (108)	Bethlen Miklós – 12, 19
Anakreon – 54	Bíró Ferenc – (58)
Antonius (Anthimius) pécsi püspök – 104	Bíró István – 87, 88, 94
Aringhi, Paulus – 100	Blahó Vince – 81–86, 107, (109)
Arisztotelész – 87	Blaschnek Sámuel – 48
Artmann János – 13, 21	Blossius, Gaius – 91
<i>Árva Vince</i> – (55)	Bocatus János – 20
	Bocskai István – 99
Bahil György – 36	Bod Péter – 106
Balásfi Tamás – 103	<i>Boda Miklós</i> – (96)
<i>Balaskó Mária</i> – (9)	Bode, Johann Elert – 43
<i>Balázs Géza</i> – (9)	<i>Bogár Judit</i> – 29–40, (31), (34), (36)
Balduinus, Bohuslav – 99	Bogdanich Imre Dániel – 45–47
<i>Balogh Piroska</i> – 9–28, 49, (118)	Bohuradt Márton – 36
<i>Bánkúti Imre</i> – (81)	Bohus György – 30, 33
<i>Barabási Albert László</i> – (9)	Bolla Márton – (107)
Barclay, John – 14, 24, 25	Boskovich, Roger – (115), (117)
<i>Bartha Lajos</i> – (46), 47	Bottyan → Batthyány
Barta Boldizsár – 102	Bretschneider, Heinrich Gottfried von – 10
Báthory András [László] – 84, 86	Brewer János – 33
Báthory Griseldis – 84	Breyne, Johann Philipp – (31), 34
Báthory Kristóf – 100	Brosche, Peter – (43)
Báthory Zsófia – 84, 85, 99	Brukenthal, Samuel von – 13, 20
Batsányi János – 10, 67, (112)	Brutus, Marcus Iunius – 28
Batthyány Ignác – 10, 13, 20, 21, 98	Buchholtz Bernát – 34
Batthyány József – (58), (109)	Buchholtz György, id. – 30, 36
Bayle, Pierre – (113)	Buchholtz György, ifj. – 29–40
<i>Beke Margit</i> – (55)	Buchholtz Jakab – 37
Bél Károly András – 112	Buchholtz Pál – 38
Bél Mátyás – 8, 13, 20, 31, 33, 35, 36, 40, 95,
102, 110, 112	Burian ? – 25
Béla, II. (Vak) – 80	Busa Margit – (56)
Beleznay Mihály – (109)	
Benczur József – 101, 102, (108), 111, (112)	Caraffa, Antonio – (99)
<i>Benda Kálmán</i> – (51), (61), (67), (69)	Cevallos, Pedro – 67
	Cicero, Marcus Tullius – 27, 87, 91

- Clementis György – 100
 Comenius, Ján Amos – 113
 Cornides Dániel – 10, 14, (82), (95), 97, 101, 103, (107), (108), 109–111, (112), 114, 115
 Cothmann, Anton – 102
 Cunich → Kunich
 Cunigunda → Kunigunda
 Czirbesz Jónás András – 11, 12, 14–17, 19, 31
 Czvittinger Dávid – 106, 115

Császár Elemér – (53), (60), (66), (69), (73–75), 76
 Csécsi János – 33
 Cseh József – (54)

 Dalham, Florian – 109
 Daniel Polyxena – 84
Dávidházi Péter – 128
Deák Eszter – 41–48
Debreczeni Attila – (51)
 Desewffy család – (82)
 Desewffy József – 13–15, 25, 28
 Dobai Székely Sámuel – 8, 95–104, (109)
 Dobner, Gelasius – 10
 Dogiel, Matthias – 12, 16–19
 Domokos Lajos – 100–103
 Domokos Márton – 101
Doncsesz Etelka – 51–80, (53), (59)
 Draskovics György – 103
 Draskovics János – 10
 Dugonics András – 14, 22
 Durzsa Sándor – (109), (111), (115), 116, (117)

 Eggenberger József – 57, 59, 69, 78–80
 Elysabetha → Erzsébet
 Emery, Josiah – 46
 Endrődy János – 73
 Engelhard ? – 12, 17
 Erdődy János – 74
 Ernő, II, szász-gothai herceg – 43
 Esterházy ? – 100
 Eszterházy Károly – 51
 Erzsébet királyné (II. Albert lánya) – 84

 Fábchich József – 76
 Fábri István – (48)
 Faix Mihály – (36)

Fallenbüchl Zoltán – (48)
 Faludi Ferenc – 92
Farkas Gyula – (112)
Fáy Zoltán – 81–86
Fazekas Sándor – (97)
 Fejérváry Károly – 98, 101
 Fekete György – (109)
 Fekete János – 10
 Ferdinánd, ? – 100
 Ferdinánd, VII. – 67
 Ferenc császár – 74, 79
 Ferenczy János – 8, 125
 Festetics Pál – (109)
 Festetics György – 44, 66
Filép Tamás Gusztáv – (99)
Finácz Ernő – (114)
 Fischer Dániel – 33, 35, 36, 110
Fodor György – (101)
Font Zsuzsa – 8
Font Márta – (95)
 Forgách Ferenc – (106)
Forgó András – (9), (118)
 Földesi Ferenc – 87–94
 Fridwaldszky János – 97, 100
 Fülöp Géza – (56)
 Füssi Piusz – (109)

 Gabelhofer, Julius – 118
Gálos Rezső – (68), (70), (71), (73), (74), 76, 77, 109, (115)
 Garampi, Giuseppe – (118)
 Gárdonyi Albert – (57)
 Gárdonyi Klára, Cs. – (56)
 Gaudio, Francesco – (115)
 Gebler, Tobias Philipp Freiherr von – 10
Gerencsér István – 13
 Gizella királyné – 84
 Gracchus, Tiberius – 91
 Gracián, Balthasar – 92, 93
Grolig József – (81)
Guitman Barnabás – (31), (36)
 Gusztinyi János – (109)

 Hadley, John – 46
 Hannulik János – (107)
Harsányi István – (53)
 Hartleben, Conrad Adolf – 69, 78
 Hatvani István – 100, 103
 Haynóczi Dániel – 39
 Hell Miksa – 44, (46)

- Hellenbach báróné Jánoky Éva – 84, 85
Hencz Enikő – 95–104, (95), (96)
Henye Vince – 13, 21, 27
Hirgeist Anna → Prónay Simonné
Hirgeist Ferenc – 70
Hiross Sámuel – 13, 22
Hites Sándor – 128
Hoffer Endre, S. – (119)
Hopp Lajos – (30), (37)
Horányi Elek – 8, 12, 13, 15, 19, 20, 105–119
Horatius Flaccus, Quintus – 87
Horner, Johann Kaspar – 43
Horvát István – 8, (65), (116), 125
Horváth Ker. János – 14
Horváth Mária, M. – 8, (95)
Horváth-Stansits család – (104)
Horváthy Imre István – 13, 22
Hunyadi Mátyás → Mátyás
Huygens, Christian – 10
- Illik Péter* – 8, (95)
István, I., Szent – 84, 85
István főherceg, Habsburg – 41
Jakabfalvi Román – (109)
Jakó Zsigmond – 8
Jánoky Eva → Hellenbach báróné
Janssonius van Almeloveen, Theodorus
Janus Pannonius – 98
József nádor – (42), 44, 63, 64, 66, 78
József, II. – 12–14, 43, 117, (118)
- Juhász Levente* – (97)
Juhász Nepomuk János – 52
Jung → Young
- Kácsor Keresztély – (109)
Kádár Jolán – (58)
Kálmán, Könyves (király) – 85
Kálmáncsehi Sánta Márton – 99
Kanold, Johann – 33
Kaprinai István – 8, 88–97, 102, 103, (107), 109, 111
Karaffa → Caraffa
Károlyi Antal – 13, 21, (109)
Károlyi Ferenc – (107)
Katona István – 103, 106, (107), 108, 111, 112, 118
Kazinczy Ferenc – 10, 41, (51), (52), 53–58, 60–67, (70), (76)
- Kazzay Sámuel – (82), 83, 85, 100, 101, 103
Kazintzi → Kazinczy
Kéler Gottfried – 115
Kenyeres Imre – (111)
Kerchelich Boldizsár – 111
Kerényi Ferenc – (59), (75)
Keresztesi József – 118, (119)
Kern Fülöp – 13, 21
Keszthelyi László – 13, 15, 21–28
Kézai Simon – (106), 118
Kheberitsch János Kristóf – 30, 37
Kilian (nyomdász, 1795) – (105)
Király Mihály – 77
Kis István – 56, 57, 78
Kisfaludy Sándor – (68), 76
Kisparti János – (113)
Kiss → Kis
Klein János Mihály – (109)
Klein Sámuel – 100
Klimo György – (95), 96, 102, 103
Kobáry István – (97)
Kollányi Ferencz – (60)
Kollár Ádám Ferenc – 8, 35, 95, 101, 102, 103, (107), (109), 118
Kollarich Joákim – (107), 109
Koller József – 95–97, (98), 99, 101–104, 111
Koltai András – (108)
Komáromi János – 97, 99, 100
Komlorszki Tibor – (97)
Komoróczy Géza – (65)
Kondé Miklós – (58)
Koppi Károly – 9–17, 19, 21–23, 25–28, (82), (107), 118
Kósa Jenő – (109)
Kotzebue, August von – 59
Kovachich Márton György – (100), (107)
Kovács László – (9)
Köleséri Sámuel – 8
Kőszeghy Péter – (97)
Kővári Aladár – (39)
Krály József – 51
Kreil Antal – 14, 41
Kriebel János – 98
Krmann Dániel – 33, 34
Kubányi György – 36, 37
Kubinyi András – 39
Kubinyi Gáspár – 39
Kubinyi Miklós – 39
Kuhn, Axel – (51), (52), (55)

- Kulcsár István – 68
Kulcsár Péter – (100)
 Kunich, Raimundus – (117)
 Kunigunda (IV. Béla lánya) – 84, 85
 Kuntz Jakab – 40
 Kurzbeck (bécsi nyomdász) – (106)
- Laczi → Prónay László
 Ladislaus, doctor – 104
 Laelius – 87
 Lalande, Joseph Jérôme – 43
 Landerer Anna – 78
 Landerer (nyomdász) – (98), (106), (113)
 Landerer Mihály – 69
 Lányi Dániel – 30
 Lányi János – 29, 37
 Lányi Pál – 29, 30, 33, 36
 László, I. Szent – 18, 85
 Lautsek Márton – 32
 Lázár János – 87–94
Léb István – (108)
 Leibitzer Izráel – (96), (98)
 Leibitzer Joákim – (96), (98)
 Lelovics Ignác – 13, 26
 Lihan Pál – 13, 22
 Lipszky János – 43–48
Lipták, Johann – 39
 Lissovini Sámuel – 35
 Lisznyai Kovács Pál – 102
 Littrow, Joseph von – (42), 44
 Loewe, pozsonyi könyvkereskedő (105), 113
 Lórántffy Zsuzsanna – 84, 99
 Losonczy István – (107)
Lőkös István – (51)
 Lubomirsky, Theodor – (36)
 Luby Károly – (107), 113, 114
 Luther Márton – 103, 104
- Maczák Ibohya* – 8, (31), (95), (99)
Magyar László András – 8
 Majthényi–Marczibányi család – 73
 Majthényi Anna – 78, 79
 Majthényi Károly – (109)
 Majthényi Mária → Marczibány Istvánné
 Makk (Mak) Domokos – 52, 55, 56, 58
Mályuszné Császár Edít – (74)
 Marczibányi Imre – 80
 Marczibány István – 72, 78–80
 Marczibány Istvánné Majthényi Mária – 73, 74, 79, 80
- Mária Ludovika (királyné) – 59, 79
 Mária, I. királynő – 85
 Mária Terézia, királynő – 13, 20, (114), (118)
Maróth Miklós – (101)
 Martinovics Ignác – (51), 55, 69, 74, 118
 Matthaides Sámuel – (31), 33, (99)
 Mátyás király – 65, 98, 100
McGann, Jerome – (126)
 Melanchthon, Philipp – 99
Mezei Márta – (50)
 Michaelides Sámuel – 36
 Michalowicz Pál – 38
 Middleton, Thomas – 100
 Migazzi Kristóf – 113
 Mikes Kelemen – 38
 Mikovinyi Sámuel – (45)
 Miller Jakab Ferdinánd – 64, (107)
 Millot, Claude-François-Xavier – 69
 Mitterpacher Lajos – 14
Moboly-Ernuszt Hanna – (37), (38)
 Moller Károly Ottó – 33
Molnár Andrea – 112
Molnár Antal – 81, 107
Molnár László, V. – (65)
 Molner György – (103)
 Mulay/Mulaj Konstantin – 13, 22
 Muratori, Ludovico Antonio – 118
 Murdoch, Patrick – 45
 Musäus, ? – 27
- Nachot család → Nákó család
 Nagy, ? – 25
Nagy Iván – (70), (71), (100)
 Nagy József – 76
 Nákó (Nachot) család – 51
 Napóleon – 44, 67
 Nemes Nagy Ágnes – 121
Németh Lúcius – 81
 Nicolai, Friedrich – 10
 Novák Veronika – (39)
- Oberten Odilo* – 81
 Occhierva, Philippus – (109)
 Orbán László – (53), (63)
 Orczy Lőrinc – 10, (109)
 Ossitzky, Johann – 66
- Paintner Mihály – (107), 109, 116, 117, 127
 Palásthy Márton – 9, 12, 14, 15, 17, (118)
Pálfi Miklós – (32)

- Pállya István – 13, 20, 22
 Pasquich János – 42, 45
 Pászthory Sándor – 10, 14
 Patachich Ádám – (114), 116
 Pataky Tamás – 37
 Patzkó Ferenc – 69, 78, 79
 Pavich Imre – (109)
 Perczel Imre – 13, 22
Perényi József – (107)
 Petrőczy Katalin – 84, (97)
 Platón – 89
 Plutarchus – (117)
 Podmaniczky József – 44, 46
Pohánka Éva – (95)
 Pogány Lajos – 13, 21, 23
 Pósalaki János – 103
 Pray György – 102, 103, (107), 109, (111), 115, 119
 Prónay család – 70, 74
 Prónay László (Laczi) – 70, 72, 73
 Prónay Simon – 70, (73), 77
 Prónay Simonné (Hirgeist Anna) – 70, (71), 72, 73, 76
 Prónayné → Prónay Simonné
 Pruny Mátyás – 34
- Ráday Gedeon – (109), 110
 Rákóczi Ferenc, II. – 93, 99
Rákóczy Gyula – (65)
 Regis Bernát – 34
 Regis Márton – 33, 34
 Reimann, Jakob Friedrich – 106
 Reinalter, Helmut – (51), (52), (55)
Reisz T. Csaba – (44), (46), 47
Rékasy Ildikó – (69), (75)
 Révai Ferenc – 104
 Révai Miklós – 10, 76, 115, (116), 127
 Rezik János – (31), 35, 99
 Riedel Júlia Anna – (118)
 Ritter, Karl Elias – 48, 49
 Rosty János – (52)
 Roznák Márton – (107), 116, 117
 Rozsnyai Dávid – 97, 100
 Rubian ? – 25
 Ruiz, Alain – (51), (52), (55)
 Rummy Károly György – 48
 Ružička, Vladislav – (31)
- Sággy Ferenc – 68, 69, 77
 Salomea → Szalome
- Samarjai M. János – 100
 Sánta → Kálmáncsehi Sánta
Sarbak Gábor – (101)
Sárdi Margit, S. – (97)
 Sarolta, Szent István király anyja – 84
 Sarpi, Paolo – 103
 Sartorius János – 33, 38
 Schaffrat ? – 21
 Schaibl Erzsébet – 55, 63
 Schedius Lajos – 41–48, (110)
 Schmal András – 100
 Schmitt Miklós – 102
Schopenhauer, Arthur – 92
 Schönwisner István – 14
 Schwartz Gottfried – (115)
 Schwarz, Georg – 58, 59
Seidler, Andrea – 8
 Seneca – 87
 Severini János – 102
 Sigismundus → Zsigmond
 Simai Kristóf – 10
 Simon de Keza → Kézai
 Sinai Miklós – 97–104
Sommervogel, Carlos – 94
Somogyváry Hetény – (81)
Soós István – 8, (95)
 Sperfogel Konrád – 100
 Spielenberg Pál – 10
Spitzer, Shlomo J. – (65)
Stegeman, Saskia – (38)
 Stipanovics, Karlo – (109)
Stoll Béla – (97)
 Swieten, Gottfried van – (107)
 Sylvester János – 103
- Szabó András – 60
Szabó András – (96), (98)
Szabó András Péter – (96), (98)
Szabó György – 8
 Szakmári ? – 40
 Szalome, Boldog – 84, 85
 Szapáry család – 65, 68, 73
 Szapáry János – 62
 Szapáry Leopoldina – 66
 Szapolyai Borbála – 84
 Szarka János – (115)
 Szarvas Gergely – 79
 Szászky → Tomka Szászky
Szäuder József – (30)
Szäuder Józsefné – (65)

- Széchenyi Ferenc – 41, 46, 62, 64–66, 76
 Széchy Mária – 59
 Székely Sámuel → Dobai
 Szekér Joachim – 73
 Szelestei N. László – 7, 8, 12, (31), 35, (82),
 (95), (96), (101–103), 105–119, (112),
 (116), 119
 Szén Antal – 55
 Szend Jónás – 33
 Szent Erzsébet (Szent Örsébet)
 Szent György
 Szent Örsébet → Szent Erzsébet
 Szentgyörgyi Kiss Antal – 64
 Szentjóbi Szabó László – (52)
 Szerdahelyi György Alajos – 47
 Zsigeti (Zigerius) ? – 104
Szülágyi Maraiann – (95)
Szülágyi Márton – (51), (67)
Szinyei József – 14, (109–111)
 Szirmay Karolina – 14
 Szirmay Tamás – 33
 Szlatini, ? – 77
 Szolártsik (Szolarcsek) Sándor – 51
Szőke Kornélia – (101)
 Szulczér, ? – 18
 Szulejmán, szultán – 65
- Tani, Maurizio* – (118)
Tarnai Andor – 8, (30), (31), (35)
 Tárnoky ? – 25
 Taucher Ferenc – 46
 Teleki József – 21, (107)
 Teleki Sámuel – 10, 13, 20
Temesi Alfréd – (65)
 Textoris János – 35
Thaly Károly – (100)
Thimár Attila – 121–129, (127), 128
 Thomas János – 13, 22
 Thoraconymus Mátyás – 99
 Thököly Imre – 100
Tokaji-Nagy Tivadar – (73)
 Toldy Ferenc – 49
 Tomka Szászky János – 11
Torma Károly – (100)
Tóth László – (118)
 Tóth-Pápai Sámuel – 55
Török Zsuzsa – 128
 Trattner Mátyás – 69, 79, 82, 83, (97), (105)
 Triesnecker, Franz – 44, 46, (47)
 Trstyánszky Sámuel – (53), 76
- Újfalusi Judit – 84, 85
 Ulászló, II., király – 85
- Ürményi József – 10
- Váczy János – (54)
Vaderna Gábor – 14
 Vak Béla
Valjavec Frigyes – (62), (65), (66), 76
 Váraljai Szaniszló – 103
Varga Imre – (29)
Vargha Dezső – (95)
Vargha Domokosné, Vargha Magda – 42, (43),
 (45), 47
Varjú Elemér – (98)
 Veingand → Weingand
 Verebélyi Ambrus – (81)
 Verchovszky Sámuel – 51, (52)
Verrasztó Gábor – (73)
 Verseghy család
 Verseghy Ferenc – 51–80
 Versegi → Verseghy Ferenc
 Vesselényi → Wesselényi
 Viczay Péter – 32
Vida Tivadar – 8, (82), (112)
 Vild Leonárd – 13
 Vilt József – 60
 Vincke, Johannes – (67)
 Virág Benedek – 54, 56, 73
Viszota Gyula – 76
 Voigt, Nikolau Adaukt – 10
 Vrchovszki → Verchovszky
- Wagner Károly – 102, 103, (111)
Weber, Samuel – 11
 Weilhamer, Anton – 88, 89, 91, 93
 Weingand János Mihály – 12, 13, 17, 21, 48,
 69
 Werthes Frigyes – 14
 Wesselényi Anna – 84
 Weszprémi István – 8, 38, 39, 81–86, 103,
 104, 106, (107), 109, (111), 112, 115,
 (115)
 Wieland, Johann Michael – 40
 Wietoris Jonathán – (109), 115
 Windisch Károly Gottlieb – 8, (109)
 Wladislaw → Ulászló
 Wohlfeil, Rainer – (67)

Young, Edward – 13, 20

Zách János Ferenc – 41–48

Zápolya → Szapolyai

Zigerius → Szigeti

Zombori István – (31)

Zöld Péter – (81)

Zsigmond, király – 84